

Dr. Kovách Géza

KISIRATOS

— Történelmi áttekintés —

Dr. Kovách Géza

Kisiratos

– Történelmi áttekintés –

Dr. Kovách Géza

Kisiratos

– Történelmi áttekintés –

PRO-KI-DOR KULTURÁLIS EGYESÜLET, KISIRATOS
ALMA MATER ALAPÍTVÁNY, ARAD

2004.

Felelős kiadó:
PRO-KI-DOR KULTURÁLIS EGYESÜLET, KISIRATOS

Szedés, tördelés:
ILONA JÁNOS

Korrektúra:
LÉSZAY BÉLA

ISBN 973-85328-7-6

Nyomdai munkák:
TRINOM KFT. ARAD

Előszó

Kisiratos, az Arad megyei szórványban tömbmagyarságnak számító település jelenleg 1730 lakosának 97%-a magyar, római katolikus.

36 évvel ezelőtt, az akkori román politikai vezetés megszüntette községi mivoltát és közigazgatásilag Kürtöshöz csatolta, így lett Kürtösből város, Kisiratosból pedig falu. A faluban nem volt jegyző, polgármester, rendőr, de hosszú éveken át éjjeliőr vagy polgárőr sem vigyázta a lakosság éjjeli álmát, ennek ellenére a falucska élte – nem könnyű – mindennapjait.

Mindig voltak olyan odaadó, lelkes vezetők, akiknek köszönhetően Kisiratos talpon állva került ki a megszűnéshez vezető kommunista labirintusból. Fennmaradt a színmagyar iskola és óvoda, az egyház, a művelődési otthon, a gazdasági egységek, s ezek mind-mind karöltve, egymás kezét fogva jutottak el a mához, amikor Kisiratos újból község lett, magyar önkormányzattal, saját hagyományait, életképességét megőrizve.

Dédelgetett álmaink között állandóan ott lappangott saját történelmünk, településünk monográfiájának összegyűjtése, megírása, kiadása. Ezeddig Hodács Ágoston, Kovács Ferenc, Sarusi Mihály gyűjtései és írásai láttak napvilágot e mezőszégi településen élő, főleg mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó emberek hétköznapijairól.

Példamutató összefogásnak, a helyi Pro-Ki-Dor Kulturális Egyesület kuratóriumának és dr. Kovách Géza történész kitartó kutatómunkájának köszönhetően, íme, tisztelettel a Kedves Olvasó figyelmébe ajánljuk Kisiratos és népe létének első történelmi kötetét, amely a helység születésétől elsősorban a második világháborúig tartó időszakot tekinti át részletesen.

*Almási Vince,
Kisiratos polgármestere*

Földrajzi viszonyok

Kisiratos jellegzetes alföldi község, melynek fejlődését a táj földrajzi viszonyai határozták meg. A vég nélküli róna az utolsó jégkorszakot követő nagy esőzések során töltődött fel, talaja termékeny. A nagy mélységben az egész környéken mindenütt freatikus termásvíz található. Nem véletlen, hogy a szomszédos Kürtösön, Sofronyán és Kisiratoson is a mélyfúrás nyomán 50-60 fokos hőforrások törnek fel, melyek vizét ma már a melegházakban és nyílt fürdőmedencékben is hasznosítják.

A hőforrások mellett a középmélységű rétegekben kőolaj- és földgázlencsék is találhatóak, melyek után napjainkban szorgalmasan kutatnak a geológusok. E lencseformájú szénhidrogén-tartalékok azonban kis hozamúak, egy-egy kút mindössze napi néhány száz litert ad. A kőolaj viszkozitása azonban közepes s így minősége viszonylag jó.

Az éghajlat mérsékelt kontinentális. Hosszú, meleg nyarak s általában közepesen enyhe, rövid telek jellemzőek e tájra. A nyári középhőmérséklet + 21-22 fok, a januári 0 és -1 fok között ingadozik. Az éves csapadék általában 550 mm. A legcsapadékosabb hónapok május, június, a legszárazabb október, illetve február. Az uralkodó szél a nyugati, ez hozza a csapadékot. Csak nagy ritkán tör be télen a száraz, hófúvásokat okozó keleti szél, s hasonlóképpen ugyancsak nagy ritkán nyáron a forró sirokkó, amely aszályt okozhat.

Vízhálózatról aligha beszélhetünk. Délre, néhány kilométerre a középkorban oly sok áradást okozó Maros folyik. A középkori térképek feltűntetik a Száraz eret s a Hadházi eret, de ezek a közelmúltban kiszáradtak, illetve levezették azokat. Ennek ellenére a talaj nem vízszegény, vízelvezető árkokkal kell az esős tavaszon feltörő talajvizet levezetni.

Növényvilága egykoron a sztyepei flóra pázsitfüvese, itt-ott magányos fák tarkaságával. Az intenzív határművelés miatt ma már ez megváltozott. Kalászosok, tengeri, kender, cukorrépa, napraforgó, de más kultúr-növényeket is természetnek. A kertekben veteményes, burgonya, szőlő s a legváltozatosabb gyümölcsfák találhatóak. A házak előtt, az utak mentén akácfa, hársfa, nyárfa s eperfa teszi színessé a tájat.

Az állatvilág is megváltozott. Faunáját egykoron a rágcsálók uralták: nyúl, ürge, hörcsög, vakondok, a ragadozók közül a róka, továbbá őz és

dámszarvas is akadt. A madarak közül a fűrj és túzok kiveszett, annál inkább megsaporodott a fácán. Az énekes madarak közül a legelterjedtebbek a varjú, csóka, fekete rigó, a költözők közül a gólya volt a legismertebb, melynek tápláléka, az ingoványban megélő béka, kígyó stb. igencsak kiveszett s így a gólya élettere megszegényedett. Ma már az állatvilágra is a legjellemzőbbek a háziállatok: szarvasmarha, ló, sertés, birka. A szarvasmarha egykori hazai fajtája, a magyar szürke s a nagy zsírtartalmú mangalica sertés ma már legfeljebb elvétve található.

Ennyit a vidék természeti viszonyairól.

Az első emberi telepek

Termékeny táj lévén, az ember is hamar megtelepedett, ahogy az éghajlati viszonyok stabilizálódtak. Ezért a csiszolt kőkorszak előtti korból hiába keresünk emberi életre utaló nyomokat. Bár rendszeres ásatások Kisiratoson és közvetlen környékén nem folytak, az alkalmi leletek hat-hétezer évvel ezelőtti emberi életre utalnak. Néhai Kása Antal ezeket a szórványosan fellelhető tárgyakat gyűjtögette határtalan szorgalommal, melyek egyéb leletekkel együtt egy kis falumúzeum alapját is képezik.

Kürtös és Mácsa felé a Tisza kultúra, Nagyiratoson pedig a bodrogeresztúri kultúra nyomaira bukkantak. Valamivel bővebb leletek kerültek a felszínre a bronzkorból. Kürtösön, például, az egykori Vásárhelyi kúria mellett a Pécska–Ottományi bronzkultúra jeleit hordozó tárgyakat találtak. 1960-ban Kisiratoson bronzkori sírt tártak fel. Az emberi élet e tájon folytatódott a Halstatti és La-Téne-i vaskorban is. Erre vallanak az 1885-ben Nagyiratoson talált Kr. e. IV–III. századi kelta bronzfibula, az 1960-ban Kisiratoson feltárt, ugyancsak ebből a korból származó korongozott kerámia, s a Nagyiratoson előkerült hamvasztásos kelta sír is.

A római uralom nem terjedt ki a Marostól északra eső területre, bár itt-ott a felszínre kerülő római érmék arra vallanak, hogy a birodalom kereskedelme nem kerülte el a Marostól északra eső területeket sem.¹

E tájon már a II–III. században megjelentek a szarmata törzsek. Őket követték a hunok, avarok, majd a szlávok. Sajnos, komolyabb ásatások csak a pécskai Nagysáncon folytak. Az itteni rétegek folyamatos lakottságot igazolnak. A honfoglalást követő X–XII. századi emberi település jeleire bukkantak Kisiratoson Almásy István házábanál.

Amikor a kora középkor települési viszonyait vizsgáljuk, természetesen nem szorítkozhatunk pusztán a mai Kisiratosra. A település-hálózat folyamatosan alakult ki. A falvak száma elég nagy, sok közülük az idők folyamán elnéptelenedett, elpusztult. Ha valódi képet akarunk nyerni a Kisiratos körzetében lévő életéről, akkor a törökkori pusztulásig a Mácsa–Kürtös–Sofronya, Tornya, Nagyiratos, Dombegyháza közötti térség települési viszonyait kell tanulmányoznunk.

A magyar nemzetségek már a X. században a Maros völgyében is megtelepedtek. Erre utalnak nemcsak Anonymus krónikája, s a Gellért-legenda, de a korai helynevek is.

A sokat vitatott névtelen krónikás szerint a Maros alsó folyásának vidékét már a X. század elején megszállták a magyar nemzetségek. Anonymus ezt a 14. fejezetben meséli el, s a Maros és Temes közti terület meghódítását Szovárd, Kadocsa és Vejte harcaihoz köti. Ezt követte Glád dél-temesi seregének szétverése. A névtelen krónikás Gládtól származtatja Ajtonyt is, ki a Gellért-legenda szerint a Maros alsó folyásánál a mai Csanád környékét uralta, és aki Szent István vezérértől, Csanádtól szenvedett vereséget.

Anonymus regényes gesztája nyilván három évszázaddal később keletkezett, következésképpen a maga korát vetítette vissza.²

A pécskai, ajtonymonostori, siklói, varsándi honfoglaláskori sírok³ azonban bizonyítják a magyarok X. századi Maros- és Körös-völgyi megtelepedését. Ezt támasztják alá a környék helynevei is, többek között a pár évvel ezelőtt feltárt Pécska és Szemlak közötti Ajtonymonostor romjai, továbbá a környék olyan korai nemzetség- és népneveket megőrző helynevei, mint Kuppa puszta (Koppány), Szionda és Basarága (Iratos és Pécska között), az ugyancsak Pécska felé eső Jászpél. A Szentmárton és Simánd felé eső Nyék, nem is beszélve a Zarándban levő Jenő, Gyarmat, Kér, Keszi, Zerind ma is létező helynevekről.⁴

Ajtony leverése után 1030-ban jön létre a Szent Gellért alapította csanádi püspökség. A letelepült magyarság gyorsan felveszi a kereszténységet, következésképpen sorra jönnek létre az egyházi nevet felvevő települések, mint például Szentegyház, Veresegyház, Kerekegyháza, Feyéregyház, Kurtaegyház (a mai Kürtös), Gerendásegyház, Tövisegyház, vagy a szent előnevű falvak, mint például Szentdemeter, Szentgyörgy, Szentmária, Szentmárton, Szentmihály, Szentmiklós, Szentkirály stb.⁵

Mindez azt igazolja, hogy Iratos környéke az Árpád-házi királyok alatt már viszonylag népes vidék volt.

Az első írásos emlékek

A régészeti leletek és helynevek mellett azonban a leghitelesebb adatokat az oklevelek szolgáltatják. Az írásos emlékek viszont csak jóval később jelennek meg. Az aradi káptalan csak 1177-ben alakul meg, s annak hitelesítő tevékenysége még később indul meg.⁶

A XIII. század elején 1216 és 1230 között említik először írásos adatok *Basarága* és *Szionda* helységeket (ma létező puszták Tornyá és Pécska között).⁷

Tornyá és Iratos között 1274-ben említik az oklevelek *Szilast*, majd 1332–1337 között a pápai tizedjegyzékben találjuk meg újra. Erről a faluról említés történik 1394-ben, 1463-ban, 1528-ban s végül 1567-ben és 1579-ben a török összeírásokban.⁸ Ezzel el is tűnik.

A pápai tizedjegyzékben 4 közeli helység neve szerepel: *Varjas*, *Tornyá*, *Kürtös* és a középkorban eltűnt *Kynged*.

A Nagyiratossal határos *Varjas* 1436-ban Herczegh-, majd 1465-ben Jaksics-birtok. A középkorban elpusztul, s csak a XIX. század elején telepítik újra.⁹

Tornyá először Bak, majd Baktornyá néven tűnik fel. A XV. század folyamán számos oklevél említi, 1558–1565-ben a Baky és Méregh család birtoka.¹⁰

Kürtös először mint Kisfeyéregyház szerepel a pápai tizedjegyzékben. 1519-ben Báthory-birtok. 1553-ban Kurtafejéregyház néven az aradi káptalan tulajdona, 1561-ben a Méregh családnak is volt itt jobbágytelke.¹¹

Mácsa is mint az aradi káptalan birtoka jelenik meg 1380-ban. 1394-ben a Keczer, 1428-ban a Bessenyei, 1478-ban a Czeczey családok is rendelkeznek a faluban jobbágytelekkel. 1559 és 1564 között 16 egész telek a Farkas és Keczer családok birtokában volt.¹²

Sofronya eredeti neve Kéthson. 1436-ban említik először mint a Herczegh család birtokát. 1454-ben Hunyadié, 1553 és 1561 között azonban 24 egész telek az Ábrahámffy, Bánffy, Farkas, Kátay, Dely, Kerecsényi, Serjényi és Székely családok között oszlik meg.¹³

A Nagyiratos és Mácsa közt levő *Keczerkutas* (ma Kutas pusztája) 1399-ben tűnik fel először,¹⁴ de a XV. század folyamán szószózatosan említik az

oklevelek 1428-ban, 1437-ben, 1479-ben, 1488-ban, majd 1552-ben, 1563-ban s a török defterekben.¹⁵

A XV. század folyamán újabb települések tűnnek fel a környéken; így többek között közvetlenül Iratostól nyugatra *Fipereg* 1457-ben és 1480-ban.¹⁶ Ugyancsak erre feküdt *Kandafalva*, melyről 1446-ban beszél egy oklevél.¹⁷ Tornya közelében volt *Lukácsfalva*, melyet 1439-ben, 1466-ban és 1510-ben említenek az iratok.¹⁸ Nagyvarjas mellett terült el *Mikeháza*. Erről a faluról 1437-ben, 1446-ban és 1546-ban történik említés.¹⁹

Sokat emlegetett és vitatott helység volt *Vizes*. Ez a falu közvetlen Iratos határában terült el, s mint „Vizes” nevű határnév ma is létezik. Egyes történészek a Marostól délre fekvő Vizesmonostorral azonosították, azonban a nemesi birtokviszonyok (Herczegh-birtok), továbbá a török defterek kétséget kizáróan bizonyítják, hogy azonos a mai Vizes pusztával. Először 1430-ban említik, majd 1437-ben és 1446-ban mint Herczegh-birtokot. 1455-ben már a Bothos családnak is van itt jószága. 1485-ben Vizessy- és Horváth-birtok, 1487-ben a Dóczyaké, 1506-ban a Korvin-birtokok részeként is szerepel. Márki megint Vizesmonostorral azonosítja.²⁰ 1514-ben Dózsa paraszthadai elfoglalják.²¹ 1563-ban már pusztá.

Végezetül említsük meg az 1567-es török összeírásban Tornya határában szereplő *Felity* pusztát.²²

Szándékosan hagytuk a felsorolás végére magát *Iratost*, pontosabban Nagyiratost, hiszen a középkorban a népes község határa felölelte a mai Kisiratost is.

A helynév többféle alakban volt ismert a középkorban, még pedig pusztán csak mint Iratos, továbbá mint Belsőiratos, Nagyiratos, Dombiratos. A helynév eredete vitatott. Az *írás*, *iratás* szóból való származtatással szemben inkább az *irtás* szóból eredeztethetjük.

Legelőször 1437-ben említik *Irathws* néven, mint a Herczegh család birtokát, melyért a Szekcsői Herczegh fiúk 1441-ben perbe szállnak a Héderváriakkal.²³ Birtoklása azonban vitatott, mert 1453-ban Harapközi Borhos György temesi főispán, mint a kerekegyházi uradalom részét adja el Hunyadi Jánosnak, kit az aradi káptalan 1454. március 16-án be is iktat. Tőle öröklő Mátyás, ki 1564-ben a nagylaki uradalommal együtt a Szerbiából menekült Jaksics Istvánnak és Demeternek adományozza. 1484 tavaszán két nagyiratosi jobbágy, Szűcs Benedek és Szántó János, Dóczy Imre keczerkutasi falujában rablást követ el. Mindkettőt elfogják és a Zaránd megyei törvényszék kerékbetörésre ítéli őket, de 200 forinton megváltják életüket.

A Jaksicsok és Dóczyak rossz szomszédsága azonban nem ér véget, mert 1498-ban néhai Jaksics Demeter fiai, János, Demeter és György iratosi jobbágyaikkal elfoglaltatják özvegy Dóczy Imréné Vizes falujának határában azt a darabot, mely Vadborsos és Eső nevű határrészek között feküdt s ezzel 1000 forintnyi kárt okoznak. Hat évvel később a Jaksicsok elfoglalják Vizesi Deák Imrének Esővilág, Almateleke, Borsosalmateleke és Sászszertelke határrészeit. Ebben a hatalmaskodásban 53 iratosi jobbágy vett részt. Felsorolásuk már azért is érdemleges, mivel ez az első adat a vidék családneveire vonatkozóan. Ezek a következők: Antal, Bíró, Botos, Csapó, Fejes, Földi, Komlósi, Kovács, Kövér, Mácsai, Nagy, Radó, Sós, Szabó, Tót, Török, Veres és Szentés. E családnevek közül több a török defterekben is előfordul, ami kétségtelenül igazolja a környék magyar népességét.²⁴

Egyébként a XVI. század közepén a Jaksicsok a kálvinizmus támogatói lesznek. Az ő gyámságuk alatt tartják meg 1552-ben a tornyai zsinatot, ahol már megkülönböztetik az ágostai hitűeket a helvétektől.²⁵

A Jaksicsok magvaszakadása után Nagyiratos Forgách Simoné lesz. 1552-ben a török hadjárat alatt a falu leég, így rá egy évre csak 8 portát írnak össze, de felépül és 1563-ban a tizedszedők már 40 jobbágyportáról szedik az adót, s egy évvel később a gazdák száma 81, búzatermésük 3499 kereszt. Ha a korabeli 28 kévés keresztet vesszük alapul s jó termés esetén 50 kilóra becsüljük egy kereszt hozamát, ez 1750 mázsának felel meg, de ha csak 25 kilót veszünk alapul, a termés akkor is 875 mázsa.

Az 1563-as portaösszeírás név szerint felsorolja a jobbágycsaládokat, mégpedig: Antal János, Berecki András Mihály, Bessenyő János, Bíró Miklós, Mátyás és Pál, Borsos Mátyás, Botos Miklós és Pál, Csapó Benedek, Bertalan Ferenc és Mihály, Csató Boldizsár és Lőrinc, Csató Balázs, Benedek és Péter, Deszki Boldizsár, Dezső András és Mihály, Erdős Mihály, Fejes István, Földi Imre és Mátyás, Hajdú István, Hernyák János, Istenes Sebestyén, Izsó János, Jó Balázs, Keresztes Keskeny Albert, Kis Ferenc és István, Komlósi Balázs, Benedek és János, Kövér Márton és Péter, Mácsai Balázs, Nagy Balázs, Nehéz János, Nyilas János, Oláh István, Pásztor Demeter, özvegy Penthe Katalin, Péteri István, Radó Fülöp, Imre és István, Sebestyén János és Pál, Sós Gáspár, Süle András, Szabó Imre, Szakálas Ferenc és Gergely, Szőke Mihály, Szücs Pál és Péter, Tobiás Mátyás és Péter (szabados), Tót János, Kelemen, Péter és Tamás, Török Gergely, György és István, Vadas András, Veres Gergely és Mihály, Zentei Márton, Mihály és Péter.²⁶

Középkori nemesi családok Iratos környékén

Mint láthattuk, abban a 10-12 kilométeres körzetben, melynek központjába Iratost helyeztük, 16 települést tudtunk felsorolni.

Ezeknek a falvaknak a XIV–XVI. századi birtokviszonyai rendkívül kuszáltak. Egyik-másik faluban több nemesnek is volt birtoka, ezért gyakoriak az egymás közötti összetűzések, hatalmaskodások.

Borovszky Samu, Márki Sándor monográfiái, Nagy Iván és Kempelen Béla hatalmas családtörténeti kötetei, továbbá egyes összeírások alapján a következő nemesi családokról van tudomásunk.

A Csolt nemzetségbeli *Ábrahámffy* családnak számtalan birtoka volt Arad megyében. 1553 és 1561 között Sofronyán is voltak jobbágysai.²⁷

A *Balassák*. Nagy Iván szerint ősrégi magyar család, mely 1224-ben jelenik meg először oklevélben. Nagy Iván Bungur kun vezér Bors fiától származtatja. Az 1552–1561-es portaösszeírások szerint Kutason voltak jobbágysai.²⁸

A *Baky* család ősi fészke Bak, amely valószínűleg a mai Torna eredeti neve. 1439-ben Keszi és Sárszó ura. 1485-ben az egyik Baky Arad megye szolgabírája, Baky Gáspár pedig pap. 1554-ben Baky László Petrovics Péter követe. 1561-ben a család Tornyát és Tófáját bírja.²⁹

A Buzád nemzetségbeli *Bánffy* családnak Sofronyán volt jobbágytelke.³⁰

A *Baranyai* családnak Kutason volt birtoka 1481 és 1488 között.³¹

A Szalók nemzetségbeli *Bessenyeiek* 1428-ban Mácsa urai.³²

A *Botos* család Arad megyében már 1330-ban megjelenik mint Fellak birtokosa. 1499-ben már nyolc Arad megyei helység urai, mégpedig Serfesz, Fellak, Farkasteleke, Szabadhely, Kétsoprony (Sofronya), Dombegyháza, valamint Iratos és Vizes.³³

A *Czeczey* családnak főleg Zaránd megye nyugati részén voltak birtokai, de 1478-ban Mácsán is.³⁴

A *Dóczyak* 1458-ban tűnnek fel. Az első *Dóczy* világosi várnagy. Rövidesen azonban számos birtokot szereznek mind Arad mind Bihar és

Temes megyében s hírhedtté válnak hatalmaskodásaik miatt. 1470-ben szerzik meg a zádorlaci uradalmat, Lii, Deszk, Szöllös, Szentmária falvakkal, majd 1479-ben megkapják a Zaránd megyei Nadabot, 1480-ban pedig Székudvart és Mácsát. 1517-ben Dóczy Ferencnek már részjószága van Iratoson és Vizesen is. Az 1560-es porta-összeírásokban a Dóczyaké Zádorlak, Deszk, Aranyosszöllös, Apácza (Újarad), Liki és Szentmária.³⁵

A *Farkas* családnak 1561-ben Sofronyán van jobbágytelke.³⁶

A Szekcsői *Herczeghek*. A XV. században jelennek meg Békés és Arad megyében mint számos helység birtokosai. 1437-ben már az övék Dombegyháza és a két Kupa, 1434-ben Kynged és 1446-ban Szionda, Kétsopron, Varjas, Vizes és Iratos, továbbá Lukácsfalva, Kandafalva, Battonya, Tompa, Marjan, Abony, Kerecsenardó, Vasegyház, Meggyes, Háromaszonyfő és Nádas. 1541-ben a Herczegh-birtokok között szerepel Szionda, Tornya és Mikeháza is.³⁷

A *Horváth* család sarja, Vizesi Horváth Pál 1485-ben szerzi meg Vizes egyik részét, továbbá Zarándban Somos, Kecskerez, Kerék, Szederkény, Sikló, Gelvác és Gorzasóssy falvakat, melyekre később a Dóczyak teszik rá kezüket.³⁸

Az óriási *Hunyadi*-birtokok között találjuk 1454-ben Kétsopront, Tornyát, s részben Kyngedet és Sziondát.³⁹

A *Jaksicsok*, mint már említettük, Szerbiából menekültek ide. Mint Hunyadi János és Mátyás király hű emberei nyertek bebocsátást és kaptak birtokot Csanád és Arad megyében. 1465-ben már az övék Varjas, 1478-ban Serfesz és Farkasteleke, két évvel később Fenlak. 1503-ban már perbe szálltak a Dóczyakkal Vizes és Dombegyháza miatt s ez a per Vizesért 1517-ben újra indult.

Valószínű, hogy a Jaksicsokkal jöttek a Maros völgyébe a Brankovicsok mellett az első nagyobb számú szerb telepések.⁴⁰

A *Kátay* családnak főleg Zarándban voltak birtokai, de 1553-ban Kétsopronban is bírtak jobbágytelkeket.⁴¹

A *Keczerek*. Nevüket hordta a Mácsa melletti Keczerkutas. Nagy Iván szerint az Aba nemzetségből származnak. 1394-ben a zarándi Székudvar már az övék. 1481-ben veszik zálogba Kötegyáni Jánostól Mácsát és Kutast. E két utóbbi falu a XVI. században végleg a Keczerek birtoka lesz.⁴²

A *Kerecsényi* család is zarándi birtokos, de 1558-ban Kétsopronban is van jobbágytelke.⁴³

A *Köthe* család a Becse-Gregor nemzetségtől származtatta magát, de csak a XV. század végén (1481, 1488) bírta az előbb említett három falut, mely, mint láttuk, végül is a Keczereké lett.⁴⁴

A *Lábatlanok* Nagy Iván szerint Mátyás alatt jöttek ide Komáromból, 1463-ban az övéké Kynged, de meg akarják szerezni Kutast, Sziondát, Tornyát és Battonyát is, mely ellen az aradi káptalan előtt Varjassy János és Csiray Benedek tiltakozik.⁴⁵

A *Macedoniay* család, mint a neve is mutatja, a Balkánról vándorolt be 1411-ben. 1434-ben már az ország nagyjai között találjuk. 1463-ban a Forgáchokkal együtt Szeri Pósa Istvántól zálogba vette Kasza, Kér Aroky, Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kiskér, Giroltfalva, Árpatarló, Papfalva és Hidegfő Arad megyei falvakat. 1520-ban, mivel Dóczy Ferenc nem tudta megfizetni a Macedoniayktól kölcsönvett 2000 forintot, zálogba adta Apáczát, Udvarit és Vizes falu felét.⁴⁶

A *Maróthyak*. Egykoron Arad és Zaránd megye leghatalmasabb családja volt. A Gutkeled nemzetségtől származtatják. 1403-ban kapták a 43 faluból álló gyulai uradalmat, majd 1441-ben a Brankovics Györgytől visszavett, közel másfélszáz faluból álló óriási világosi uradalmat. Ezek mellett még számos oklevél beszél a család aradi és zarándi birtokairól. 1403-ban övéké Pél, 1404-ben Mórócz, 1418-ban Szentjános és Meggyes, 1422-ben Erdőhegy, 1429-ben Csermő, 1438-ban Somos, majd 1463-ban megszerzik az iratosi határban fekvő Szilast.⁴⁷

Serjényi Ambrus 1449-ben Háromfűl, 1551-ben Ivánháza és Ketsopron egy részének ura.⁴⁸

Székely Balázs 1551-ben Tövisgyház és Újfalú birtokosa, 1561-ben Székely Péter Ferdinánd királytól megkapja Kupa és Ketsopron részjóságait.⁴⁹

A *Vizessyek*, bár nevüket Vizes falu után vették fel, csak 1485-ben kapják birtokul Vizes egy részét, melyért 1513-ban perbe szállnak a Jaksicsokkal. 1563-ban még tudunk a család más Arad és Zaránd megyei birtokairól is.⁵⁰

Végezetül említsük meg a *Zeleméry* családot, mely 1560-ban Kynged részbirtokosa.⁵¹

A nagyszámú nemesi család az idők folyamán kihalt, vagy eltűnt. Egyesek elestek Mohácsnál, vagy a véget nem érő török harcok során.

Patvarkodásaik, hatalmaskodásaik sok kárt tettek a jobbágy falvakban. Erre utalnak a Dózsa vezette parasztfelkelés során elpusztított nemesi oklevelek is.⁵²

A rövidesen bekövetkező mohácsi katasztrófa szomorú éveket hozott a Maros alsó folyásánál fekvő falvakra is.

A török hódítás kora

A Mohácsot követő kettős királyság zavaros éveiben Iratos környékét is nemesi érdekek ütközése, pártoskodás és zűrzavar jellemezte. Nagy általánosságban a vidék Zápolyának hódolt.

Buda elvesztése után a török szabadon járt be, s Temesvár, Lippa és Arad eleste után a félhold az egész vidékre kiterjesztette hatalmát. Megalakult a gyulai szandzsákság, majd a csanádi is. Miután az aradi szandzsákság rövid élete után mint náhié a gyulai szandzsákság része lett, mind Iratos, mind a szomszédos települések – Kisfeyéregyház, Kétsopron, Tornya, Vizes, Dombegyház, Mácsa, Kutas, Kupa, Kynged, Basarág, Szionda – az aradi náhie részeként a gyulai szandzsákság fennhatósága alá kerültek. Iratost, Kupát, Kutast már az 1557-es defterbe felvették, de ez az összeírás még tükrözi a korabeli harcok okozta megfutást. Miután a török uralom megszilárdult, legalábbis tartósnak ígérkezett, a lakosság visszatért otthonába és igazodott új uraihoz. Ezzel magyarázható, hogy a két következő török összeírás, az 1567-es és az 1579-es a lakosság számában növekedést, gazdasági megerősödést mutat. Ezeket az összeírásokat Káldy Nagy Gyula tette közzé 1982-ben Békéscsabán. Tanulmányozásuk tanulságos, mert név szerint adja a családokat és azok adózási adatait. Ily módon kimutathatjuk nemcsak a nemzetiségi viszonyokat, de a lakosság gazdasági helyzetét is.

Vizsgáljuk meg először a családneveket.

Iratos lakossága színmagyar s a következő családneveket tünteti fel a defter. Mindkét összeírásban előforduló családnevek: Antal, Bacsi, Rada, Berecki, Bíró, Botos, Csató, Csapó, Csufal, Deszki, Dósa, Erdődi, Fodor, Földi, Hernyák, Kalmár, Kesköny, Kós, Kovács, Mészáros, Mónus, Nagy, Nehéz, Nyikos, Oláh, Radó, Sós, Süle, Szabó, Szabadi, Szentesi, Tóbiás, Tót, Török, Verős, Vidák, Zsoldos, összesen 40 családnév.

Csak 1567-ben előforduló családok: Bárfi, Fejes, Korsós, Kövér, Kun, Karagud, Orbán, Pásztor, Pecsér, Szántó, Somhidi, Vadas és Vancs, összesen 13 családnév. Hozzájuk járul 2 kovácsmester és 1 szolga.

1579-ben újabb családnevek tűnnek fel, mégpedig: Angyal, Botyka, Csiki, Elekes, Faragó, Fekető, Hegedüs, Dezső, Keresztes, Király, Komlós,

Kutas, Mató, Német, Olajos, Porkoláb, Sándor, Sáros, Sági, Sütős, Varga és Zolán, összesen 23 új családnév s egy úgynevezett Dani szolgál.

Kisfeyéregyház (Kürtös) családnévei is magyarok: Dracs, Gerefi, Hegyös, Zsigmond, Pálfi, Csáki, Nagy, Somogyi, Ihász, Andreján, Tóth, Oláh, Szalóczi, Vas, Fábián, valamint Petre diák.

Kétsopron 64 családja is mind magyar: Takaró, Varga, Toronyi, Teki, Vakácsi, Basanó, Farkas, Horváth, Fóris, Sági, Tót, Monostori, Somlyai, Tót, Pál, Petárfi, Mihó, Szilas, Matis, Kalmár, Bodor, Szabó, Komos, Sütő, Patói, Tolvaj, Zsidor, Bakácsi, Oláh, Besenyő, Miklós.

Mácsa magyar családnévei: Kádár, Pándi, Ács, Főrötös, Mónos, Mikos, Imre, Egyed, Csecse, Vajda, Sokol, Kajdas, Fazikas, Bakagor, Gerlai, Rác, Taksa, Mihál, Verős, Darázs, Varga, Hegyös, Kis, Dus, Nagy, Vince.

Fipereg lakossága is magyar, egyetlen szerb családnév kivételével. A két összeírásban 5 azonos családnév található, mégpedig: Bertalan, Csomó, Nagy, Nyereggyártó és Pentus. 1567-ben még szerepel: Bacsó, Magyar, Nyíri, Ozovits és Sebestyén, majd 1579-ben újabb 10 családnév, mégpedig Fekete, Gara, Gyura, Kaposi, Mácsa, Máté, Magyar, Rác, Tót és Szena.

Keczerkutas is magyar falu. Mind 1567-ben, mind 1579-ben előfordul 11 családnév, mégpedig: Bali, Braso, Gyurkó, Kovács, Nagy, Rác, Szabatheli, Tari, Tót, Sándor és Varga. 1567-ben még szerepel az összeírásban 9 családnév: Balog, Dombo, Fazekas, Horvát, Kis, Magyar, Márkis és Sánta, továbbá 1579-ben 4 új név: Ferenczi, Gerefi, Kaplat és Oláh.

Szilas faluban 1567-ben és 1579-ben 9 magyar nevet találunk: Szilas, Erős, Oláh, Ősi, Király, Varga, Borsos, Szarka, 1567-ben meg Forgács, Batya, Dad és 1579-ben egy új név, Nagy.

Kynged, Varjas és Tornyá lakossága szerb.⁵²

Mindent összegezve, az Iratoson és környékén élő családok száma a két összeírásban a következő:

	1567	1579
Iratos	97	117
Kisfeyéregyház	23	23
Mácsa	20	37
Kétsopron	44	64
Tornyá	5	30
Varjas	10	25
Keczerkutas	30	31
Szilas	13	14

Fipereg	13	21
Kynged	20	26
összesen	275	388

A növekedés 113 család, tehát 41 százalék.

Az új adózás

A török hódoltság alatt adományozott birtokok tulajdonosai, az új timár-birtokosok vagy maga a szultáni kincstár megadóztatta a családokat, házanként 50 akcséval (*akcse: török ezüst aprópénz, a hódoltság idején Magyarországon is használták, súlya eredetileg 1,2 g volt*). Tizedet szedtek, illetve a tized fejében fizettek a gabonatermés (búza és kétszeres), továbbá a kender és káposzta, valamint a kerti szőlők bortermése után. Adó alá esett a házasságkötés (menyasszonyadó). Tizedet, illetve adót szedtek a bárány, a méhkas, a sertés, a tűzifa és a széna után. Ehhez adandók az esetleges büntetéspénzek, esetenként a makkoltatás. A két összeírásban mutatkozó jelentős adónövekedés a mezőgazdasági termelés gyarapodásának az eredménye, melyre a harcok lecsendesedése után került sor. Vizsgáljuk meg ezt a helyzetet is.

	1567		1579	
Iratos				
összjövedelem		24 380 akcse		31 242 akcse
ebből kapuadó		4850 "		5650 "
búzatized	1100 kile	11 000 "	1210 kile	12 100 "
kevert tized	1000 kile	5000 "	1000 kile	6000 "
báránytized		680 "		600 "
kenderadó		100 "		107 "
méhkasadó		410 "		550 "
sertésadó		500 "		510 "
menyasszonyadó		150 "		200 "
hordóadó		150 "		200 "
tűzifa- és szénaadó		1940 "		2825 "
elbitangolt állatokból		150 "		200 "
esetleges büntetéspénzek		250 "		2300 "
Kisfeyéregyház				
összjövedelem		6845 akcse		6825 akcse
ebből kapuadó		1150 "		1150 "

búzatized	260 kile	2600 akcse	250 kile	2750 akcse
kevertized	300 kile	1500 "	250 kile	1500 "
lencsetized	3 kile	45 "	5 kile	80 "
báránytized		510 "		300 "
kender- és káposztaadó		35 "		30 "
méhkasadó		120 "		100 "
sertésadó		200 "		150 "
menyasszonyadó		60 "		30 "
hordóadó		45 "		15 "
tűzifa- és szénaadó		460 "		165 "
esetleges büntetések		120 "		145 "

Mácsa

összjövedelem		5433 akcse		10 752 akcse
ebből kapuadó		1000 "		1850 "
búzatized	220 kile	2200 "	400 kile	4400 "
kevertized	150 kile	750 "	400 kile	2400 "
báránytized		403 "		350 "
kender- és káposztaadó		45 "		10 "
méhkasadó		120 "		70 "
sertésadó		215 "		400 "
menyasszonyadó		60 "		90 "
hordóadó		90 "		90 "
tűzifa- és szénaadó		400 "		425 "
lencsetized		– "	5 kile	80 "
esetleges büntetéspénzek		150 "		87 "

Kétsopron

összjövedelem		10 665 akcse		17 895 akcse
ebből kapuadó		2200 "		3200 "
búzatized	490 kile	4900 "	800 kile	8800 "
kevertized	280 kile	1400 "	400 kile	2400 "
báránytized		70 "		200 "
kender- és káposztaadó		175 "		200 "
méhkasadó		230 "		600 "
sertésadó		320 "		600 "
menyasszonyadó		90 "		150 "
hordóadó		150 "		180 "

tűzifa- és szénaadó	880 akcse		1600 akcse
esetleges büntetéspénzek	250 "		44 "

Tornya

összjövedelem	3780 akcse		4000 akcse
ebből kapuadó	250 "		1500 "
búzatized	130 kile	1300 "	100 kile 1100 "
kevertized	10 kile	500 "	60 kile 360 "
báránytized		180 "	70 "
kender- és káposztaadó		5 "	15 "
méhkasadó		10 "	20 "
sertésadó		325 "	80 "
menyasszonyadó		30 "	30 "
hordóadó		30 "	15 "
tűzifa- és szénaadó		100 "	750 "
esetleges büntetéspénzek		50 "	30 "
mezei kártevés bírsága		- "	30 "

Varjas

összjövedelem	2160 akcse		4500 akcse
ebből kapuadó	500 "		1250 "
búzatized	93 kile	930 "	150 kile 1650 "
kevertized	46 kile	230 "	50 kile 300 "
báránytized		75 "	150 "
kender- és káposztaadó		20 "	40 "
méhkasadó		50 "	45 "
sertésadó		60 "	130 "
menyasszonyadó		15 "	30 "
hordóadó		30 "	30 "
tűzifa- és szénaadó		200 "	625 "
esetleges büntetéspénzek		50 "	200 "
makkoltatás adója		- "	50 "

Keczerkutas

összjövedelem	5996 akcse		17 025 akcse
ebből kapuadó	1500 "		1550 "
búzatized	200 kile	2000 "	850 kile 9350 "
kevertized	216 kile	1080 "	600 kile 3600 "

báránytized	291	”	700	”
kender- és káposztaadó	35	”	100	”
méhkasadó	100	”	200	”
sértésadó	150	”	420	”
menyasszonyadó	30	”	90	”
hordóadó	60	”	80	”
tűzifa- és szénaadó	600	”	775	”
esetleges büntetéspénzek	150	”	108	”

Szilás

összjövedelem	4883	akcse	6000	akcse
ebből kapuadó	650	”	700	”
búzatized	290 kile	2900	”	300 kile
keverttized	60 kile	300	”	150 kile
báránytized	160	”	100	”
kender- és káposztaadó	50	”	50	”
méhkasadó	150	”	200	”
sértésadó	273	”	300	”
menyasszonyadó	30	”	30	”
hordóadó	35	”	15	”
tűzifa- és szénaadó	260	”	350	”
esetleges büntetéspénzek	100	”	55	”

Fipereg

összjövedelem	3155	akcse	4225	akcse
ebből kapuadó	650	”	1050	”
búzatized	125 kile	1250	”	160 kile
keverttized	100 kile	500	”	100 kile
kender- és káposztaadó	25	”	25	”
méhkasadó	100	”	15	”
sértésadó	175	”	150	”
menyasszonyadó	60	”	30	”
hordóadó	45	”	15	”
tűzifa- és szénaadó	260	”	525	”
esetleges büntetéspénzek	90	”	55	”

Kynged

összjövedelem	5790	akcse	12 524	akcse
ebből kapuadó	1000	”	1500	”

búzatized	285 kile	2850 akcse	650 kile	7150 akcse
keverttized	150 kile	750 "	350 kile	2100 "
báránytized		110 "		200 "
kender- és káposztaadó		30 "		10 "
méhkasadó		100 "		210 "
sértésadó		125 "		310 "
menyasszonyadó		60 "		40 "
hordóadó		45 "		45 "
tűzifa- és szénaadó		400 "		650 "
esetleges büntetéspénzek		325 "		500 "

Végezetül említsük meg Vizes pusztát, melyet az iratosiak műveltek meg.

Vizes puszta

összjövedelem		1258 akcse		5509 akcse
búzatized	100 kile	1000 "	400 kile	4400 "
keverttized	40 kile	200 "	150 kile	900 "
kenderadó		18 "		79 "
szénatized	2 szekér	40 "	10 szekér	130 "

Nem azért soroltuk fel az Iratos körzetében fekvő tíz falu törökkori adózási viszonyait, hogy untassuk az olvasót, még csak azért sem, hogy a török hódoltság növekvő nagy terheit ecseteljük, hanem azért, hogy tökéletesebb képet nyerjünk a kor termelési viszonyairól.

Az első szembetűnő dolog, hogy a XVI. század második felében a gabonatermesztés jelentős méretű volt. A fő természetvény természetesen a búza. A kevert gabona alatt a kétszerest kell értenünk, vagyis a búza és a rozs keverékét.

Mielőtt általános következtetést vonnánk le, tisztáznunk kell a török mértékegységek átszámítási értékeit.

Mint láttuk, a gabonatermés értékmérője a *kile*. A korabeli török mértékrendszerben egy kile 22 *oka*. Az oka átszámítása nem egységes, általában 1,252–1,283 kilogramm között van. Ha tehát 1,28 kilót veszünk alapul, akkor egy kile mai átszámításakor átlagban 28 kilogrammot kapunk.⁵⁴

Ezt vesszük tehát alapul, amikor falvanként megkíséreljük kiszámítani az egy családra eső átlagos gabonatermést.

	1567		1579	
	kile	kilogram	kile	kilogram
Iratos				
búza	12,37	346	13,76	389
kétszeres	12,37	346	9,82	275
összesen	24,74	692	23,38	664
Kisfeyéregyház				
búza	11,30	316	10,86	304
kétszeres	13,04	365	10,86	304
összesen	24,34	681	21,72	608
Mácsa				
búza	11,00	308	10,81	302
kétszeres	7,50	210	10,81	302
összesen	18,50	518	21,62	604
Sofronya				
búza	11,13	311	12,50	350
kétszeres	6,36	178	6,25	175
összesen	17,49	489	18,75	525
Varjas				
búza	9,30	260	6	168
kétszeres	4,60	128	2	56
összesen	13,90	388	8	224
Kutas				
búza	6,66	185	27,40	767
kétszeres	7,20	201	19,35	542
összesen	13,86	386	46,75	1309

Mindez azonban a törököknek adandó gabonatized mennyisége. Következésképpen ezt meg kell szorozni öttel, mivel ezidőtájt az egykori kilenced és tized összeadásával általában a termést ötödölték. Ilyen számítás mellett a családokra eső átlagtermés a következő mennyiségre becsülhető:

	1567	1579
Iratos		
búzatermés	1730 kg	1945 kg
kétszeres termés	1730 kg	1375 kg
összesen	3460 kg	3320 kg
Kisfeyéregyház		
búzatermés	1480 kg	1510 kg
kétszeres termés	1825 kg	1570 kg
összesen	3305 kg	3140 kg
Mácsa		
búzatermés	1540 kg	1510 kg
kétszeres termés	1050 kg	1510 kg
összesen	2590 kg	3020 kg
Sofronya		
búzatermés	1555 kg	1750 kg
kétszeres termés	840 kg	875 kg
összesen	2395 kg	2625 kg
Varjas		
búzatermés	1300 kg	840 kg
kétszeres termés	340 kg	280 kg
összesen	1640 kg	1120 kg
Kutas		
búzatermés	925 kg	3835 kg
kétszeres termés	562 kg	2710 kg
összesen	1487 kg	6545 kg

Jelentős tételt képez az állattartás. Egyik-másik gazda juhot tart, melyek száma falvanként a következő volt:

	1567	1579
Iratos	680	560
Kisfeyéregyház	360	325
Mácsa	180	260
Sofronya	70	200
Tornya	180	260
Varjas	45	410
Kutas	261	440
Szilás	69	120
Fipereg	–	–
Kynget	230	475
összesen	2075	3050

A bárányok és sertések számára csak az akcsében kifejezett értékből következtethetünk. Az egy családra eső átlag egyébként a következőképpen alakult:

Helység	báránytized		sertésadó	
	1567	1579	1567	1579
Iratos	70 akcse	51,28 akcse	5,15 akcse	4,36 akcse
Kisfeyéregyház	22,17 "	13,04 "	8,69 "	6,52 "
Mácsa	20,15 "	9,46 "	6 "	10,81 "
Sofronya	1,59 "	15,62 "	7,27 "	9,35 "
Tornya	36 "	2,36 "	6,50 "	2,66 "
Varjas	7,5 "	6,52 "	6 "	5,65 "
Kutas	9,88 "	22,58 "	5 "	13,55 "
Szilás	12,30 "	7,14 "	21 "	21,42 "
Fipereg	– "	– "	– "	1 "
Kynget	5,50 "	7,69 "	6,25 "	11,92 "

A széna- és tűzifaadót egységesen állapították meg, 1567-ben 20, 1579-ben 25 akcse családonként. Ebből a szarvasmarhatartásra pontosabb követ-

keztetést nem tudunk levonni. A külterjes marhatartás a nagy közhatárokon, közlegelőkön azonban igencsak számottevő volt. Ebből jelentős tételet hajtottak be a török uralom alatt is Nyugat-Európába, főleg Németországba. Ezt megerősíti egy igen fontos adat. 1561-ben Vácon elvámolt szarvasmarhákból 303 volt iratosi és 257 kutasi származású.⁵⁵

A török hódoltságot egy rövid időre megszakította a tizenöt éves háború, amikor is a II. Rudolf-fal szövetkező erdélyi fejedelem s a két román vajdaság megkezdte törökellenes hadműveleteit. 1595-ben az erdélyi hadak, Borbély tábornok vezetésével betörték a Maros völgyébe és sorra foglalták vissza a várakat: Solymost, Lippát, Zádorlakot, Csálát, Aradot, egészen Nagylakig. Báthory Zsigmond távozása után 1599 és 1601 között a vidék Mihály vajdának hódol. Az ő meggyilkolása után egy időre Basta György lesz az úr, pontosabban 1605-ig, mikor is a török visszaszerzi ellenőrzését a vidék felett.

E két évtizedes szörnyű hercehurca hozta az első nagy pusztulást. Voltak esztendőik, mikor tatár seregek teleltek itt, felétek és elpusztítottak mindent. Ebben a két évtizedben következett be az első nagy elnéptelenedés.

A török hódoltság korából főleg a XVII. századi adatok nagyon szegényesek. Bár a török közigazgatás a defterek tanúsága szerint úgyahogy működött, de a XVII. század közepén már észrevehetőek az általános tespedés, elszegényesedés és hanyatlás jegyei. Az elmenekült, de életben maradt nemesség, az újonnan jutalmazottakat is beleértve, sohasem tekintette véglegesnek a török hódoltságot. A gyér keresztény lakosság is ellenségesen viselkedett a törökkel szemben. Köztudomású, hogy a magyarországi és erdélyi nemesség békeidőben lejárt a hódoltsági területekre adóztatni, s a lakosság belenyugodott a kettős adóztatásba.⁵⁶

Ugyanakkor az erdélyi fejedelem, sőt a királyi kancellária is sorozatosan bocsátott ki adományleveleket békési, csanádi, aradi, zarándi falvakra, mit sem törődve a korábbi királyi adománylevelekkel, vagy éppen a török rendszerű timárbirtokokkal. Az viszont vitatható, hogy ezeknek az adományozásoknak volt-e gyakorlati értéke.

A XVII. századi Iratosra és környékére vonatkozó adatok a pusztulást és fokozódó elnéptelenedést igazolják. 1596-ban a Maros völgyében dúló harcok idején a községet tatár hordák pusztítják, olyannyira, hogy 1632-ben I. Rákóczi György már mint pusztát adományozza Paizsgyártó Mihálynak és Körösi Pálnak. Paizsgyártó Mihály halála után a fejedelem eladja Borosjenei Tisza Istvánnak, Körösi Pál részét pedig 1667-ben Vér Mihály veszi meg.⁵⁷

Ezzel párhuzamosan az erdélyi fejedelem mellett a magyar király is tesz adományozásokat. Történetesen 1647-ben a király embere, Dobóczy Mihály hódoltatja a falut. Ekkor itt rác pásztorokat talál. 1650-ben a király adománylevelet is kibocsát az említett Dobóczy Ferenc részére, s őt ugyanazon esztendő március 28-án az egri káptalan be is iktatja. 1651-ben a falu adója 80 tallér. Dobóczy-birtokként tartják számon a falut 1662-ben is, Tompa pusztával együtt. 1667-ben Iratos évi jövedelmének felét lekötik özv. Makói Mihálynénak s vejének Végh Mihálynak, majd rá két évre a falu harmadrészét el is zálogosítják Végh Mihálynak.

Az 1683-ban kirobbanó hosszás osztrák–török háborúval újabb nyomorúság zúdul a vidékre. 1686-ban egy török pusztítás eltörli a föld színéről Iratos maradékát is.⁵⁸

Elszórt adatok említik Vizest is, 1622-ben, 1642-ben, 1647-ben, 1652-ben. Hasonló a helyzet Varjas esetében is, melyről 1581-ben, 1597-ben, 1642-ben, 1662-ben és 1665-ben beszélnek az adatok. Kutas pusztáról egyetlen adatunk van 1609-ből, mikor is a Balassákat újból megerősítik a falu birtokában.⁵⁹

A többi közeli, sorozatosan említett falvokról már semmi adatunk nincs.

Jegyzetek

- 1 Márki Sándor, Arad vármegye és Arad szabad királyi város története, I. Arad 1802, 19–26.
- 2 Anonymus, Gesta Hungarorum, Budapest, 1972.
- 3 Az Arad Megyei Múzeum régészeti repertórium, kézirat.
- 4 Al. Roz – Kovách Géza, Dicționarul istoric al localităților județului Arad, Arad, 1997, 131–132, 246.
- 5 Ibidem, passim.
- 6 Ibidem, 22.
- 7 Márki, i. m. I. 193, Országos Levéltár, Budapest, DL 1816, Csáki Dezső, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, év nélkül, I. 767. Gyórfy, Magyarország történeti földrajza az Árpádok alatt, Budapest, I. 1973. 186.
- 8 Gyórfy, i. m. I. 972, Borovszky Samu, Csanád vármegye története, Budapest, 1897. II. 581.
- 9 Borovszky, i. m. II. 599–601. Maksay Ferenc. Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén, Budapest, 1990, II. 1016–1023., Gyórfy, i. m. I. 180, Márki, i. m. I. 380. – Monumenta vaticana historia regni Hungariae illustrantia, I. 150, 154.
- 10 Roz – Kovách, i. m. 252–253.
- 11 Ibidem, 97. Márki, i. m. 238, 241.
- 12 Maksai, i. m. 1020, Roz – Kovách, i. m. 15.
- 13 Roz – Kovách, i. m. 241.
- 14 Pesty Frigyes, Krassó megye története, Budapest, 1884, III. 427, 436. Zsigmondori Okmánytár, Budapest, 1956, I. 5082.
- 15 Káldy Nagy Gyula, A gyulai szandzsákság 1567 és 1579 évi összeírása, Békéscsaba, 1982. 340–341.
- 16 Borovszky, Csanád vármegye története II. 198.
- 17 Márki, i. m. I. 309, Csánki, i. m. I. 698.
- 18 Borovszky, i. m. II. 337. 338. Országos Levéltár, DL. 1818. A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban, Szeged, 1996, 191.
- 19 Márki, i. m. I. 241, Csánki, i. m. I. 740.
- 20 Pataki József, Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea,

- București, 1972, 133, 140, 147, 160, 217.
- ²¹ Blazovich László, A Körös–Tisza–Maros-köz középkori településrendje, Békéscsaba–Szeged, 1985, 142, Káldy Nagy, i. m. 146.
- ²² Káldy Nagy, i. m. 129–120, 140. Maksay, i. m. 1016–1023.
- ²³ Körös–Tisza... i. m. 213–214.
- ²⁴ Káldy Nagy, i. m. 75–70.
- ²⁵ Márki, i. m., I. 317.
- ²⁶ Országos Levéltár, Budapest, dicalis összeírások.
- ²⁷ Márki, i. m. I. 269.
- ²⁸ Ibidem, 341, 529, 531.
- ²⁹ Ibidem, I. 287.
- ³⁰ Ibidem, I. 262–263.
- ³¹ Országos Levéltár, Budapest, Regesta Decimarum, E/159, Maksay, i. m. 1016–1023.
- ³² Márki, i. m. I. 282–283.
- ³³ Ibidem, I. 202–293.
- ³⁴ Ibidem, I. 344.
- ³⁵ Ibidem, I. 296–299.
- ³⁶ Ibidem, I. 304.
- ³⁷ Ibidem, I. 308–309.
- ³⁸ Ibidem, I. 313.
- ³⁹ Ibidem, I. 313–315.
- ⁴⁰ Ibidem, I. 317.
- ⁴¹ Ibidem, I. 318.
- ⁴² Maksay, i. m. I. 1016–1023.
- ⁴³ Márki, i. m. I. 354.
- ⁴⁴ Ibidem, I. 261.
- ⁴⁵ Ibidem, I. 320.
- ⁴⁶ Ibidem, I. 321.
- ⁴⁷ Borovszky, Csanád, II. 581.
- ⁴⁸ Márki, i. m. I. 332.
- ⁴⁹ Ibidem, I. 354.
- ⁵⁰ Ibidem, I. 338.
- ⁵¹ Maksay, i. m. I. 1016–1023.
- ⁵² Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi, Monumenta Rusticorum in Hungaria rebellium, Anno MDXIV, Budapest, 1979.
- ⁵³ Káldy Nagy, i. m. 75.

- 54 Ibidem, 122–124, 129–130, 139–140, 141–146.
55 Ibidem, 26–27.
56 Szakály Ferenc, Magyar adóztatás a török hódoltság korában, Budapest, 1981.
57 Roz – Kovách, i. m. 131–137.
58 Ibidem.
59 Ibidem, 259.

A török kiűzése, az új berendezkedés

Minekutána 1683-ban, Bécs alatt, a kahlenbergi csatában Kara Musztafa török hadai súlyos vereséget szenvedtek, az újjáalakult keresztény koalíció megkezdte a harcot a török kiűzéséért Magyarország területéről. 1686-ban felszabadult Buda, majd rá egy évre Mohácsnál újabb vereség érte a törököket. Közben Mercy tábornok osztrák csapatai már 1685-ben Arad alá értek s váltakozó sikerek után a Maros völgye gyakorlatilag a császári csapatok kezébe került.¹ Ez azt jelentette, hogy a Csanádtól keletre lévő falvak, beleértve Iratos környékét is, 1691-ben már a császári erők ellenőrzése alatt voltak. A valóság azonban nem egészen ezt tükrözi. A törökök lassan új erőre kaptak, visszafoglalták Lippát, s változatlanul a kezükben tartották Temesvár, Gyula, Nagyvárad és Borosjenő várait s ezek között igyekeztek megfelelő kapcsolatot is tartani.

Egy 1687-es hadi jelentés szerint a Lotharingiai Károly által tervezett és Veteranj tábornok által is támogatott azon terv, hogy Lippát és Gyulát elfoglalják, megbukott a váratlan esőzések miatt.

Egy frankfurti haditudósító a közzetkezőképpen számolt be: „*A hatalmas esők miatt Gyula elleni felvonulásunkat lehetetlen volt végrehajtani. A mocsarakon sem a tüzéséget, sem a municiót nem tudtuk sem Gyula, sem Lippa közelébe juttatni.*”²

Egyéb jelentésekből is kitűnik, hogy a hadszíntéren állandó kiöntések voltak, új mocsarak keletkeztek s ezt a törökök igyekeztek a maguk javára fordítani. A térségben nagyobb hadjáratokhoz vagy felvonuláshoz a terep, a téli időszakot vagy tartós szárazságot kivéve, alkalmatlan volt.

A vizekkel az áradások idején senki sem tudott megbirkózni, ezért a törökök kezén levő várak viszonylagos biztonságban tarthatták magukat.³

A hosszú éveig tartó harcok természetesen iszonyú pusztulást okoztak az egész vidéken Csanádtól Gyuláig.

A csanádi török palánkot a szegedi huszárok és hajdúk 1691 márciusában rohanták le, de közben a palánkok mögé menekülő tatár hordák mindenfelé gyűjtogattak és raboltak.⁴

A visszavonuló csapatok minden útjukba eső települést felgyújtottak és kiraboltak. Érdemes e tekintetben Ludwig Baden tábornok jelentéséből

idézünk, melyben a Maros, Tisza és Körösök vidékének helyzetét ismer-teti (1691. szeptember 23.).

„Ennek az országrésznek biztonságra van szüksége, melyet a tatár hordák állandóan megzavarnak, a falvakat és városokat kifosztják és elpusztítják. Valahányszor elkergetjük őket, a kán mindig megígéri, hogy soha többé nem tér vissza, de ezt az ígéretét soha nem tartja be. Néha kisebb, néha bámulat-ra méltóan nagyszámú csapattal érkezik a Tisza, Maros és Körösök vidékére és egyetlen céljuk van, hogy a honi lakosságot kifosszák és leöldössék.

Nagy szükség van arra, hogy egy jól felszerelt és elszánt hadsereget szer-vezzünk, mely a tatárokkal oly módon veszi fel a küzdelmet, hogy egyszer s mindenkorra elvegye a kedvüket az esztelen pusztítástól és attól, hogy keresz-tül-kasul portyázzanak ezen az országon.”⁵

1692-ben a törökök újra megkísérelték, hogy Temesvár felől megerősítsék Gyula várát s nyár felé megindult az úgynevezett „konvo-jok” küzdelme. 11–12 000 főnyi török hadtest indult sikerrel Gyula és Jenő felé, s mindkét várat feltöltötték. Az osztrákok nem tudták megállítani még a Gyula felé törő tatárokat sem.

1692 szeptemberében a második konvoj is sikerrel jutott be Temesvár-ról hozott nagy liszt szállítmánnyal Gyula várába.

1692. október 20–21. között újabb muníció és török katonaság jutott be a várba. Egy velencei követ jelentése szerint a szállítások folyamatosak lettek, s Gyulát mind élelemmel, mind lőszerrel ellátták, közben az útba eső és környező településeket állandóan sarcolták és rabolták.

1693 márciusában egy negyedik konvojjal 300 szpáhi 500 zsák lisztet juttatott be a várba.

1693 végén azonban a Maros vonal végleg a császáriak kezébe jutott, májusban Heissler tábornok visszafoglalta Világost és Borosjenőt.

Gyulára azonban az ötödik konvoj is sikerrel jutott be, miután 70 szekér élelemmel sikeresen átkelt a Maroson.

A hatodik, hetedik és nyolcadik konvojt azonban a császári csapatok szétverték. Nem jutott sikerre az 1694 szeptemberében idevezényelt ki-lencedik és tizedik konvoj sem.⁶

Végül is a körülrárt várak: Nagyvárad, Borosjenő és Gyula sorra kapi-tuláltak s a maradék török erők Temesvárra vonultak vissza, útjukban elpusztítva mindent, ami megmaradt.

Az elpusztított Maros völgye siralmas helyzetét a legjobban a bécsi kamarai levéltárban őrzött, 1722-ben készült összeírás tükrözi, melynek pontos címe a következő: „*Conscription und Aestimation deren Unbewohnten*

oder Praedien in der königlichen Arader Provisoramts gehörige” (Az aradi királyi provizoratus lakatlan falvainak és pusztáinak összeírása és felértékelése). Az összeírás 100 ilyen elpusztult települést sorol fel s ezek közül az eddig is tanulmányozott iratosi körzetben a következőket találjuk:

21. szám alatt *Dumiratost* – Kupa, Dumegyház, Bánhegyes és Bánkut között.
32. szám alatt *Iratost* – Sofronya puszta, Orovil szállás, Vizes és Kutas puszták között.
42. szám alatt *Kutast* – Kürtös, Iratos, Kevermes, és Lyenkutas puszta között.
47. szám alatt *Kupa pusztát* – Kevermes, Iratos, Dumegyház és Kamarás között.
49. szám alatt *Kürtöst* – Tövisgyház, Sofronya, Iratos és Kutas puszta között 4 lakatlan sessióval.
59. szám alatt *Mácsát* – Kürtös, Szentmárton, Újfalú és Lyenkutas puszta között 7 lakatlan sessióval.
65. szám alatt *Basarágát* – Szionda, Battonya, Dumegyház között 6 lakatlan sessióval.
74. szám alatt *Sziondát* – Tornya, Pécska, Basarága és Dumegyház között 6 lakatlan sessióval.
77. szám alatt *Sofronyát* – Ötvenes, Orovil szállás, Iratos és Kutas között.
85. szám alatt *Szentpált* – Orovil szállás, Varjas és Iratos között 10 lakatlan sessióval.
94. szám alatt *Varjast* – Szentpál, Tornya és Vizes között 3 lakatlan sessióval.
95. szám alatt *Vizes pusztát* – Iratos, Varjas és Dumegyház között 10 lakatlan sessióval.⁷

Ezt a szomorú helyzetet megerősíti Lipszky 1806-os mappája is, mely szerint bár ekkor már újra lakott település Kürtös, Mácsa és Tornya, de továbbra is puszta Kisiratos, Nagyiratos, Varjasháza, Kiszentpál, Nagy-kutas, Dumegyház, Vizes és Sofronya.⁸

A Maros menti szerb határőrség

Köztudott, hogy az 1699-es karlóczai béke értelmében Magyarország és Erdély, a Bánság kivételével, Habsburg uralom alá került. Egy időre, pontosabban 1716-ig a Maros lett a határ, melynek katonai biztosítására Stahremberg tábornok 1699. augusztus 29-én keltezett javaslatára a Tisza és Maros mentére telepítették a szerb határőrséget, melynek első alakulatai 1799 júniusában már meg is érkeztek a Maros völgyébe. Ezeknek központjai Csanádon, Nagylakon, Szemlakon, Pécskán, továbbá Aradon, Újaradon, Kisszentmiklóson, Glogovácon, Ópáloson, Solymoson és Tótváradon voltak.

Ezekkel a félkatonai alakulatokkal több ezer szerb család költözött be.

A Bánság elfoglalása után (1716–1718) azonban a szerb határőrség fölöslegessé vált, s miután nem akartak jobbágyok lenni, Péro 1735-ös felkelését leverték és a határőrséget fokozatosan feloszlatták, végül Erzsébet cárnő hívására az 1750-es években kivándoroltak Ukrajnába.⁹

A szerb határőrség azonban már 1720 után fokozatosan áttért állattartásra, kisebb mértékben földművelésre is. Elég kóborló életet folytatott, időközi szállásokban élt, mint például a már említett Orovill szállás Szentpál és Iratos között, melyet már 1722-től kezdve említenek az iratok s utoljára a kamara 1764-es összeírásában szerepel¹⁰, vagy a Nagyvarjas melletti Piperszky szállás 1742-ben¹¹ s a Pobunszky szállás Sofronya mellett 1743-ban.¹²

A szerb határőrsegélyek feloszlása után visszaállították a megyerendszert. Mivel a középkori Arad megye Marostól délre eső része a katonai közigazgatás alatt lévő Bánsághoz tartozott, a felére apadt Arad megyét összevonták az egykori Zaránd megye Halmágycsúctól nyugatra eső részével. Érdekes módon azonban csak Nagyiratos, Kürtös és Mácsa tartozott Arad megyéhez, míg Tornya és Kisiratos Csanád megye része lett.

Új tulajdonviszonyok

Ez a helyzet egyben meghatározta az új tulajdonviszonyokat is. Mind Arad, mind Zaránd legnagyobb része az óriási kamarai uradalomhoz tartozott, mely 1732-ben adományozás révén Rinaldo modenai hercegé lett, de mivel az osztrák örökösödési háborúban (1740–1746) a herceg Mária Terézia ellenfelei mellé állt, kegyvesztett lett s az uradalom visszaszállt a kamarára, s mint „mutinai” uradalom több tiszttartóság vezetése alatt ebben a státusban maradt egészen a XVIII. század végéig, mikor is a kamara sorra eladta birtokait.¹³ Az adományozott puszták között szerepelt Kupa, Sofronya, Szenttamás és Varjasegyháza.¹⁴

Kürtös, Mácsa és a környék egyes pusztái már 1722-től kezdve folyamatosan magánkezekbe kerültek. Vegyük sorra az eseményeket.

Elsőnek a *Csernovics* (mácsai és kisoroszi) család szerzett a megyében birtokot. *Csernovics Mihály* első feleségétől, *Georgevics Johannától* való fia, *János* 1721-ben kapott címeres nemeslevelet. Az özvegyen maradt *Mihály* 1722-ben nőül vette *Koványi Jankát*, *Szirovicza Jankó* özvegyét. 1724-ben 4513 forintért *Edelspacher Zsigmond*tól megvette a simándi, újfalusi (*Novoselo*), tövisgyházi és mácsai birtokok egy részét. Özvegye 1745-ben megszerezte *Kutas* pusztát és *Kürtös* egy részét is.¹⁵

Kászonyi (tótváradi) *József* 1746 és 1750 között aradi alispán, ki tótváradi javaihoz *Horváth János* alezredestől 39 333 forintért megvette *Kürtös* és *Iratos* egy részét, valamint *Szentpált*, de a királyné csak 1779-ben hagyta véglegesen jóvá a vásárlást.¹⁶

Marczibányi (puchoi és csókai) *Lőrinc* csanádi főjegyző, majd másod-alispán, országos követ, végül királyi tanácsos 1754-ben szerzi meg *Tornyát*, majd 1758. november 17-én ajánlatot tesz a kamarának *Basarága* és *Szionda* pusztákra, melyeket addig is évi 31 000 forint értékben haszonbérben kezel, hogy azokat cserébe kapja az *Offelen* család javaiért. A csere meg is történt, majd 1800 és 1804 között megszerezte *Dombegyháza* és *Kürtös* egy részét is.¹⁷

Almásy (zsadányi és törökszentmiklósi) *Pál* aradi főispán is szerzett birtokokat a megyében. 1803-ban iktatták be *Szentpál* birtokába, majd 1806 áprilisában *Iratos* pusztá egy részébe. 1815. augusztus 11-én I. Ferenc

grófi rangra emelte, és 1821-ben megvette a Gyulavarsánd határában lévő Kakucs pusztát is.¹⁸

A Forray (soborsini báró és gróf) család 1714-ben szerzett nemességet, Forray András 1747-ben Arad megye főjegyzője, 1767 és 1786 között alispánja volt. Megvásárolta a hatalmas soborsini uradalmat, majd 1787. július 15-én örökáron megvette Iratost is, melyet a betelepítés után róla Forray Nagyratosnak neveztek el. A család később férfi ágon kihalt, s Forray András lánya, Júlia gr. Nádasdy Lipót neje lett, következésképpen a korábbi Forray-javak a *Nádasdyakra* szálltak át.¹⁹

Végezetül szóljunk a *Salbeck* (petrisi) családról is. Az első címeres levél Salbeck Máté lippai harmincados és fiai, Jakab, Mátyás és Károly nyerték. Nemességüket az 1754–55. évi nemesi összeíráskor igazolták.

Salbeck György aradi főszolgabíró 1785-től kezdve megszerzi Petrist, Korbestet, Rossiat, Obersiat és Vinyestet (Vama).

1787. július 13-án a nagyváradai káptalan előtt 4000 forintért örök áron a Dobóczy családtól megvette Tompa és Kisiratos pusztákat, valamint Nagyratos puszta harmadrészét. Ez utóbbira már korábban királyi adományt szerzett.

Kardicsfalvi Török Zsófiától született fia, Jakab, aradi főszolgabíró, 1819. november 26-án losonczy Bánffy Polyxena bárónőt (meghalt 1879-ben) vette feleségül. Kisiratos betelepítése után évtizedekig az új község kegyura lett. Folyamatosan eladósodván, 1853-ban Kisiratost elcserélik a kamarával Kupa és Dumiratos pusztáért.²⁰

A kihalt család petrisi uradalmát 1862. március 26-án árverésen egy bécsi bank, majd a bajor Steinburgi gróf Bray Ottó, majd tőle 1865. április 6-án a bécsi Mühlendorf Lipót, 1871-ben Stadion Magdolna grófnő, 1874-ben pedig Prónay István vette meg.²¹

Az újratelepítés

A török időkben a szüntelen harcok miatt elnéptelenedett, pusztává tett területek egy részét mint láttuk, részben eladták, részben a kincstár (magyar kamara) kezelésébe kerültek. Az elvadult táj azonban csak lassan éledt újjá.

Az első adatunk Mácsára vonatkozik. Az 1746-os dicalis összeírásbán Mácsa lakossága 96 jobbágy és 21 zsellér. Megművelt földjük 285 köbölnyi búzavetés, 102 7/8 köbölnyi árpavetés, 2 2/8 köbölnyi zabvetés, és 21 köbölnyi tengeri. Állatállományuk 204 ökör, 225 tehén, 170 borjú, 173 ló, 1258 birka, 38 kecske és 414 disznó.²²

Az 1771-es úrbérrendezéskor is csak három Arad megyei község lakott a vidéken, mégpedig:

– *Kürtös* (Kászonyi rész 109 jobbágycsaláddal 37 jobbágytelekkel, a Marcibányi rész 43 jobbágy, 28 házas és 8 házatlan zsellércsaláddal mindössze 6 telken). Eszerint Kürtös parasztlakossága összesen 152 jobbágy, 28 házas és 8 házatlan zsellércsalád, 43 telekkel. Megművelt úrbéri földjük 44 6/8 pozsonyi mérő kert, 1349 kishold szántóföld, 665 ember vágó rét és 27 hold pótlás.

– *Mácsa* lakossága 106 jobbágy és 9 házas zsellércsaláddal, 14 jobbágytelkük úrbéri földállománya 27 3/5 pozsonyi mérő kert, 417 kishold szántóföld, és 247 ember vágó rét.

– *Tornyán* 102 jobbágy és 9 házas zsellércsalád lakik, ezek 34 6/8 jobbágytelken gazdálkodnak, melynek úrbéri földje 334 3/8 hold kert, 1741 7/16 hold szántó, 518 ember vágó rét és 171 3/16 hold szántó, 518 ember vágó rét és 171 3/16 hold pótlás.²³

A szántóföldi növények termesztése mellett a magánbirtokokon már az 1780-as évektől kezdve, 1800 után pedig a kamarai birtokokon is egyre több dohánykertész községet telepítettek le. Ezek az alapító szándék szerint az állami dohánymonopóliumot voltak hivatva szolgálni, bár a dohánybeváltó központokat is a Bach-korszakig bérbeadták.

A zsellérsorból kikerült dohánykertész telepések általában félteleknyi (19 kishold – 1100 négyszögölével) földet kaptak bérbe, melynek negyed-részét kötelesek voltak dohányval beültetni s a szárított és kötegekbe csomózott termést a dohánybeváltó központban értékesíteni. Fáradságos,

„pepecs” munka volt a dohánytermesztés. Mintegy 25 évvel ezelőtt a *Művelődés* hasábjain Pávai Gyula írt összefoglaló, értékelendő néprajzi ismertetést Kisiratos egykori dohánytermesztéséről.²⁴

A zsellérsorból kikerült új telepeseket csak a korabeli késő feudális besorolás szerint vették zsellér kategóriába, valójában szerződéses szabad parasztok voltak (kontraktualisták), elég jelentős állatállománnyal. A telepítő nagybirtokos, vagy a kamara külön szerződésben kötötte ki a szerződő felek kötelezettségeit egy meghatározott időre (10-20 év), melyet azután rendszeresen megújítottak.

Lényegében tehát a kertész telepítések jelentették az első nagy törést az elavult jobbágyrendszer szerkezetében. Nem robotoltak, nem adtak dézsmát, eltekintve némi jelentéktelen ajándéktól (csirke, tojás, ölfá). Határaikat nem kötötte a nyomáskényszer (fordulós gazdálkodás), szabadon gazdálkodhattak, s többségük rövid idő alatt megizmosodott.

A legtöbb dohánykertészség Temes, Torontál, Csanád, Csongrád és Arad megyében létesült, s néhány kivételtől eltekintve magyarok voltak.

Történetírásunk mindmáig csak részben, s nem összefoglalóan kutatta a kérdést. Takács Sándor 1891-ben közölt tanulmánya csak általánosságban, s csak a XVIII. századig érintette a kérdést. A legalapvetőbb munka Dáczer Károly keze alól került ki a Szegeden megjelentetett *Délalföldi századok* sorozat 10. köteteként.²⁵ A szerző dicséretre méltó alapossgal és körültekintéssel tárgyalja a kamarai dohánykertészségek telepítését (1843–1844), néhány rövid utalással az Arad megyeire.

Mint mondtuk, az első dohánykertész falvak 1780 után keletkeztek s néhány német és bolgár csoporttól eltekintve magyar falvak voltak.

Eddigi adataink szerint a következő dohánykertész falvak telepítéséről van tudomásunk:

- 1782 – Kanizsamonostor;
- 1785 – Lovrin (németek);
- 1788 – Klárafalva;
- 1800 körül – Csernovicsújfalú (Mácsa mellett);
- 1800 körül – Tornyá 20 családdal;
- 1800 körül – Bánkút;
- 1808 – Kisszentpál;
- 1809 – Magyarszentmárton;
- 1818 – Nagyiratos;
- 1818 – Almásiratos;
- 1818 – Kisiratos;

- 1819 – Majlátfalva;
- 1819 – Nagyvarjas;
- 1824 – Magyarcsernye;
- 1832 – Tóba;
- 1838 – Magyarszentmihály;
- 1839 – Padé;
- 1839 – Porgány;
- 1841 – Tamásfalva;
- 1844 – Keglevicsháza;
- 1844 – Bolgártelep (bolgárok).

A legmasszívabb telepítési akciót azonban a kamara báró Kübeck idejében hajtotta végre, mikor is 1843 és 1845 között 20 dohánykertész falut létesítettek vagy alakítottak újjá. Ezek történetét dolgozta fel Dáczer Károly, s ezek a következők:

Helység	Telepítés éve	Családok száma	Területe 1100 öles holdakban	Nemzetisége
Almáskamarás	1845	119	2986 hold /4/100	németek
Ambrózfalva	1844	120	2400 hold	szlovákok
Aurélháza	1843	88	1584 hold	magyarok
Beka	1801	21	431 hold	magyarok
Csanádalberti	1844	150	3200 hold	szlovákok
Csanádapáca	1820	146	3247 hold	magyarok
Geöcztelep	1844	130	2744 hold /173/1100	magyarok
Királyhegyes	1844	60	1200 hold	magyarok
Kisszentpéter	1844	36	585 hold /1000/1100	németek
Kistelep	1844	20	329 hold /800/1100	németek
Kovácsi	1844	30	359 hold	németek
Kübekháza	1844	200	3287 hold	magyarok
Magyarfakert	1843	30	682 hold /901/1100	németek

Magyarszentmárton	1809	100	?	magyarok
Mednyánszkyháza	1843	100	2003 hold /780/1100	magyarok
Nagymajlát	1844	100	3040 hold /961/1100	magyarok
Ószentiván	1783	80	1325 hold	magyarok
Töviskes	1844	10	200 hold	magyarok
Újhely	1844	80	1366 hold	németek
Ürményháza	1817	100	1704 hold	magyarok

26

A felsoroltakon kívül tudomásunk van más, bizonytalan korú dohánykertész faluról is, mégpedig Ferencszállás, Bolgártelep, Kevermes, Dombiratos, Vadászerdő, Pitvaros, Szilaspusztá és Dombegyháza (Bánhidya, Marcibányi, Dulovics és Regent résszel), összesen 763 holdon.²⁷

Már az eddigi felsorolásból is kitűnik, hogy mindhárom Iratos (Nagyiratos, Kisiratos, Almásiratos) 1818-ban létesült s mindhárom magántelepítés volt.

A II. József-féle népszámlálás (1785) adatai szerint azonban sem Kisiratos, sem Nagyiratos nem volt teljesen lakatlan, bár Vályi András majdnem egy időben kiadott leírása még pusztaként említi.²⁸

Ez a népszámlálás *Nagyiratoson* a következőket jegyzi fel:

- házak száma 2;
- családok száma 2;
- személyek száma 21 (ebből 5 nő, 1 idegen).

Kisiratoson:

- házak száma 2;
- családok száma 4;
- személyek száma 13 (valamennyien zsellérek, ebből 2 nő).²⁹

Kisiratos és Almásiratos megalapítása

A kisiratosi római katolikus plébánia Historia Domusa 1819-et jelöli meg a telepítés évének és 260, a legkülönbözőbb helyről jövő családról beszél.³⁰ Ez az adat azonban téves. Ennek ellentmondanak mind a schematismusok, mind az egyházi anyakönyvek. Az 1819-es schematismus 417 római katolikus és 25 görög katolikus lakost említ Kisiratoson.³¹ 1836-ig Kisiratos a német-szentmártoni római katolikus parókia filiája volt. A német-szentmártoni keresztelési, esketési és temetési anyakönyvekben már 1818-tól kezdve szerepelnek a bejegyzések.

Mivel azonban Almásiratos is Német-szentmártonhoz tartozott, s egy időben telepítették Kisirattal, nem minden esetben tudjuk megállapítani, melyik faluról is van szó, mert nem minden esetben tüntetik fel, hogy Kisiratosról, avagy Almásiratosról van-e szó. Egy azonban tény: az 1818-as esztendőben Német-szentmártonon megkereszteltek 4 kisiratosi és 3 almásiratosi gyermeket, név szerint a következőket:

Kisiratosról

- 1818. augusztus 3-án Molnár Mihályt, Molnár István és Torma Mária fiát;
- 1818. augusztus 5-én Ujj Mihályt, Ujj Lukács és Gyenes Erzsébet fiát;
- 1818. november 12-én Ujj Erzsébetet, Ujj Lukács és Gyenes Anna lányát;
- 1818. december 8-án Magyar Mátyás és Magyar Ferenc ikreket, Magyar Ferenc és Zsuzsanna fiait.

Almásiratosról

- 1818. május 17-én Márton Jánost, Márton János és Benkő Erzsébet fiát;
 - 1818. május 17-én Gószy Pált, Gószy József és Erzsébet fiát;
 - 1818. július 5-én Sárközy Annát, Sárközy Mátyás és Szabó Anna lányát.
- De már 1818-ban sor került Kisiratoson az első lakodalmakra is, mégpedig:
- 1818. október 5-én a 25 éves Ujj István nőül vette a 18 éves Vargha Máriát, majd
 - 1818. november 3-án a 20 éves Szörfi József feleségül vette a 17 éves Németh Máriát.

Ugyanebben az évben már temettek is, mégpedig:

- 1818. szeptember 2-án az alig 1 hónapos Hallay Antalkát;
- 1818. november 6-án a 18 éves György Erzsébetet és egy nappal később a 32 éves Fejes Erzsébetet.³²

Mint említettük, 1836-ig mind Kisiratos, mind Almásiratos a német-szentmártoni római katolikus egyháznak volt a leányegyháza. Mindkét település folyamatosan népesedett be, Kisiratoson már a legelején két nagyobb csoportban, s az összeírásokban éveken keresztül megkülönböztetik az új telepeseket a régiektől.

Kisiratos esetében a Csanádi Püspökség schematismusai pontosan megadják a lakosság számát.

Év	Római kat.	Görög kat.	Református	Zsidó	Össz.	Lelkész
1819	417	25	–	–	442	Franz Schuller
1820	667	–	–	–	667	”
1821	1039	–	4	–	1043	”
1822	1186	24	–	–	1210	”
1823	1128	–	5	–	1133	”
1824	1205	–	6	–	1211	”
1825	1225	–	6	–	1231	”
1826	1200	–	8	–	1208	”
1827	1020	–	7	–	1027	”
1828	1219	–	1	1	1221	Franz Vieland
1829	1270	–	–	–	1270	”
1830	1331	–	9	1	1341	”
1831	1328	2	7	–	1337	”
1832	1341	–	–	–	1341	”
1833	1331	–	9	–	1340	”
1834	1331	–	13	–	1344	”

A német-szentmártoni anyakönyvekből nyomon tudjuk követni a születések és elhalálozások számát és ebből a természetes szaporulatot is.

Év	Kereszteltek száma	Eltemetettek száma	Természetes szaporulat
1818	24	20	+4
1820	69	32	+37
1821–1822	125	29	+96
1823	55	30	+25
1824	70	27	+43
1825	65	22	+43
1826	61	19	+42
1827	56	14	+42
1828	70	24	+46
1829	67	45	+22
1830	63	38	+35
1831	53	91	-38
1832	95	30	+65
1833	97	42	+55
1834	107	38	+69
1835	76	22	+54
1836 (novemberig)	76	16	+60

Ha a halálozások koronkénti megoszlását vizsgáljuk, azonnal szembeötlik az igen magas gyermekhalandóság.³⁴

De kik is voltak Kisiratos első telepesei? Erre is fény derül a ma Szegeden őrzött egykori Csanád megyei dicalis összeírásokból.

Az 1820. október 17-én készült kisiratosi dicalis összeírás névjegyzéke a következő:

Sor- szám	Név	18 éven felüli, egy családban élő			házas házatlan szolgál zsellér zsellér		
		fiú	lány	testvér			
1.	Németh János	-	-	-	1	-	-
-	Argyelán Miklós	-	-	-	-	1	-
2.	Czirkó Péter	1	-	-	1	-	-

3.	Benkó Márton	1	-	-	1	-	-
4.	Sás Ferenc	1	-	-	1	-	-
-	Faragó István	-	-	-	-	1	-
5.	Bata János	1	-	-	1	-	-
6.	Sebők János	-	-	-	1	-	-
7.	Prókai János	-	-	-	1	-	-
8.	Vörös Ferenc	-	-	-	1	-	-
9.	Krista Márton	2	-	-	1	-	-
-	Szabó József	-	-	-	-	1	-
10.	Kováts János	2	-	-	1	-	-
-	Torma Pál	-	-	-	-	1	-
11.	Kováts József	-	-	-	1	-	-
-	Fekete Pál	-	-	-	-	1	-
12.	Püspöki József	-	-	-	1	-	-
13.	Lukátsi Mihály	-	-	-	1	-	-
14.	Lukátsi József	-	-	1	1	-	-
-	Szüts János	-	-	-	-	1	-
15.	Faragó Antal	-	-	-	1	-	-
-	Horváth Mihály	-	-	-	-	1	-
16.	Faragó József	-	-	-	1	-	-
-	Kormányos Antal	-	-	-	-	1	-
17.	Dani Mihály	1	-	-	1	-	-
18.	Magyar György	-	-	-	1	-	-
-	Szabadai Antal	-	-	-	-	1	-
19.	Mérey Mátyás	-	-	-	1	-	-
-	Kováts József	-	-	-	-	1	-
20.	Kis György	-	-	-	1	-	-
-	Varga István	-	-	-	-	1	-
-	Katona Márton	-	-	-	-	1	-
21.	Tóth Mihály	2	-	-	1	-	-
-	Czirkó Mátyás	-	-	-	-	1	-
22.	Öreg László István	2	-	-	1	-	-
23.	Kótzai József	1	-	-	1	-	-
24.	Németh József	-	-	-	1	-	-
-	Farsang József	-	-	-	-	1	-
25.	Németh Antal	-	-	-	1	-	-
-	Zámbori János	-	-	-	1	-	-
26.	Öreg Horváth József	2	-	-	1	-	-

27.	Horváth András	-	-	-	1	-	-
28.	Almási József	-	-	-	1	-	-
29.	Kováts József	-	-	-	1	-	-
-	Zámbori Mátyás	-	-	-	-	1	-
30.	Szügyi József	-	-	1	1	-	-
31.	Juhász János <i>notárius</i>	-	-	-	-	-	-
32.	Almási Imre	-	-	-	1	-	-
33.	Kováts János	-	-	-	1	-	-
34.	Almási Antal	-	-	-	1	-	-
-	Czirkó József	-	-	-	-	1	-
35.	Hallai Mátyás	1	-	-	1	-	-
-	Fekete András	-	-	-	-	1	-
36.	Németh Miklós	-	-	-	1	-	-
37.	Hallai Antal	-	-	-	1	-	-
38.	Magyar István	-	-	-	1	-	-
-	Barthos György	-	-	-	-	1	-
39.	Hallai János	-	-	-	1	-	-
-	Kotsis István	-	-	-	-	1	-
40.	Püspöki Ferenc	-	-	1	1	-	-
41.	Öreg Almási Pál	4	-	-	1	-	-
42.	Ifjú Almási Pál	-	-	-	1	-	-
43.	Öreg Borsi Ferenc	2	-	-	1	-	-
44.	Kiss József	1	-	-	1	-	-
45.	Verba János	-	-	-	1	-	-
46.	Öreg Almási Mihály	1	-	-	1	-	-
47.	Sisak András	-	-	-	1	-	-
-	Farsang András	-	-	-	-	1	-
48.	Szüts András	-	-	-	1	-	-
-	Medve István	-	-	-	-	1	-
-	Kováts András	-	-	-	-	1	-
49.	Hallai Pál	-	-	-	1	-	-
50.	Sás József	-	-	-	1	-	-
-	Pótsai Imre	-	-	-	-	1	-
51.	Berta Mihály	-	-	-	1	-	-
52.	Öreg Bagi József	1	-	-	1	-	-
53.	Gyapjas Ferenc	1	-	-	1	-	-
54.	Tuba Antal	-	-	-	1	-	-
-	Nagy Sándor	-	-	-	-	1	-

55.	Tóth György	-	-	-	1	-	1
56.	Kis József	-	-	1	1	-	-
57.	Öreg Szabadai József	1	-	-	1	-	-
58.	Zámbori János	-	-	-	1	-	-
59.	Öreg Szabadai István	1	-	-	1	-	-
-	Begószi János	-	-	-	-	1	-
60.	Pap Mátyás	-	-	-	1	-	-
61.	Szabadai János	-	-	-	1	-	-
-	Sás István	-	-	-	-	1	-
62.	Takáts József	-	-	-	1	-	-
-	Siska Ferenc	-	-	-	-	1	-
63.	Gyapjas Ferenc	-	-	-	1	-	-
64.	Kiss Albert	-	-	-	1	-	-
65.	Nagy Pál	-	-	-	1	-	-
-	Bojtos Gábor	-	-	-	-	1	-
66.	Öreg Czirkó János	2	-	-	1	-	-
67.	Ujj István	-	-	-	1	-	-
-	Merczi István	-	-	-	-	1	-
68.	Gémes István	-	-	-	1	-	-
69.	Despot Márton	-	-	-	1	-	-
70.	Kováts Ferenc	-	-	1	1	-	-
71.	Őze János	-	-	1	1	-	-
72.	Őze Gergely	-	-	-	1	-	-
73.	Molnár István	-	-	-	1	-	-
74.	Torma Ferenc	-	-	-	1	-	-
75.	Torma János	-	-	-	1	-	-
Összesen		30	-	6	73	30	1

Újabb kisiratosi kertészek

1.	Gulyás József	-	-	-	1	-	-
2.	Nagy Mihály	-	-	-	1	-	-
3.	Vátzi Mihály	1	-	-	1	-	-
4.	Márton János	1	-	-	1	-	-
5.	Káka Ferenc	-	-	-	1	-	-
6.	Gulyás Ferenc	-	1	-	1	-	-

7.	Raj József	-	-	-	1	-	-
8.	Buza János	-	-	-	1	-	-
9.	Sebők Márton	-	-	-	1	-	-
10.	Végh János	1	-	-	1	-	-
11.	Horváth János	-	-	-	1	-	-
12.	Kuszkó Mihály	-	-	-	1	-	-
13.	Dallos János	-	-	-	1	-	-
-	Piroska József	-	-	-	-	1	-
14.	Vetró Ferenc	-	-	-	1	-	-
15.	Babilla István	-	-	-	1	-	-
16.	Szellelki Gáspár	-	-	-	1	-	-
17.	Kuruntzi István	1	-	-	1	-	-
18.	Szalma István	-	-	-	1	-	-
19.	Tóth Mihály	-	-	-	1	-	-
20.	Zsoldos Pál	1	-	-	1	-	-
21.	Gyapjas János	-	-	-	1	-	-
Összesen		6	1	-	21	1	-

35

A telepések száma évről évre nő. Erről tanúskodik az 1821. október 31-én összeírt dica (az adóalanyok listája), melyben már a falu szervezettségének megfelelően szerepel a bíró és az esküdt. De lássuk az új lajstromot:

Régi telepések

1.	Torma Pál	13.	Lukáts Mihály
2.	Öreg Czirkó Péter	14.	Lukáts József
3.	Demkó Márton	15.	Faragó Antal
4.	Lukács Márton	16.	Faragó István
5.	Sebők János	17.	Dani Mihály
6.	Bata János	18.	Magyar György
7.	Prókai János	19.	Mezey Mátyás
8.	Vörös Ferenc	20.	Kis György <i>bíró</i>
9.	Öreg Kovács János	21.	Tóth Mihály
10.	Kovács József I.	22.	Öreg László István
11.	Kovács József II.	23.	Kóczián József
12.	Püspöki József	24.	Németh József

25. Németh Antal	54. Tóth György
26. Horváth József	55. Kisgyuris József
27. Horváth András	56. Szabadai Mihály
28. Almási János	57. Zámboi János
29. Kovács János	58. Öreg Szabadai István
30. Szügyi József	59. Pap Mátyás
31. Juhász János uraság <i>gazdája</i>	60. Szabadai János
32. Almási Imre	61. Ifjú Gyapjas Ferenc
33. Öreg Kovács János	62. Takáts János
34. Almási Antal	63. Kiss Albert
35. Hallai Mátyás	64. Nagy Pál
36. Németh Mihály	65. Ifjú Czirkó János
37. Hallai Antal	66. Újj István
38. Magyar István	67. Gyenes István
39. Hallai István	68. Despot Márton
40. Püspöki Ferenc	69. Kovács Ferenc
41. Öreg Almási Pál	70. Óze János
42. Öreg Borsi Ferenc	71. Óze Gergely
43. Kis József	72. Molnár István
44. Ifjú Almási Antal	73. Torma Ferenc
45. Verba Imre	74. Torma János
46. Öreg Almási Mihály	Házatlan zsellérek
47. Siska András	75. Zámboi János
48. Szüts András	76. Németh János
49. Hallai Pál	77. Kormányos Antal
50. Sás József	78. Szirbik István
51. Berta Mihály	79. Szabadai István
52. Bagi József	80. Duber János
53. Öreg Gyapjas Ferenc	Hozzájuk adandó 2 testvér.

Újabb telepések

1. Piroska József	8. Szécsi Gábor <i>obsitos</i>
2. Nagy Mihály	9. Gulyás Ferenc
3. Öreg Vátzi Mihály <i>bíró</i>	10. Sebők Márton
4. Öreg Márton János	11. Víg János
5. Káka Ferenc	12. Horváth János
6. Raj József	13. Öreg Dallos János
7. Raj János	14. Bárdi Imre

15. Vetró Ferenc	22. Zsoldos Pál
16. Babilla István	23. Hallai Gergely
17. Szelleki Gáspár	24. Fodor János
18. Kurunczi István (nyomorék)	25. Batki György
19. Üveges Pál	26. Tóth Antal
20. Pot Mihály	27. Bosa János
21. Gyapjas János	28. Sarussi József. ³⁶

Az egykori Csanád megyei levéltár adatai szerint a dicalis összeírásokat évről évre megismételték, s ezek a falu lakosságának folyamatos gyarapodását igazolják. Az összegező adatok a következők.

Összeírás éve	Szabad telepes	18 évnél idősebb fia	Testvér	Házatlan zsellér	Szolga	
1822–1823	régi telepes	74	–	2	6	–
	új telepes	23	5	–	2	–
1824–1825	régi telepes	58	1	4	11	–
	új telepes	26	6	–	5	–
1825–1826	<i>a régi telepesek bírnak 1344, az új telepesek 260 hold földet</i>					
	régi telepesek	53	18	2	10	–
	új telepesek	22	6	–	3	–

37

Az 1828-as általános összeírás

1828-ban került sor országos szinten az adózó lakosság általános összeírására. Ekkor mindkét Iratoson lajstromba vették az összes adózó családot, feltüntetve az állatállományt. Tekintetbe véve azonban, hogy a telepések zsellérrendű szerződéses dohánykertészek voltak, úrbéri földek nem voltak birtokukban. Az uradalmi, úgynevezett allodialis föld azonban nem esett királyi adó alá, következésképpen nem vették fel az összeírásba.³⁸ Ily módon nem tudjuk, hogy milyen és mekkora terjedelmű szerződéses területen gazdálkodtak a telepések s nem ismerjük a belső kertek nagyságát sem. Eredetileg egy 1100 négyszögöles kishold volt a terjedelme, de ez gyakran változott, vagy osztódás, vagy vásárlás, esetleg bérlet révén. Az összeírás önmagában mégis sokatmondó, mert szám szerint és családonként megadja az állatállományt, mégpedig a fejős- és meddő tehének, a lovak, a két évnél kisebb csikók, az egy évnél nagyobb juhok, sertések és kecskék számát.

Nézzük meg a következőkben Kisiratos 1828-as helyzetét:

Sor- szám	Név	18-60 év közötti családtag	házas zsellér	házatlan zsellér	fia	lánya	szolga	iparos	ház
1.	Kót András	2	1	-	-	-	-	-	1
2.	Balik Ferenc	2	-	-	-	-	-	-	1
3.	Fekete Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
4.	Czirkó Péter	2	1	-	-	-	-	-	1
5.	Szabó István	1	1	-	-	-	-	-	1
6.	Lukáts Márton	4	1	-	1	-	-	-	1
7.	Sebők János	2	1	-	-	-	-	-	1
8.	Szüts János	2	1	-	-	-	-	-	1
9.	Prókai János	2	1	-	-	-	-	-	1
10.	Keres Ferenc	2	1	-	-	-	-	-	1
11.	Krista Márton	2	1	-	-	-	-	-	1

12. Kováts János	2	1	-	-	-	-	-	1
13. Miklós János	2	1	-	-	-	-	-	1
14. Krista Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
15. Lukáts Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
16. Lukáts József	2	1	-	-	-	-	-	1
17. Faragó Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
18. Faragó József	2	1	-	-	-	-	-	1
19. Dani Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
20. Magyar György	2	1	-	-	-	-	-	1
21. Tóth István	2	-	1	-	-	-	-	-
22. Méreg Mátyás	4	1	-	1	-	-	-	1
23. Kiss György	3	1	-	1	-	-	-	1
24. Lukáts József	2	-	1	-	-	-	-	-
25. Tóth Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
26. Szalmási István	2	-	1	-	-	-	-	-
27. László Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
28. Tóth István	2	1	-	-	-	-	-	1
29. Németh József	2	1	-	-	-	-	-	1
30. Németh Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
31. Torma József	2	-	1	-	-	-	-	-
32. Horváth József	2	1	-	-	-	-	-	1
33. Torma Mihály	2	-	1	-	-	-	-	-
34. Almási Ferenc	2	1	-	-	-	-	-	1
35. Almási József	2	1	-	-	-	-	-	1
36. Németh János	2	-	1	-	-	-	-	-
37. Kováts József	2	1	-	-	-	-	-	-
38. Szügyi József	2	1	-	-	-	-	-	-
39. Pák János	2	-	1	-	-	-	-	-
40. Juhász János	3	1	-	1	-	-	-	1
41. Czank József	2	-	1	-	-	-	-	-
42. Kováts János	1	1	-	-	-	-	-	1
43. Medve István	2	-	1	-	-	-	-	-
44. Kis János	2	-	1	-	-	-	-	-
45. Szabadai József	2	-	1	-	-	-	-	-
46. Szabadai György	2	-	1	-	-	-	-	-
47. Almási Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
48. Hallai Mátyás	2	1	-	-	-	-	-	1
49. Hegedűs József	2	-	1	-	-	-	-	-
50. Németh Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1

51. Hallai Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
52. Magyar István	2	1	-	-	-	-	-	1
53. Püspöki Imre	2	-	1	-	-	-	-	-
54. Hallai János	2	1	-	-	-	-	-	1
55. Püspöki Ferenc	2	1	-	-	-	-	-	1
56. Bene József	2	-	1	-	-	-	-	-
57. Berta Mihály	2	-	1	-	-	-	-	-
58. Almási Mátyás	4	1	-	-	-	-	-	1
59. Almási Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
60. Borsi Ferenc.	2	1	-	-	-	-	-	1
61. Kiss József	4	1	-	1	-	-	-	1
62. Verba József	3	1	-	-	-	-	-	1
63. Almási Mihály	4	1	-	1	-	-	-	1
64. Jámbor János	2	1	-	-	-	-	-	1
65. Szüts András	1	1	-	-	-	-	-	1
66. Hallai Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
67. Kováts József	1	1	-	-	-	-	-	1
68. Fűrész János	2	-	1	-	-	-	-	-
69. Farsang József	2	1	-	-	-	-	-	1
70. Kormányos Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
71. Tóth György	2	1	-	-	-	-	-	1
72. Kiss József	2	1	-	-	-	-	-	1
73. Szabadai Mihály	4	1	-	1	-	-	-	1
74. Jámbor János	2	1	-	-	-	-	-	1
75. Szabadai István	2	1	-	-	-	-	-	1
76. Takáts József	2	-	1	-	-	-	-	-
77. Nagy Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
78. Szabadai János	2	1	-	-	-	-	-	1
79. Szabadai Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
80. Tóth Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
81. Kis Albert	2	1	-	-	-	-	-	1
82. Nagy Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
83. Czirkó Mihály	2	-	1	-	-	-	-	-
84. Czirkó István	2	1	-	-	-	-	-	1
85. Ujj István	2	1	-	-	-	-	-	1
86. Gyenes István	2	1	-	-	-	-	-	1
87. Despot Márton	2	1	-	-	-	-	-	1
88. Czirkó József	2	1	-	-	-	-	-	1
89. Óze János	2	1	-	-	-	-	-	1

90. Óze György	2	1	-	-	-	-	-	1
91. Tóth József	2	1	-	-	-	-	-	1
92. Varga István	2	1	-	-	-	-	-	1
93. Torma János	4	1	-	1	-	-	-	1
94. Hagya Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
95. Gábor Ferenc	2	1	-	-	-	-	-	1
96. Vátzi Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
97. Márton János	2	1	-	-	-	-	-	1
98. Kása Ferenc	2	1	-	-	-	-	-	1
99. Gulyás Ferenc	2	1	-	1	-	-	-	1
100. Raj József	1	1	-	-	-	-	-	1
101. Gulyás József	2	1	-	-	-	-	-	1
102. Fekete Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
103. Sebök Márton	2	1	-	-	-	-	-	1
104. Vita János	2	1	-	-	-	-	-	1
105. Nagy István	2	1	-	-	-	-	-	1
106. Tsoter Márton	2	1	-	-	-	-	-	1
107. Goda Ferenc	2	1	-	-	-	-	-	1
108. Vetró Ferenc	2	1	-	-	-	-	-	1
109. Szabellai József	2	1	-	-	-	-	-	1
110. Szelleki Gáspár	2	1	-	-	-	-	-	1
111. Frantz Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
112. Üveges Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
113. Tóth Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
114. Zsolmos Pál	2	1	-	-	-	-	-	1
115. Hallai Gergely	2	1	-	-	-	-	-	1
116. Tódor János	2	1	-	-	-	-	-	1
117. Lantos János	2	1	-	-	-	-	-	1
118. Kurutz Mátyás	2	1	-	-	-	-	-	1
119. Tóth Antal	2	1	-	-	-	-	-	1
120. Kasza István	2	1	-	-	-	-	-	1
121. Tóth János	2	1	-	-	-	-	-	1
122. Buza János	2	1	-	-	-	-	-	1
123. Vetró Mihály	2	1	-	-	-	-	-	1
124. Zsótér Imre	2	1	-	-	-	-	-	1
125. Kiss János	2	1	-	-	-	-	-	1

Összesen	208	106	19	10	-	-	-	106
----------	-----	-----	----	----	---	---	---	-----

Állatállomány

Sor- szám	Név	ökör	fejős- tehén	meddő tehén	borjú	ló	juh	sertés
1.	Kót András	-	-	-	-	2	-	-
2.	Balik Ferenc	-	-	-	-	2	-	-
3.	Fekete Pál	-	-	-	-	1	-	-
4.	Czirkó Péter	-	-	-	-	-	-	-
5.	Szabó István	-	1	-	-	2	-	-
6.	Lukáts Márton	-	1	1	-	2	-	2
7.	Sebők János	-	-	-	-	2	-	1
8.	Szüts János	-	2	-	-	2	-	-
9.	Prókai János	-	-	-	-	2	-	-
10.	Keres Ferenc	-	2	-	-	2	-	1
11.	Krista Márton	-	1	-	-	2	-	2
12.	Kováts János	-	1	-	-	2	-	2
13.	Miklós János	-	-	-	-	2	-	-
14.	Krista Pál	-	-	-	-	2	-	-
15.	Lukáts Mihály	-	-	-	-	2	-	1
16.	Lukáts József	-	-	-	-	2	-	-
17.	Faragó Antal	-	1	-	-	3	-	-
18.	Faragó József	-	-	1	-	2	-	2
19.	Dani Mihály	-	1	1	-	3	-	2
20.	Magyar György	-	1	-	-	2	-	1
21.	Tóth István	-	-	-	-	-	-	-
22.	Méreg Mátyás	-	1	-	-	3	-	2
23.	Kiss György	-	1	-	-	2	-	-
24.	Lukáts József	-	-	-	-	-	-	-
25.	Tóth Pál	-	1	-	-	2	-	-
26.	Szalma István	-	-	-	-	-	-	-
27.	László Mihály	-	1	1	-	2	-	4
28.	Tóth István	-	-	1	-	2	-	3
29.	Német József	-	-	1	-	2	-	1
30.	Német Antal	-	1	-	-	2	-	1
31.	Torma József	-	-	-	-	-	-	-
32.	Horváth József	-	1	1	-	3	-	2

33. Torma Mihály	-	-	-	-	-	-	-
34. Almási Ferenc	-	-	1	-	2	-	1
35. Almási József	-	1	-	-	2	-	1
36. Német János	-	-	-	-	-	-	-
37. Kovács József	-	-	-	-	2	-	1
38. Szügyi József	-	-	-	-	2	-	1
39. Pák János	-	-	-	-	-	-	-
40. Juhász János	-	-	-	-	2	-	-
41. Czank József	-	-	-	-	1	-	-
42. Kovács János	-	-	1	-	2	-	-
43. Medve István	-	-	-	-	-	-	-
44. Kiss János	-	-	-	-	-	-	-
45. Szabadai József	-	-	-	-	-	-	-
46. Szabadai György	-	-	-	-	-	-	-
47. Almási Antal	-	1	-	-	2	-	1
48. Hallai Mátyás	-	-	1	-	3	-	1
49. Hegedűs József	-	-	-	-	-	-	-
50. Német Mihály	-	-	-	-	-	-	-
51. Hallai Antal	-	-	-	-	2	-	-
52. Magyar István	-	1	-	-	2	-	1
53. Püspöki Imre	-	-	-	-	-	-	-
54. Hallai János	-	-	1	-	3	-	-
55. Püspöki Ferenc	-	-	-	-	2	-	-
56. Bene József	-	-	-	-	-	-	-
57. Berta Mihály	-	-	-	-	-	-	-
58. Almási Mátyás	-	1	1	-	2	-	2
59. Almási Pál	-	-	1	-	2	-	-
60. Borsi Ferenc	-	-	1	-	3	-	-
61. Kiss József	-	-	1	-	2	-	3
62. Verba József	-	1	-	-	2	-	1
63. Almási Mihály	-	-	1	-	2	-	3
64. Jámbor János	-	1	-	-	2	-	-
65. Szüts András	-	-	1	-	2	-	-
66. Hallai Pál	-	-	1	-	3	-	1
67. Kovács József	-	-	-	-	-	-	-
68. Fűrész János	-	-	-	-	-	-	-
69. Farsang József	-	-	-	-	2	-	1
70. Tóth György	-	-	1	-	2	-	-

71. Kormányos Antal	-	-	-	-	-	-
72. Kiss József	-	-	-	2	-	-
73. Szabadai Mihály	-	-	1	2	-	1
74. Jámbor János	-	1	-	2	-	-
75. Szabadai István	-	-	1	2	-	-
76. Takáts József	-	-	-	-	-	-
77. Nagy Mihály	-	-	-	2	-	-
78. Szabadai Antal	-	-	1	2	-	1
79. Szabadai István	-	-	1	2	-	-
80. Tóth Mihály	-	1	-	2	-	1
81. Kis Albert	-	-	1	2	-	1
82. Nagy Pál	-	1	-	2	-	2
83. Czirkó Mihály	-	-	-	-	-	-
84. Czirkó István	-	-	-	2	-	-
85. Ujj István	-	-	1	2	-	1
86. Gyenes István	-	-	1	2	-	2
87. Despot Márton	-	1	-	2	-	-
88. Czirkó József	-	-	-	3	-	2
89. Óze János	-	-	1	2	-	1
90. Óze Gergely	-	1	-	2	-	-
91. Tóth József	-	-	-	2	-	-
92. Varga István	-	-	1	2	-	1
93. Torma János	-	-	-	-	-	-
94. Magyar Mihály	-	-	-	-	-	-
95. Franz Gábor	-	-	1	2	-	-
96. Vátzi Mihály	-	1	-	2	-	1
97. Márton János	-	-	1	2	-	-
98. Kása Ferenc	-	-	1	2	-	-
99. Gulyás Ferenc	-	-	1	2	-	-
100. Raj József	-	-	-	-	-	-
101. Gulyás József	-	-	-	-	-	-
102. Fekete Antal	-	-	1	2	-	-
103. Sebők Márton	-	1	-	2	-	-
104. Vita János	-	-	-	2	-	-
105. Nagy István	-	-	-	1	-	-
106. Tsóter Mátyás	-	-	-	1	-	-
107. Goda Ferenc	-	-	-	1	2	-
108. Vetró Ferenc	-	1	-	2	-	-

109. Szabellai József	-	-	-	-	1	-	-
110. Szellelki Gáspár	-	-	1	-	2	-	-
111. Frantz Mihály	-	-	-	-	2	-	-
112. Üveges Pál	-	-	-	-	1	-	-
113. Tóth Mihály	-	-	-	1	2	-	-
114. Zsolmos Pál	-	-	-	1	2	-	-
115. Hallai Gergely	-	1	-	-	2	-	-
116. Todor János	-	-	-	-	2	-	-
117. Lantos János	-	-	-	1	-	-	-
118. Frantz Mátyás	-	-	-	-	2	-	-
119. Tóth Antal	-	1	-	-	2	-	-
120. Kósza István	-	-	-	-	1	-	-
121. Tóth János	-	-	-	-	2	-	-
122. Buza János	-	-	-	-	2	-	-
123. Vetró Mihály	-	-	-	-	2	-	-
124. Zsótér Imre	-	-	-	-	2	-	-
125. Kiss János	-	-	-	-	2	-	-
Összesen	-	33	33	4	198	-	59

39

Almásiratos kertészcsaládjainak állatállománya

Sor- szám	Családnév	fejős- tehén	meddő tehén	borjú (2-3 éves)	ló 3 éves	csikó 1 évesnél nagyobb	sertés
1.	Varga Mihály	1	1	-	2	-	-
2.	Bakos Bálint	-	-	-	2	-	-
3.	Molnár Mihály	-	-	-	2	-	-
4.	Lukács János	-	-	-	2	1	-
5.	Medve Mátyás	-	-	-	2	1	-
6.	Szénási András	-	-	-	2	-	-
7.	Varga János	-	-	-	-	-	-
8.	Kása József	2	2	-	4	-	-
9.	Korpás József	1	-	-	4	-	-

57

10. Horváth András	1	1	-	4	1	-
11. Kása István	2	1	-	4	1	-
12. Horváth József	-	1	-	2	-	-
13. Dömösi Imre	-	-	-	-	-	-
14. Kunszabó Pál	-	-	-	2	-	-
15. Tóth István	-	-	-	2	-	-
16. Hallai Mihály	1	-	-	2	-	-
17. Cseh István	-	1	-	2	-	-
18. Gajda István	-	-	-	2	-	-
19. Botta György	1	-	-	2	1	-
20. Szanda Pál	-	1	-	4	-	-
21. Gera András	-	1	-	2	-	-
22. Szabó Pál	-	-	-	2	-	1
23. Szabó Lőrinc	-	-	-	4	-	-
24. Kasznár György	-	-	-	2	-	-
25. Mezei Ferenc	-	-	-	2	1	-
26. Latzkó Pál	2	2	-	4	-	1
27. Lévai József	-	1	-	4	-	2
28. Csallós Lőrinc	1	-	-	4	-	1
29. Törköly István	1	-	-	4	-	1
30. Latzkó István	-	1	-	4	-	1
31. Cseh János	-	-	-	2	-	-
32. Dániel György	2	2	-	4	-	2
33. Béla Mátyás	-	-	-	2	1	-
34. Madarász István	-	-	-	2	1	-
35. Vigh György	1	-	-	2	1	-
36. Csatlós János	-	-	-	2	-	-
37. Lantos György	-	-	-	2	-	-
38. Madarász János	-	1	-	2	-	-
39. Faragó János	-	-	-	4	-	-
40. Molnár József	-	-	-	2	1	-
41. Csatlós András	1	1	-	4	-	-
42. Kása Pál	-	-	-	2	-	-
43. Mezei János	-	-	-	-	1	-
Összesen	17	17	-	110	11	8

Alig 10 év telt el a letelepítés után, mindkét falu telepesei többé-kevésbé jól gazdálkodó telepesekké váltak, bár bizonyos fokú vagyoni különbség is jól megfigyelhető mindkét falu esetében. Kisiratoson, például, a 125 családból 26-nak, vagyis a lakosság 20 %-ának semmiféle igavonó állata nincs. Almásiratoson valamivel jobb a helyzet, mert itt mindössze két család nem rendelkezik igavonó jószággal.

A fennmaradt különböző összeírások alapján arra következtethetünk, hogy a falut benépesítő családok száma folyamatosan növekedett, részben változott, voltak, akik nem tudtak megragadni, elmentek, helyükbe újak jöttek.

Az eredeti telepítési szerződést, amely nem maradt fenn, minden valószínűség szerint 15 évre kötötték. Ezt újíttották fel újabb 16 esztendőre 1843. február 18-án. Ennek szövegét eredetiben megőrizték a kisiratosi római katolikus parókia Historia Domusának mellékleteként. Az úgynevezett *Egyező levél* szövege a következő:

Egyező levél

Melynek ereje mellett egy részről néhai Szalbek György özvegye született Török Zsófia asszonyság úri családjával egyetemben, mint Kis Iratos pusztának örökös birtokosa, más részről ezen pusztán megtelepülő dohányt termesztő kertészek között következő másíthatatlan egyezség állapított meg, u.m.

1-ször. Haszonbérbe adja fenn tisztelt tulajdonos család alább nevezendő kertészeknek érintett pusztából azon 4691 holdon kívül, melyet eddig bírtak még az uraság annak idejében 209 holdat, és így összesen 4900, azaz négyezerkilencszáz holdat folyó 1843 évi október 1-ső napjától kezdve 1859 évi október első napjáig, vagyis 16, azaz tizenhat egymásután következő esztendőkre, minden egy holdat 2 Ft. 40 kr., azaz két forint negyven krajcár pengőben (három ezüst huszast egy forintra számítva), semmiféle devaluatio, vagy más pénzváltozást nem tekintvén, oly formán hogy ezen haszonbérbe adott 4900 holdaknak 13 720 pengő forintra rúgó haszonbér felét, vagyis 6860 forintot, azaz hatezernyolcszázhatvan pengő forintot, minden őszkor a dohány zsinór felolvasása alkalmával, másik felét, vagyis 6860 azaz hatezernyolcszázhatvan pengőt pedig mindenkor a dohány átaladás alkalmával előre készpénzben lefizettessen, ezen készpénz fizetésen kívül minden egyes numerussal bíró gazda, mely legelőn kívül 19 hold bírást határoz, tartozik két rendes jó szín dohányt, két darab csirkét és 12 tojást a tulajdonos uraságnak adni.

2-szor. Kölcsönös biztosítás tekintetéből köteleztetik, valamint az uraság, vagy a kertész község a meghatározott 16 évek lefolyása előtt, a haszonbér

további érdemébe akaratját 4 évek lefolyása előtt törvényesen kijelenteni.

3-szor. A kertész község iránt az uraság hajlandóságát megmutatni kívánva folyamatba vétetett folyó évi október 1-ső napjától kezdve az addig a haszonbérletet csak két pengő forintjával, azontúl pedig 2 forint 45 krajcáron pengőben, a fuvarok elmaradásával kívánja, mely kegyesség vizonzására a község az uraságnak 400, azaz négyszáz darab arannyal a szerződés aláírásával kedveskedik.

4-szer. A kibérlett földekből több gypet feltörni semmi szín alatt szabad nem léssen, javítások ellenben minden tekintetben, trágya és más módon meghagyatik, birkajárás azonban télen s nyáron tilalmaztatik, a határok fenntartása a község által köteleztetik, azokra való felügyelés és jó karban való tartása fő kötelessége a községnek.

5-ször. A szerződés minden kötelező feltételekre a szerződésben kötelezett 200 kertész gazda in solidum egyik a másikért jót áll, a tökéletes szavattosságot magukra vállalják.

6-szor. A feles kertészek számát kötelesek a községnek előljárói az uraságnak beadni, kik évenként 4 nyári napot az uraságnak szolgálni tartoznak.

7-szer. E szerződő kertész község fő célja a dohány termesztés lévén, kötelezi magát a község, hogy minden egyes numerus kertész legalább négy jugerumot dohányval beültessen, mely cél elérhetése tekintetében a község magának fenntartja a sorba nem vett s nem alkalmas lakóst, magok közül kitörülhesse, megmaradván mindenkor ennek eszközlése előtt az uraság jóváhagyása.

8-szor. Malmot, korcsmát, mészárszéket, boltot és minden úri jogot az uraság magának fenntartja, mindazonáltal a kertész gazdáknak lakodalom vagy temetés alkalmával házaikban barátságos vendéglés végett egy két akó bort béhozni szabad léssen.

9-szer. A contrahens kertészek mint haszonbérlők tekintetnek s a Nemes megye honi pénztárában taxáltathatnak, azonban a Nemes megye által reá kivetendő terheknek ezen Contractusra nézve semmi befolyása nem lehet, ellenkező esetben az uraság pártfogását ajánlja.

10-szer. Valamint az arendális kertészek a támadandó Caduditas esetében az örökösödő uraságok kötelezik, úgy az uraság jogához szoroson ragaszkodik.

11-szer. Ha az arendális évek után haszonbérló kertészek akár mely okból az érintett pusztán meg nem maradnának, házaikat meg nem tarthatnák, azon esetben tartoznak azokat a pusztán elbontani s onnan elhordani és valamint az egész pusztát, úgy azon részt is, hol épületek állottak,

haszonvehetővé tenni, s azon esetben az utolsó évben fenntartja magának az uraság, hogy mind őszi, mind tavaszi vetést tétethessen.

12-szer. Eltelve a haszonbéri évek, valamint az uraság a kertészeket új szerződés nélkül további maradásra nem kötelezheti, úgy a kertészek is új szerződés nélkül tovább meg nem maradhatnak, s e tekintetből, ha időközben a telepítés érdemében akármely és külön törvény alkottatnék is, annak ereje és kölcsönös biztosítás tekintetéből már mint akkor e szerződés nem alkalmazható, ünnepélyes óvásukat kijelentetik.

Mely szerződés két egyenlő példányban, kötelező aláírással s pecséttel megerősítve mindegyik félnek egy példányban kiadatott Kisiratoson február 18-án 1843. özvegy Szalbekné m.k. Szalbek Jakab m.p. p.h. Faragó Antal m.k. Szabadai János m.k. Almássy József m.k. Németh József m.k. László Mihály m.k. Czank József m.k. és az egész község.⁴¹

Hogy mennyire virágzó dohánykertészet folyt már ezekben az években Kisiratoson, arra kiváló adattal szolgál a már említett Dáczer Károly, aki az 1841., 1842., 1843. évekre eső átlag dohánytermést Kisiratoson 1040 kisholdon bevetett dohányültetvények után 3826 bécsi mázsa évi átlagra becsüli, s ezt a termést egyedül Kevermes szárnyalja túl átlagban évi 4000 bécsi mázsával.⁴²

E szerződésből számos, rendkívül fontos rendszabály olvashatunk ki. Mindenekelőtt a kisiratosi kertészek nem robotolnak, dézsmát nem adnak, eltekintve a teljesen jelentéktelennek tekinthető családokra kivetett egy pár csirkétől és 12 darab tojástól, amit általában 1 forinttal megváltottak.

Egy másik igen fontos rendszabály a falu határának rendtartása: a legelőterület nem csökkenthető, annak gondozása általános kötelezettség.

A harmadik rendkívül értékelendő, szerződésben kikötött pont a közös felelősség, az egymásért való jóállás.

Egy negyedik figyelemreméltó kitétel a tulajdonos család jóállása a falu érdekében a megyével szemben, mely a minimális királyi adótól eltekintve, megtilt minden egyéb, megye által kivetendő pótdót vagy egyéb terhet.

Zavaró és nem egykönnyen magyarázható tény, hogy a szerződés 200 numerusról (házhelyről) beszél, a különböző összeírásokból azonban sehogy sem áll össze ez a szám. Fel kell tételeznünk, hogy egyes családok több „numerust” is vállaltak. Egyébként az egyes dicalis összeírásokból, nemkülönben a schematismusokból is kiderül a falu lakosságának fokozatos vagyoni rétegződése.

Nézzük előbb végig a schematismusok adatait:

Év	római katolikus	görög kat.	orto- dox	luthe- ránus	refor- mátus	izrae- lita
1837						
Kisiratos	1484	–	–	–	–	12
Almásy Iratos	350	–	–	–	–	–
összesen	1834	–	–	–	–	12
1838						
Kisiratos	1563	6	15	18	6	8
Almásy Iratos	439	3	6	6	2	4
Dulovics Dombegyháza allodium	92 33	– –	– –	– –	– –	– –
összesen	2127	9	21	24	8	12
1841						
Kisiratos	1563	–	8	–	16	8
Almásy Iratos	475	–	3	–	–	4
Dulovics Dombegyháza allodium	56 64	– –	17 6	– –	28 6	12 –
összesen	2158	–	34	–	50	24
1851						
Kisiratos	1864	–	–	9	–	18
Almásy Iratos	480	–	–	2	–	6
Dulovics Dombegyháza allodium	97 20	– –	– –	– –	– –	– –
összesen	2461	–	–	11	–	24

1852						
Kisiratos	1874	-	-	-	9	18
Almásy Iratos	485	-	-	-	2	8
Dulovics Dombegyháza	98	-	-	-	-	-
allodium	23	-	-	-	-	-
<hr/>						
összesen	2480	-	-	-	11	26
1856						
Kisiratos	1612	-	7	16	8	9
Almásy Iratos	443	-	6	3	2	5
Dulovics Dombegyháza	94	-	-	-	-	-
allodium	34	-	-	4	-	-
<hr/>						
összesen	2183	-	13	23	10	14
1859						
Kisiratos	2160	-	-	-	16	17
Almásy Iratos	580	-	-	-	-	9
Dulovics Dombegyháza	151	-	-	-	6	-
allodium	72	-	12	-	10	-
<hr/>						
összesen	2963	-	12	-	32	26
1861						
Kisiratos	2000	-	-	-	3	16
Almásy Iratos	280	-	-	-	-	5
Dulovics Dombegyháza	32	-	-	-	12	-
allodium	50	-	-	-	12	-
<hr/>						
összesen	2362	-	-	-	27	21

Egyelőre leállunk a schematismusok további tanulmányozásával mert amint a következőkben látni fogjuk, közben tulajdonos-változás követ-

kezett be, a Szalbek-féle kegyuraság megszűnt, s az időközben bekövetkezett politikai változások, mindenekelőtt az 1848–49-es forradalom, majd az azt követő császári pátens lényeges változásokat hozott magával a kertész községek szerződéses viszonyaiban.

Szükségesnek véljük azonban, hogy az 1848–49-es forradalmat megelőző évtized két dicalis összeírását a maga összességében közreadjuk, hogy nyomon követhessük nemcsak a családi változásokat (elvándorlás, új megtelepedők), hanem a vagyoni viszonyok alakulását is.

Az 1838–39-es és az 1847–48-as dicalis összeírás Kisiratosról

Az 1838–39-es összeírás adatai

Sor- szám	Név	fia	lánya	testvére	házas zsellér	háztalan zsellér	szolga
1.	Földi József	–	–	–	1	–	–
2.	Dusik Ferenc	–	–	–	1	–	–
3.	Fekete Pál	–	–	–	1	–	–
4.	Szabó István	–	–	–	1	–	–
	– Páll Ferenc	–	–	–	–	1	–
5.	Lukátsi Pál	–	–	–	1	–	–
	– Czirkó Imre	–	–	–	–	1	–
6.	Godó Gábor	1	–	–	1	–	–
7.	Batiz János	1	–	–	1	–	–
8.	Prókai András	–	–	–	1	–	–
9.	Öreg Vörös István	–	–	–	1	–	–
	– Nyerges József	–	–	–	–	1	–
10.	Krista János	–	–	1	1	–	–
	– Baló Antal	–	–	–	–	1	–
11.	Kovács Imre	1	–	–	1	–	–
12.	Krista Pál	–	–	–	–	1	–
	– Kisházi Antal <i>obsitos</i>	–	–	–	–	1	–
13.	Lukátsy Mátyás	–	–	–	1	–	–
	– Korpa József	–	–	–	–	1	–
	– Prókai András	–	–	–	–	1	–
14.	Faragó József	1	–	–	1	–	–
	– Csatlós Vince	–	–	–	–	1	–
	– Medve Márton	–	–	–	–	1	–

15. Dani Mihály	-	-	-	1	-	-
16. Magyar György	-	-	-	1	-	-
17. Méreg István	-	-	-	1	-	1
– Baló András	-	-	-	-	1	-
– Hanula Mátyás	-	-	-	-	1	-
18. Kiss György	-	-	-	1	-	1
– Torma Mihály	-	-	-	-	1	-
– Andó János	-	-	-	-	1	-
19. Tóth Antal	-	-	-	1	-	-
20. László Mátyás	1	-	-	1	-	-
21. Kóczi József	-	-	-	1	-	-
22. Öreg Németh József	1	-	-	1	-	1
– Kovács József	-	-	-	-	1	-
23. Németh János	-	-	1	1	-	-
24. Honth György	-	-	-	1	-	-
25. Almási Ferenc	-	-	-	1	-	-
26. Almási József	-	-	-	1	-	1
– Sándor András	-	-	-	-	1	-
27. Kovács József	2	-	-	1	-	-
28. Szügyi József	-	-	-	1	-	-
– Medve János	-	-	-	-	1	-
– Gaál János	-	-	-	-	1	-
29. Juhász János	1	-	-	1	-	-
– Torma Antal	-	-	-	-	1	-
30. Öreg Almási Imre	1	-	-	1	-	-
– Varga József	-	-	-	-	1	-
31. Kovács János	-	-	-	1	-	-
– Medve István	-	-	-	-	1	-
32. Almási Antal	-	-	-	1	-	-
– Dávid Mihály	-	-	-	-	1	-
– Kiss János	-	-	-	-	1	-
33. László István	-	-	-	1	-	-
– Magyar András	-	-	-	-	1	-
– Szétsényi János	-	-	-	-	1	-
34. Hallai Mihály	2	-	-	1	-	1
35. Czank József	-	-	-	-	-	<i>nyomorék</i>
– Csathó Balázs	-	-	-	-	1	-
36. Almási István	-	-	-	1	-	-

– Szanda Imre	–	–	–	–	1	–
37. Almási Mátyás	–	–	–	1	–	–
38. Almási István	–	–	–	1	–	–
39. Özv. Almásy Pálné	–	–	–	–	–	–
– Almásy Mátyás	–	–	–	–	1	–
40. Hallai Ignác	1	–	–	1	–	–
41. Ifj. Kiss György	–	–	–	1	–	–
42. Verba János	–	–	–	1	–	–
– Őze Ferenc	–	–	–	–	1	–
43. Almásy Mihály	1	–	–	1	–	–
– Czirkó Pál	–	–	–	–	1	–
– Sarusi László	–	–	–	–	1	–
44. Zámbori János	1	–	–	1	–	–
45. Tóth Pál	–	–	–	1	–	–
46. Szabadai János	–	–	–	1	–	–
47. Farsang József	–	–	–	1	–	–
48. Kiss József	–	–	–	1	–	–
49. Zámbori Pál	–	–	–	1	–	–
50. Horváth János	–	–	–	1	–	–
51. Németh Mihály	–	–	–	1	–	–
– Szeles Mihály	–	–	–	–	1	–
52. Hosszu András	–	–	–	1	–	–
53. Hallai András	–	–	–	1	–	–
– Márton Pál	–	–	–	–	1	–
54. Torma János	–	–	–	1	–	–
– Benkő Márton	–	–	–	–	1	–
55. Német Antal	–	–	–	1	–	–
56. Horváth Mihály	–	–	–	1	–	–
57. Püspöki Ferenc	1	–	–	1	–	–
58. Verba Imre	–	–	–	1	–	–
– Kováts József	–	–	–	–	1	–
59. Almási Imre	–	–	–	1	–	–
– Rigó Boldizsár	–	–	–	–	1	–
60. Papp György	–	–	–	1	–	–
– Kováts István	–	–	–	–	1	–
– Lentie István	–	–	–	–	1	–
61. Bene József	–	–	–	1	–	–

– Püspöki Imre	–	–	–	–	1	–
62. Czirkó János	–	–	–	1	–	–
63. Kótzai Imre	–	–	–	1	–	–
64. Bartis György	–	–	–	1	–	–
– Lévai Mihály	–	–	–	–	1	–
65. Lukácsy Mátyás	–	–	–	1	–	–
66. Szabadai József	–	–	–	1	–	–
67. Krista Mihály	–	–	–	1	–	–
– Frank Mihály	–	–	–	–	1	–
– Fekete Mihály	–	–	–	–	1	–
68. Horváth József	–	–	–	1	–	–
69. Tóth István	–	–	–	1	–	–
70. Gábor István	–	–	–	1	–	–
71. Faragó Mihály	–	–	–	1	–	–
– Kiss András	–	–	–	–	1	–
– Mérsay József	–	–	–	–	1	–
72. Tóth András	–	–	–	1	–	–
– Juhász József	–	–	–	–	1	–
73. Hegedűs János	1	–	–	1	–	–
74. Hagya András	–	–	–	1	–	–
– Kovács Ferenc	–	–	–	–	1	–
75. Zámboi József	–	–	–	1	–	–
– Zsilko János	–	–	–	–	1	–
76. Szabadai István	1	–	–	1	–	–
77. Nagy Mihály	–	–	–	1	–	–
78. Szabadai János	1	–	–	1	–	–
79. Szabadai Antal	–	–	–	1	–	–
80. Tóth Mihály	–	–	–	1	–	–
– Ujj Márton	–	–	–	–	1	–
81. Kiss Pál	–	–	–	1	–	–
82. Nagy Mihály	–	–	–	1	–	–
– Czirkó Ferenc	–	–	–	–	1	–
83. Czirkó István	–	–	–	1	–	–
84. Ujj István	–	–	–	1	–	–
85. Öreg Gyenes István	1	–	–	1	–	–
– Hegedűs Mátyás	–	–	–	–	1	–
86. Hagya János	–	–	–	1	–	–

87. Czirkó József	-	-	-	1	-	-
88. Öreg Óze János	-	-	1	1	-	-
89. Ifj. Óze János	-	-	-	1	-	-
– Hajdara Mátyás	-	-	-	-	1	-
90. Varga István	1	-	-	1	-	-
91. Szüts András	-	-	-	1	-	-
– Szüts János	-	-	-	-	1	-
92. Ifj. Torma János	1	-	-	1	-	-
– Lantos Mihály	-	-	-	-	1	-
– Ujj Tamás	-	-	-	-	1	-
93. Hagya Mihály	-	-	-	1	-	-
94. Kovács István	-	-	-	1	-	-
95. Váci Mátyás	-	-	-	1	-	-
96. Márton József	-	-	-	1	-	-
– Buza István	-	-	-	-	1	-
97. Káka Ferenc	1	-	-	1	-	-
98. Gulyás Ferenc	1	-	-	1	-	-
99. Sebők János	-	-	-	1	-	-
100. Gulyás József	-	-	-	1	-	-
101. Fekete Antal	-	-	-	1	-	-
102. Sebők Mátyás	-	-	-	1	-	-
103. Balogh Mátyás	-	-	-	1	-	-
104. Lörintz István	-	-	-	1	-	-
105. Zsótér Mátyás	-	-	-	1	-	-
106. Vetró Ferenc	-	1	-	1	-	-
– Zsótér György	-	-	-	-	1	-
107. Babilla István	-	-	-	1	-	-
108. Szellelki Gáspár	-	-	-	1	-	-
109. Kurunczi Mihály	-	-	-	1	-	-
110. Üveges Pál	-	-	-	1	-	-
111. Tóth Lőrincz	-	-	1	1	-	-
112. Zsoldos János	-	-	-	1	-	-
113. Fodor János	-	-	-	1	-	-
114. Buza Antal	-	-	-	1	-	-
115. Papp Elek	1	-	-	1	-	-
116. Öreg Tóth Antal	1	-	-	1	-	-
117. Szellelki József	-	-	-	1	-	-

118. Öreg Tóth János	1	-	-	1	-	-
119. Buza János	-	-	-	1	-	-
120. Vetró Mihály	-	-	-	1	-	-
121. Kisházi István	-	-	-	1	-	-
122. Tóth János	-	-	-	1	-	-
123. Sarusi János	-	-	-	1	-	-
124. Kerekes János	-	-	-	1	-	-
125. Balogh József	-	-	-	1	-	-
126. Tóth Mátyás	-	-	-	1	-	-
127. Bugyi Mihály	-	-	-	1	-	-
128. Gulyás István	-	-	-	1	-	-
129. Gulyás Mátyás	-	-	-	1	-	-
130. Simon József <i>obsitos</i>	-	-	-	-	-	-
131. Varga Imre	1	-	-	1	-	-
132. Torma József	-	-	-	1	-	-
133. Nagy Antal	-	-	-	1	-	-
134. Kiss József	-	-	-	1	-	-
135. Őze Mátyás	-	-	-	1	-	-
136. Magyar István	-	-	-	1	-	-
137. Őze Bertalan	-	-	-	1	-	-
138. Németh Pál	-	-	-	1	-	-
139. Kotsis János	2	-	-	1	-	1
140. Osvár Antal	-	-	-	1	-	-
141. Hallai Mátyás	1	-	-	1	-	-
142. Faragó Antal	1	-	-	1	-	-
143. Öreg Szabó Mihály	1	-	-	1	-	-
144. Tapasztó Mátyás	-	-	-	1	-	-
145. Dusek György	-	-	-	1	-	-
146. Tapasztó János	-	-	-	1	-	-
147. Tamás János <i>obsitos</i>	-	-	-	-	-	-
148. Öreg Barna Mihály	-	-	-	1	-	-
149. Községháza	-	-	-	-	-	-
Összesen	33	1	5	143	56	6

Az 1847–48-as összeírás adatai

Sor- szám	Név	fia	lánya	testvére	házas zsellér	házatlan zsellér	szolga
1.	Almási Mihály	1	–	–	1	–	–
2.	Korpa József	–	–	–	1	–	–
3.	Földi József	–	–	–	1	–	–
	– Medve István	–	–	–	–	1	–
4.	Medve János	–	–	–	1	–	–
	– Kovács Ágoston	–	–	–	–	1	–
5.	Dusek György	–	–	–	1	–	–
	– Andó János	–	–	–	–	1	–
	– Lukácsi Pál	–	–	–	–	1	–
	– Baranyi Mihály	–	–	–	–	1	–
6.	Öreg Godó Gábor	1	–	–	1	–	–
7.	Öreg Batiz János	1	–	–	1	–	–
8.	Kiss Antal	1	–	–	1	–	–
9.	Lukácsy Mihály	–	–	–	1	–	–
10.	Krista János	–	–	–	1	–	–
11.	Kovács Imre	–	–	–	1	–	–
	– Lukácsy József	–	–	–	–	1	–
	– Próksy József	–	–	–	–	1	–
	– Püspöki Ferenc	–	–	–	–	1	–
12.	Krista Pál	–	–	–	1	–	–
	– Tasnádi Imre	–	–	–	–	1	–
13.	Szétsényi Sándor	–	–	–	1	–	–
	– Szétsényi Mátyás	–	–	–	–	1	–
14.	Faragó Ferenc	–	–	–	1	–	–
	– Kristóf András	–	–	–	–	1	–
	– Torma Márton	–	–	–	–	1	–
15.	Faragó Ferenc	–	–	–	1	–	–
	– Balogh Tamás	–	–	–	–	1	–
	– Kovács István	–	–	–	–	1	–
16.	Nézsai József	–	–	–	1	–	–
17.	Méreg Mihály	–	–	–	1	–	–
	– Lukácsi József	–	–	–	–	1	–

18. Ifj. Kiss Antal	-	-	-	1	-	-
- Fodor András	-	-	-	-	1	-
19. Tóth Antal	-	-	-	1	-	-
20. László Mihály	-	-	-	1	-	-
- Dusek József	-	-	-	-	1	-
- Dusek János	-	-	-	-	1	-
21. Németh József	1	-	-	1	-	1
22. Horváth József	-	-	-	1	-	-
- Komazsgán Sándor	-	-	-	-	1	-
23. Almási Ferenc	-	-	-	1	-	-
24. Almási József	1	-	-	1	-	1
25. Kovács József	1	-	-	1	-	-
26. Varga Imre	-	-	-	1	-	-
27. Péter Gergely	-	-	-	1	-	-
28. Juhász Mátyás	-	-	-	1	-	-
29. Almási István	-	-	-	1	-	-
- Varga Balázs	-	-	-	-	1	-
30. Kovács János	-	-	-	1	-	-
- Lévai Antal	-	-	-	-	1	-
- Kóczi Mihály	-	-	-	-	1	-
- Gyüre György	-	-	-	-	1	-
31. Almási Antal	2	-	-	1	-	-
32. László István	1	-	-	1	-	-
- Báló András	-	-	-	-	1	-
33. Mészáros István <i>obsitos</i>	-	-	-	-	-	-
34. Hallai János	-	-	1	1	-	-
35. Almási István	-	-	-	1	-	1
36. Almási Mátyás	1	-	-	1	-	-
37. Palkó István	-	-	-	1	-	-
- Berta András	-	-	-	-	1	-
38. Falkus János	1	-	-	1	-	-
39. Hallai Ignác	1	-	-	1	-	-
40. Kiss György	-	-	-	1	-	-
- Tóth András	-	-	-	-	1	-
41. Verba József	-	-	-	1	-	-
42. Almási Mihály	-	-	-	1	-	1
43. Zámbori János	-	-	-	1	-	-
44. Tóth Pál	-	-	-	1	-	-

45. Szabadai György	-	-	-	1	-	-
46. Kiss József	-	-	-	1	-	-
47. Farsang József	-	-	-	1	-	-
48. Zámberi Pál	-	-	-	1	-	-
49. Tamási János <i>obsitos</i>	-	-	-	-	-	-
- Nagy János	-	-	-	-	1	-
50. Benko Boldizsár	-	-	-	1	-	-
51. Czank Mihály	-	-	-	1	-	-
52. Horváth János	1	-	-	1	-	-
- Nagy András	-	-	-	-	1	-
53. Németh Mihály	1	-	-	1	-	-
54. Hosszu András	-	-	-	1	-	-
55. Hallay Mihály	-	-	-	1	-	-
- Berta György	-	-	-	-	1	-
- Torma Pál	-	-	-	-	1	-
- Szüts János	-	-	-	-	1	-
56. Németh Antal	-	-	-	1	-	-
57. Magyar Mátyás	-	-	-	1	-	-
- Horváth László	-	-	-	-	1	-
58. Horváth Mihály	1	-	-	1	-	-
- Kurunczi Mátyás	-	-	-	-	1	-
59. Juhász Ignác	-	-	-	1	-	-
60. Verba Imre	-	-	-	1	-	-
61. Almási Imre	1	-	-	1	-	-
62. Pellaky János	-	-	-	1	-	-
- Óze Ferenc	-	-	-	-	1	-
- Dants István	-	-	-	-	1	-
63. Bene József	1	-	-	1	-	-
64. Osvár Antal	1	-	-	1	-	-
65. Viskuta Márton	-	-	-	1	-	-
66. Ujj Mihály	-	-	-	1	-	-
67. Bartos György	-	-	-	1	-	1
- Ujj Tamás	-	-	-	-	1	-
68. Dániel György	1	-	-	1	-	-
69. Szabadai József	1	-	-	1	-	-
70. Krista Mihály	-	-	-	1	-	-
- Buza Gergely	-	-	-	-	1	-
- Vargha János	-	-	-	-	1	-

– Ifj. Tóth János	–	–	–	–	1	–
72. Papp György	–	–	–	1	–	–
73. Gábor István	–	–	–	1	–	–
– Horváth István	–	–	–	–	1	–
74. Faragó Mihály	–	–	–	1	–	–
– Kiss Ferenc	–	–	–	–	1	–
– Irinkó János	–	–	–	–	1	–
75. Gulyás Mátyás	–	–	–	1	–	–
76. Rózsa András	–	–	–	1	–	–
– Vörös Mátyás	–	–	–	–	1	–
77. Matula István	–	–	–	1	–	–
78. Szabadai András	–	–	–	1	–	–
– Kovács Ferenc	–	–	–	–	1	–
79. Németh János	–	–	–	1	–	–
– Lipták János	–	–	–	–	1	–
80. Üveges Pál	–	–	–	1	–	–
81. Tóth András	–	–	–	1	–	–
– Balogh Mihály	–	–	–	–	1	–
– Mag Gergely	–	–	–	–	1	–
82. Szabadai István	–	–	–	1	–	–
– Mészáros János	–	–	–	–	1	–
83. Zámberi János	–	–	–	1	–	–
– Bordi István	–	–	–	–	1	–
84. Szabadai József	–	–	–	1	–	–
85. Dolezsán Pál	1	–	–	1	–	–
86. Szabadai János	–	–	–	1	–	1
87. Szabadai Antal	–	–	–	1	–	–
– László Mihály	–	–	–	–	1	–
88. Kiss Pál	–	–	–	1	–	–
– Tóth Gergely	–	–	–	–	1	–
89. Nagy Pál	1	–	–	1	–	–
90. Czirkó István	–	–	–	1	–	–
– Nagy Pál	–	–	–	–	1	–
91. Gyuri János	–	–	–	1	–	–
– Szabadai Ferenc	–	–	–	–	1	–
92. Gyenes János	1	–	–	1	–	1
– Gulyás József	–	–	–	–	1	–
– Szücs József	–	–	–	–	1	–

93. Szeles Mihály	-	-	-	1	-	-
94. Öreg Őze János	2	-	-	1	-	-
95. Ifj. Őze János	-	-	-	1	-	1
96. Varga István	-	-	-	1	-	-
97. Szücs István	-	-	-	1	-	-
- Vaday István	-	-	-	-	1	-
98. Lantos Mihály	-	-	-	1	-	-
- Kiss György	-	-	-	-	1	-
99. Gulyás István	-	-	-	1	-	-
100. Bene József	-	-	-	1	-	-
- Bentze Pál	-	-	-	-	1	-
101. Vetró Mihály	1	-	-	1	-	-
102. Márton József	1	-	-	1	-	-
- Vizi János	-	-	-	-	1	-
103. Öreg Jenentzi Ferenc	-	-	-	1	-	-
- Farsang Antal	-	-	-	-	1	-
104. Gulyás Ferenc	-	-	-	1	-	1
- Fodor István	-	-	-	-	1	-
- Széll Gergely	-	-	-	-	1	-
105. Hagy István	-	-	-	1	-	-
- Doba Pál	-	-	-	-	1	-
106. Czirkó Pál	1	-	-	1	-	-
107. Buza István	-	-	-	1	-	-
108. Sebők Mátyás	-	-	-	1	-	-
- Tóth István	-	-	-	-	1	-
109. Buza Ignác	-	-	-	1	-	-
- Nagy Bálint	-	-	-	-	1	-
110. Szanda István	-	-	-	1	-	-
111. Buza Antal	-	-	-	1	-	-
- Babilloni István	-	-	-	-	1	-
112. Bagi Péter	-	-	-	1	-	-
- Balogh István	-	-	-	-	1	-
113. Öreg Tóth János	1	-	-	1	-	-
- Dávid Mihály	-	-	-	-	1	-
- Képes Márton	-	-	-	-	1	-
114. Szellelki Gáspár	-	-	-	1	-	-
115. Szellelki József	-	-	-	1	-	-

116. Zsoldos János	-	-	-	1	-	1
- Kovács Pál	-	-	-	-	1	-
117. Kovács József	-	-	-	1	-	-
- Magyar András	-	-	-	-	1	-
118. Tóth Lőrincz	-	-	-	1	-	-
119. Ifj. Ferenczi István	-	-	-	1	-	-
120. Rigó János	-	-	-	1	-	-
- Buza Márton	-	-	-	-	1	-
121. Godó József	1	-	-	1	-	-
- Szabadai Péter	-	-	-	-	1	-
122. Tóth Mihály	-	-	-	1	-	1
- Kelle István	-	-	-	-	1	-
- Miklós István	-	-	-	-	1	-
- Czirkó Péter	-	-	-	-	1	-
- Kiss János	-	-	-	-	1	-
123. Hegeczky Mátyás	-	-	1	1	-	-
124. Czirkó Mihály	-	-	-	1	-	-
- Czirkó Ferenc	-	-	-	-	1	-
- Balogh Mátyás	-	-	-	-	1	-
125. Nagy Antal	-	-	-	1	-	-
126. Kiss József	1	-	-	1	-	-
127. Óze Mátyás	-	-	-	1	-	-
- Sarussi László	-	-	-	-	1	-
- Sarussi János	-	-	-	-	1	-
128. Magyar István	-	-	-	1	-	-
- Szabadai István	-	-	-	-	1	-
129. Óze Bertalan	-	-	-	1	-	-
130. Németi Pál	-	-	-	1	-	-
- Gyurcsik István	-	-	-	-	1	-
131. Veres Antal	-	-	-	1	-	-
132. Hallai József	-	-	-	1	-	1
133. Kocsis István	-	-	-	1	-	-
- Németh József	-	-	-	-	1	-
134. Kiss Pál	-	-	-	1	-	-
- Soós Ferenc	-	-	-	-	1	-
- Fűrész Mátyás	-	-	-	-	1	-
136. Faragó Antal	2	-	-	1	-	-

137. Czank József	1	-	-	1	-	-
- Tóth Simon	-	-	-	1	1	-
- Lipták András	-	-	-	-	1	-
138. Horváth György	-	-	-	1	-	-
139. Magyar István	-	-	-	1	-	-
- Varga Mátyás	-	-	-	-	1	-
- Páll Ferenc	-	-	-	-	1	-
140. Szabó Sándor	-	-	-	1	-	1
- Czirkó Imre	-	-	-	-	1	-
- Zámbó Gergely	-	-	-	-	1	-
141. Tapasztó Mihály	1	-	-	1	-	-
- Tamás János	-	-	-	-	1	-
142. Tapasztó János	1	-	-	1	-	-
143. Krista Mátyás	-	-	-	1	-	-
- Németh József	-	-	-	-	1	-
144. Páll József	-	-	-	1	-	-
- Piros András	-	-	-	-	1	-
145. Torma János	-	-	-	1	-	1
146. Kocsis Imre	-	-	-	1	-	-
- Kocsis István	-	-	-	-	-	-
- Lévai József	-	-	-	-	1	-
- Bába János	-	-	-	-	1	-
- Galló Antal	-	-	-	-	1	-
- Szabó József	-	-	-	-	1	-
- Kovács András	-	-	-	-	1	-
- Kovács Jakab	-	-	-	-	1	-
147. Kunszabó István	-	-	-	1	-	-
- Pap Gergely	-	-	-	-	1	-
Összesen	34	-	1	124	92	12

aláírás

Tarnay János szolgabíró

45

Ha tehát összevetjük a legelső – az 1820-as – és az itt közölt utolsó – az 1847–48-as – összeírások adatait, Kisiratos családjainak száma a következőképpen alakult:

Összeírás éve	egy háztartásban élő, 16 évesnél idősebb			házas zsellér	háztalan zsellér	szolga
	fia	lánya	testvére			
1820	36	1	6	94	21	1
1828	10	–	–	106	19	–
1838/1839	33	1	5	143	56	6
1847/1848	34	–	1	124	92	12

Első látásra szembetűnik, hogy a saját házzal és telekkel rendelkező családok számához viszonyítva rendkívül megnő a háztalan, más házában lakó napszámoskodó és szolganépség.

A különböző ránkmaradt összeírások tanúsága szerint Kisiratos folyamatosan népesedett be a legkülönbözőbb falvakból, részben Szeged környékéről, részben a Mátra vidékéről is. Két esetben a telepítés szervezeten történt, máskor összevissza, esetenként nem is mindenki maradt meg. Hogy a családneveket elemezzük, négy összeírást vettünk alapul: az 1820-ast, vagyis a legelsőt, az 1828-as általános összeírás adatait, s végül az 1839–1840-es és az 1847–1848-as dicalisokat. Ezek alapján a Kisiratoson előforduló családnevek a következők:

Családnév és az ilyen nevű családok száma	1820	1828	1839–40	1847–48
Almási	6	6	11	9
Andó	–	–	1	1
Argyelán	1	–	–	–
Bába	–	–	–	1
Babilla	1	1	1	1
Bagi	1	–	–	1
Bagosi	1	–	–	–
Balik	–	1	1	–
Baló	–	–	1	1
Balogh	–	–	1	5
Barna	–	–	1	–
Bartos	1	–	1	1

Bata	1	-	-	-
Batiz	-	-	-	1
Baranyi	-	-	-	1
Bene	-	1	1	2
Benkő	1	-	1	-
Bentze	-	-	-	1
Berta	1	1	1	3
Bordi	-	-	-	1
Borsi	-	1	-	-
Bugyi	-	-	1	-
Buza	1	1	3	5
Csathó	-	-	1	-
Csatlós	-	-	1	-
Czank	-	1	1	2
Czirkó	4	4	6	6
Dallos	1	-	-	-
Dani	1	1	1	-
Dants	-	-	-	1
Dávid	-	-	1	3
Despot	1	1	-	-
Doba	-	-	-	1
Dolezsán	-	-	-	1
Dusek	-	-	1	3
Faragó	3	2	3	1
Farsang	2	1	1	2
Fekete	2	2	3	2
Ferenczi	-	-	-	1
Fodor	-	-	-	2
Földi	-	-	1	1
Frank	-	1	1	-
Fürész	-	2	-	-
Gaál	-	-	1	1
Gábor	-	1	1	-
Galló	-	-	-	1
Gémes	1	-	-	-
Godó	-	1	3	1
Gulyás	2	2	2	4
Gyapjas	2	-	-	-
Gyenes	-	1	1	1

Gyuri	-	-	-	1
Gyurcsik	-	-	-	1
Gyüre	-	-	-	1
Hagya	-	-	2	-
Hajdara	-	-	1	-
Hallay	3	5	4	4
Hanula	-	-	1	-
Hegedüs	-	1	2	-
Honth	-	-	1	-
Horváth	4	1	5	6
Hosszu	-	-	1	1
Irinkó	-	-	-	1
Jámbor	-	2	-	-
Jenentzky	-	-	-	1
Juhász (Jegyző)	1	1	1	1
Káka	1	-	1	-
Kása	-	1	-	-
Kasza	-	1	-	-
Katona	1	-	-	-
Kelle	-	-	-	1
Kerekes	-	-	1	-
Keres	-	1	-	-
Képes	-	-	-	1
Kiss	4	6	6	10
Kisházi	-	-	2	-
Kocsis	2	-	3	2
Kóczi	1	1	2	1
Komazsgán	-	-	-	1
Kormányos	1	1	-	-
Korpa	-	-	1	1
Kovács	7	4	8	10
Krista	1	2	3	5
Kristóf	-	-	-	1
Kunzabó	-	-	-	1
Kurunczi	1	-	1	1
Kurutz	-	1	-	-
Kuszkó	1	-	-	-
Lantos	-	1	1	1
Lentie	-	-	1	-

László	-	-	1	2
Lipták	-	-	-	1
Lévai	-	-	1	2
Lőrintz	-	-	1	-
Lukács	2	4	3	4
Mag	-	-	-	1
Magyar	2	2	3	4
Márton	1	1	1	2
Matulay	-	-	-	1
Medve	1	1	3	2
Merczi	1	-	-	-
Méreg	1	1	1	1
Mérsay	-	-	1	-
Mészáros	-	-	-	1
Miklós	-	1	-	1
Molnár	1	-	-	-
Nagy	3	4	7	7
Németh	4	4	5	7
Nézsai	-	-	-	1
Nyerges	-	-	1	-
Osvár	-	-	1	-
Óze	2	2	5	7
Pák	-	1	-	-
Palkó	-	-	-	1
Páll	-	-	1	2
Pap	1	1	2	2
Pellaky	-	-	-	1
Péter	-	-	-	1
Piros	-	-	1	1
Piroska	1	-	-	-
Potsai	1	-	-	-
Prókay	2	1	2	1
Püspöki	2	2	2	1
Raj	1	1	1	-
Regéczkey	-	-	-	1
Rigó	-	-	1	1
Rózsa	-	-	-	1
Sándor	-	-	1	-
Sarussi	-	-	2	2

Saas	3	-	-	-
Sebők	2	2	2	1
Simon	-	-	1	-
Soós	-	-	-	1
Sisak	2	-	-	-
Szabadai	4	6	5	10
Szabellai	-	1	-	-
Szabó	1	1	2	2
Szalma	1	-	-	-
Szalmási	-	1	-	-
Szanda	-	-	1	1
Szécsényi	-	-	1	2
Széll	-	-	-	1
Szellelki	1	1	2	2
Szeles	-	-	2	-
Szücs	2	2	2	3
Szügyi	1	1	1	-
Takács	1	1	-	-
Tamási	-	-	1	2
Tapasztó	-	-	2	1
Tasnádi	-	-	-	1
Todor	-	1	1	-
Torma	3	3	5	3
Tóth	3	9	10	11
Tuba	1	-	-	-
Ujj	4	1	3	2
Üveges	-	1	1	1
Vaday	-	-	-	1
Varga	1	1	2	4
Vátzi	1	1	1	-
Végh	1	-	-	-
Verba	1	-	2	2
Vita	-	1	-	-
Viskuta	-	-	-	1
Vizi	-	-	-	1
Vörös	1	-	-	1
Zámbó	-	-	-	1
Vetró	1	2	1	1
Zámbori	3	-	3	3

Zsilkó	–	–	1	–
Zsoldos	1	1	2	–
Zsótér	–	2	1	–

A szorgalmas dohánykertész családok folyamatossága mindmáig kimutatható (Almási, Czirkó, Faragó, Farsang, Fekete, Gulyás, Hallai, Horváth, Kiss, Kovács, Krista, László, Lukács, Nagy, Németh, Óze, Prókai, Püspöki, Sebők, Szabadai, Szücs, Torma, Tóth, Varga, Zámberi stb.). Tekintetbe kell venni azonban a lányágakat is, ahol fiúörökös nem volt, továbbá a kevésbé stabil napszamos réteget, a szomszédos falvakból választott házastársakat stb. Számos olyan demográfiai tényező, melynek kibogozása vég nélküli anyakönyvi egyeztetéseket igényel.

Egy biztos. Az 1848–49-es forradalom idejére a falu egységes közösséggé kovácsolódott: saját jegyzővel, választott bíróval, esküdtekkel, utca kapitányokkal.

Fényes Elek híres geográfiai szótárában igen szűkösen beszél Kisiratosról, annál bővebben beszél Almásy Iratosról. Kiterjedését 5212 hold 1100 négyszögöles holdra becsüli, amely 3120 hold szántóföld, 1232 hold kaszáló, 860 hold pedig legelő. Az egész pusztára róna és igen gazdag termékenységű, rétje, legelője zsíros lévén, a marhahizlalás nagyon divatozik. Haszonbérlok tartják, de van itt egy kis 30 holdnyi erdő mellett egy dohánykertész község is megtelepítve, 480 r. kat. magyarból álló. Bírja a pusztát Almásy Pál, volt hevesi alispán.⁴⁶

Fényes, aki, mint tudjuk, kérdőívek alapján dolgozott, összekavarja az elnevezéseket. Az általa adott számok Kisiratosra vonatkoznak, a 480 lakosú falu az igazi Almásy Iratos.

Az 1848–49-es forradalom szinte nyomtalanul száguldott végig a falun. Szerződéses kertész-község lévén, a jobbágyfelszabadítási törvények nem vonatkoztak rá. Egyedül a földesúri regáliák (kocsma, mézárszék, malom, bolt stb.), amelyekről az 1836-os szerződésben is szó esett, szűntek meg. A szabad polgári fejlődés ezt nem is tarthatta fenn, mint ahogy a korábbi úriszék is elvesztette hatályát.

A Historia Domus beszél némi kezdeti elégedetlenségekről, de azután elcsendesedett minden, s a falu nem esett bele a hadseregek felvonulási útjába sem. Arról nincsen adatunk, hogy kisiratosiak álltak-e be a nemzetőrségbe, illetve később a forradalmi honvédségbe.

Kisiratos 1849 után

Kétségtelen, hogy a forradalom leverése után bevezetett császári abszolutizmus kíméletlen adópolitikát vezetett be, s Kisiratos, mint dohánytermesztő kertész falu, az új monopólium súlyát sínylette meg a legjobban.

Az igazi bajok azonban akkor zúdultak a falura, amikor az anyagi gondokkal küszködő Szalbek család birtokai egy részének eladására, illetve elcserélésére kényszerült.

A család Kisiratos egy részét már 1851-ben örök áron eladta Jakabffy Miklósnak és Tódornak, egy másik részét Varga Ignácnak és Ráth Jánosnak.

A Szalbek, valamint a Varga és Jakabffy kisiratosi birtokokat azonban rövidesen elcserélték a kamarával, az ugyancsak Csanád megyében levő Kupa és Dumiratosi pusztával. De beszéljen erről az eredeti *Örökös Csere Kötési Szerződés*.

...,mely egy részről a cs. kir. kerületi Pénzügyi Igazgatóság részéről, más részről pedig tekintetes Szalbek János, Szalbek György, továbbá Varga Ignác, Jakabffy Miklós és Jakabffy Tódor urak, mint Békés, Csanád megyékben fekvő, Kis Iratosi puszta birtokok közös tulajdonosai között ezen magánbirtoknak ugyan ez megyékben fekvő kincstári Kupai pusztával és kiegészítésül szintén kincstári Dumiratosi puszta egyrészével eszközrendő kicserélése végett Ö. Cs. Kir. Apostoli Felsőnek 1853. December 10-én kelt legfelsőbb rendelete s annak folytán ugyan azon évben December 24-én 4083/1244 sz. alatt keltezett Cs. Kir. Pénzügyi miniszter rendelvényei és a Cs. K. magyarországi Pénzügyi igazgatóság s ennek később felállított nagyváradi osztályának rendelete közvetkeztében felsőbb jóváhagyás ünnepélyes fenntartása mellett mai napon s helyen következő pontokban kötött és megmásolhatatlanul mindkét szerződő fél által megtartatni határozottat.

1-ször. Nevezett Szalbek Jakab, Szalbek György, Varga János, Jakabffy Miklós és Jakabffy Tódor Urak átadnák minden jog fenntartása nélkül örökös fő jószág cserének színe alatt a kisiratosi magán egész birtokukat, mely az 1853. október 29-én a battonyai szolgabírói kiküldött mint törvényes bizonyosság által úgy hites mérnök közben jöttével hitelesített térkép szerint éjszak-

ról kelet felé Kutas és Kurtics Marczibányi cs. kir. kamarás, délről kelet felé Almásiratos Almásy Pál úrnak magán birtokkal, délnyugat felé pedig gróf Nádasdy Leopold és neje. született Forray Julianna grófnő Nagyiratoson, nyugat felé Glarz Antal és Dulovics András uraknak Dombegyházánál birtokukkal határos s hiteles mérnöki felmérés szerint sem többet, sem kevesebbet mint 559 p 312/1100, azaz ötezerkilencszázkilencven hold és 312 négyszögölnyi kiterjedésű területet, holdjait 1100 négyszögöllel számítva, mely puszta birtok a Békés Csanád megyei nyilván könyvekben Battonya járási Kevermes adó község 31. sz. telek könyvi jegyzőkönyv (sz) 1214, 1654, 1658 parcella szám alatt Szalbek Jakab és György urak nevére összesen 620 200/1600 holdakkal, a II. sz. T.K. 1655m1657 parcella szám alatt 412 800/1600 holddal, s 1607–1669 parcella szám alatt 418 1200/1600 holddal Varga Ignác nevére a 32.ik sz. T.J.K. 1659, 1660, 1662, 1664, 1666 parcella szám alatt 412 1100/1600 holddal és az 1214, 1654–1657 parcella szám alatt 446 1400/1600 holddal Jakabffy Miklós és Tódor urak részére bevezetve találtatik, az arra telepített kertész községgel együtt a Cs. Kir. Kincstár örökös birtokán.

Miután az eképpen birtokába átadott kisiratosi jószággal az eddig ott gyakorlott kisebb királyi és egyéb haszonvételek a Cs. Kir. Kincstárra átmennek és illetőleg arra minden fizetés nélkül átruháztatnak, s ugyan annak átadandók.

1-ször. A Szalbek család kisiratosi birtok részén lévő korcsmáltatási jog iránt 1852. augusztus 20-ik napján

2-szor. a boltjog iránt 1852. szeptember 3-án

3-szor. a száraz liszt s úgynevezett malmok iránt 1852. november 17-én

4-szer. A Szalbek család által telepített kisiratosi kertészekkel 1843-ik február 18-án

5-ször. Jakabffy Miklós és Tódor urak Kis Iratosi birtok részük iránt Novák Pállal 1853. október 5 között szerződtetett

6-szor. Mint az említett birtokos urak a Kupa és Dumiratosi puszta eddig még át nem adatott s így az utóbbi ezen jószág jövedelmének behajtását sem kezelte, magától értetődik, hogy a kölcsönös beszámolás tárgya lészen azon tartozás is, mely a kisiratosi pusztának 1855 évi november 1-től jövő összes jövedelmet foglalja magába és mind eddig valamelyik Cs. Kir. hivatal kasszába be nem szolgáltatattatik.

Kelt Aradon január 21-én 1850. évben. Cs. Kir. Pénzügyi Igazgatóság részéről Wettstein József Cs. Kir. Pénzügyigazgató, Perlaky Florián Cs. Kir. ügynök m.k. Rátz Rudolf m.k. tiszt az előttünk Scherfender Ferencz m.kir. és

Lukács István m.k. (P.H.), Szalbek Jakab m.p. úgy is mint fiának Szalbek Györgynek részére az Aradi Tekintetes Cs. Kir. m.t. szék 1857 évi augusztus 17, 16080 szám alatt hozott végzése által kinevezett gondnok Varga István m.k. Jakabffy Miklós m.k. Jakabffy Tódor m.k. (p.h.) 972/79. Jelen szerződés hivatkozva annak 1. és 11-ik pontjaira magna Cs. Kir. Pénzügyi miniszteri 22055/390. sz. alatt kelt rendelete alapján megerősítették. Nagyváradon, július 19. 1858. Az udvari tanács helyett Cs. Kir. Pénzügyi tanácsos Rauscher m.k.”⁴⁷

Furcsa dolgok kerülnek a felszínre a szerződésben. Jóllehet az 1848–1849-es törvények a földesúri regále jogokat, bár megkésve, de eltörölte s azt később az 1853–1854-es császári pátens is elismerte, ennek ellenére az új tulajdonos, a kincstár be akarta visszamenőleg is hajtani.

Ebben a zavaros helyzetben, mivel semmiféle új szerződés nem szabályozta a kincstár és a telepés község viszonyát, nem tudunk kiigazodni az új helyzetben kialakult tulajdon- és szerződésbeli viszonyokon.

Egy tény, az 1848-as törvények után a kincstár a nem úrbéres földeket megmentendő, a telepésekkel kötött szerződéseket úgy alakította át, hogy azok továbbra is régi szerződéseiket a régi minőségben megújítsák.

A dohánymonopólium bevezetése után a haszonbérleti viszony rendezésére fektette a fő súlyt és megelégedett, ha a telepések csak két holdon természetnek dohányt. Az állam telepés falvait igyekezett lekötni az úgynevezett nemzeti kölcsön biztosítása céljából az akkor hasonnevű jegybanknál.

Később a telepés falvak kezelése tekintetében más szempontok kezdtek érvényesülni. A szerződéseket igyekeztek egyénenként megkötni, s ha a gazdáknak volt pénzbeli fedezetük, a kamara hajlandó volt eladni is.

Erre az első kísérletek 1856 után történtek, de egyelőre igen kevés sikerrel. Következésképpen a szerződéseket évről évre meghosszabbították.

Az 1869. évi XXII. törvénycikk kimondta, hogy a kincstári telepítvények (Kisíratos ekkor már kincstári birtok volt) önálló községekké teendők. Sor került a földek újabb felmérésére, a községek költségén. Egyúttal megállapították a megváltás összegét is kataszteri holdanként, mégpedig a minőségnek megfelelően. Három osztályba sorolták a földeket, mégpedig:

- I. osztálynál kataszteri holdanként 130 forint;
- II. osztálynál kataszteri holdanként 140 forint;
- III. osztálynál kataszteri holdanként 150 forint.

Kisiratos esetében a megváltást 1875-ben foganatosították kataszteri holdanként 102 forintért és átlag 8-13 holdat adtak el ezen az áron családonként. A részleteket azonban az új tulajdonosok csak lassan fizették, következésképpen 1881-ben a törlesztési határidőt meghosszabbították. A fő baj abból támadt, hogy telekkönyvet egyelőre a telepések nem kaptak, a kamatok és az adóterhek is magasak voltak.⁴⁸

Emiatt a Csanád megyei telepés falvak még a kilencvenes években is állandóan panaszkodtak. 1894-ben a Csanád megyei telepés falvak nagygyűlést tartottak Horváth Márton kisiratosi községi jegyző vezetésével, aki február 19-én küldöttséget vezetett Lonovits József főispánhoz, hogy az adóterhek és a törlesztések kérdésében haladékot és könnyítést nyerjenek.⁴⁹

Megjegyzendő, hogy a korábbi helyzet fenntartásával a papi és tanítói földeket megváltás nélkül nyígyen biztosították.

A népesedési viszonyokra vonatkozóan az 1869-től kezdve tízévenként ismétlődő népszámlálásokig újból a schematismusokhoz kell folyamodnunk.

Év	római katolikus	görög kat.	ortodox	luthe-ránus	refor-mátus	izrae-lita
1852						
Kisiratos	1874	-	-	-	9	18
Almásiratos	485	-	-	-	2	8
Dulovics Dombegyháza allódium	98 23	- -	- -	- -	- -	- -
összesen	2480	-	-	-	11	26
1853						
Kisiratos	1895	-	2	-	3	10
Almásiratos	468	-	4	-	-	-
Dulovics Dombegyháza allódium	88 14	- -	- 3	- -	- -	- -
összesen	2465	-	9	-	3	10

1856

Kisiratos	1612	-	7	16	8	9
Almásiratos	443	-	6	3	2	5
Dulovics Dombegyháza	94	-	-	-	-	-
allódium	114	-	-	4	-	-

összesen	2263	-	13	23	10	14
-----------------	-------------	----------	-----------	-----------	-----------	-----------

1857

Kisiratos	1968	-	-	6	8	18
Almásiratos	561	-	-	-	-	6
Dulovics Dombegyháza	128	-	4	13	-	-
allódium	12	-	2	4	-	-

összesen	2669	-	6	23	8	24
-----------------	-------------	----------	----------	-----------	----------	-----------

1858

Kisiratos	1998	-	14	-	5	14
Almásiratos	369	-	-	-	6	-
Dulovics Dombegyháza	23	-	-	-	-	-
allódium	25	-	-	-	-	-

összesen	2415	-	14	-	11	14
-----------------	-------------	----------	-----------	----------	-----------	-----------

1859

Kisiratos	2160	-	-	-	16	17
Almásiratos	580	-	-	-	-	6
Dulovics Dombegyháza	152	-	-	-	6	-
allódium	72	-	12	-	10	-

összesen	2964	-	12	-	32	23
-----------------	-------------	----------	-----------	----------	-----------	-----------

1861

Kisiratos	2000	-	-	-	3	16
Almásiratos	280	-	-	-	-	4

Dulovics Dombegyháza	32	-	-	-	12	-
allódium	50	-	-	-	12	-
összesen	2362	-	-	-	27	20

1863

Kisiratos	1880	-	6	13	5	21
Almásiratos	612	-	8	4	-	6
Dulovics Dombegyháza	61	-	2	-	-	-
allódium	12	-	-	-	-	-
összesen	2565	-	16	17	5	27

1864

Kisiratos	1583	-	-	8	-	32
Almásiratos	512	-	-	-	10	10
Dulovics Dombegyháza	32	-	-	-	16	-
allódium	8	-	-	-	16	-
összesen	2135	-	-	8	42	42

1866

Kisiratos	1700	-	-	-	11	23
Almásiratos	585	-	-	-	-	-
Dulovics Dombegyháza	117	-	-	-	-	-
allódium	38	-	-	-	-	-
összesen	2440	-	-	-	11	23

50

Mint a számadatokból kiviláglik, évenként is elég nagy az ingadozás. Ennek oka mindenekelőtt a nagybirtokokon alkalmazott részes művelő és szolganépség cserélődése, költözése.

Az 1860-as évek elején látott hozzá Pesty Frigyes egész országra kiterjedő adatgyűjtéséhez, községenként, beleértve a történeti, népesedési és

néprajzi adatokat is. Evégett megyénként minden településre kérdőíveket küldött ki. Ez a hatalmas anyag mindmáig feldolgozatlan, a több mint 160 kötet az Országos Széchényi Könyvtárban található, megyénként rendszerezve.

A Kisiratosra megérkezett kérdőívre Lovits István jegyző küldte meg a választ 1864. április 3-án, s a következőket írja:

„Kisiratos dohánytermelők telepítvényes községe Csanád megye battonyai járásában. Fekszik róna földön, nevét a már több úgynevezett pusztáról nyerte. Hajdanról is ismeretes. Megtelepítettett 1818-ban, részint Nógrád, részint pedig Arad megyéből népesített meg. Népessége 1874 lélek, mind magyarok és római katolikusok. Mellékneve nincs, vannak azonban benn topographiai elnevezések, úgymint Vermes, Rucza, Viharos, Róna és Hosszú dűlő. Határai keletre Kurtics, délről Almásy Iratos puszta, nyugatról Forray Iratos puszta, északról Dombegyházi puszták környezetetik. Területe 1100 ölével mérve 5595 holdból áll.”⁵¹

Az egyház és iskola fejlődését külön fejezetben fogjuk majd kifejteni. A község egyéb viszonyaira már csak a századvégi statisztikai összeírások derítenek fényt.

A különböző népszámlálások adatai szerint Kisiratos népessége a következőképpen alakult:

- 1869 – 1988 lélek
- 1880 – 1870 ”
- 1890 – 2174 ”
- 1900 – 2370 ”
- 1910 – 2210 ”⁵²

A kisiratosi római katolikus egyház- község híveinek demográfiai mozgása az anyakönyvek alapján

Köztudomású, hogy a kötelező polgári anyakönyveket 1895 szeptemberétől vezették. Ettől kezdve követhetjük nyomon teljes pontossággal Kisiratoson is a születések, házasságkötések és halálozások számát.

1895-ig az anyakönyvi bejegyzések csakis az egyházi keresztelési, házasságkötési és temetési anyakönyvekben találhatóak meg s ezek nyilvánvalóan csak a római katolikus hívekre vonatkoznak. Tekintve azonban, hogy Kisiratos lakossága közel száz százalékban katolikus hitű, az egyházi adatok megközelítő pontossággal hiteleseknek tekinthetők. Némi pontatlanságot okoz azonban az a tény, hogy a kisiratosi anyaegyház mellett itt szolgáltatták ki a szentségeket Almásiratos, Dulovics Dombegyháza s egy adott időben Forray Nagyiratos híveinek is, de számos esetben más falvakból származóknak is, mint például Kürtös, Mácsa, Sofronya, Kutas és Bánkút pusztá, Szentpál, Kis- és Nagyújfalú, Tövisegyháza és számos környékbeli allódium, tanya stb.

A következőkben megkíséreljük megadni a kisiratosi római katolikus anyaszentegyház demográfiai fejlődését 1836-tól, tehát az önálló parókia megalakulásától kezdve.

Keresztelések

Esztenő	Kisiratos	Almásiratos	Dulovics Dombegyháza	Más falvak	Összesen
1836	20	1	–	–	21
1837	92	11	–	–	103
1838	91	14	–	–	105
1839	92	14	5	–	111

1840	95	28	4	4	131
1841	112	24	5	1	142
1842	109	27	9	7	152
1843	108	31	10	6	155
1844	109	32	7	8	155
1845	127	20	10	7	164
1846	78	22	2	–	102
1847	113	22	6	6	147
1848	143	19	3	5	170
1849	138	29	8	10	155
1850	105	32	8	1	146
1851	120	22	5	4	151
1852	126	47	8	7	188
1853	137	39	5	8	190
1854	105	27	5	3	140
1855	99	38	9	8	155
1856	96	42	4	13	157
1857	113	29	3	6	151
1858	126	38	5	17	186
1859	98	45	5	10	157
1860	132	45	1	11	189
1861	175	47	1	12	235
1862	101	58	2	14	165
1863	111	55	1	6	173
1864	71	46	2	13	134
1865	116	48	1	17	182
1866	58	59	2	13	132
1867	53	34	4	14	105
1868	114	40	2	32	188
1869	105	27	2	20	154
1870	106	40	1	42	188
1871	107	30	2	33	172
1872	60	25	–	40	125
1873	88	11	5	27	129
1874	91	27	1	26	145
1875	108	35	1	24	166
1876	137	21	10	33	201
1877	81	28	12	39	160

1878	120	27	3	43	193
1879	121	21	3	28	173
1880	128	27	5	–	160
1881	115	24	–	–	139
1882	103	22	7	1	133
1883	123	16	1	2	142
1884	120	12	5	5	143
1885	124	3	–	22	149

A természetes szaporulat

Év	Megkereszteltek	Eltemetettek	Különbség
1836	21	58	– 37
1837	103	82	+ 21
1838	105	38	+ 67
1839	111	88	+ 23
1840	131	57	+ 74
1841	142	96	+ 46
1842	152	73	+ 79
1843	155	66	+ 89
1844	156	68	+ 88
1845	164	113	+ 51
1846	102	65	+ 37
1847	147	99	+ 48
1848	170	101	+ 69
1849	185	87	+ 98
1850	146	57	+ 89
1851	151	91	+ 60
1852	189	65	+ 124
1853	189	92	+ 97
1854	140	84	+ 54
1855	154	117	+ 37
1856	155	109	+ 46
1857	151	129	+ 22
1858	186	92	+ 94
1859	158	101	+ 57

1860	189	96	+ 93
1861	235	113	+ 122
1862	175	89	+ 86
1863	173	88	+ 85
1864	132	81	+ 51
1865	182	74	+ 108
1866	132	80	+ 52
1867	105	184	- 79
1868	188	56	+ 132
1869	154	72	+ 82
1870	189	157	+ 32
1871	172	241	- 69
1872	125	156	- 31
1873	129	159	- 30
1874	145	136	+ 9
1875	166	163	+ 3
1876	201	86	+ 115
1877	160	144	+ 16
1878	193	127	+ 66
1879	173	94	+ 79
1880	160	87	+ 73
1881		<i>Nincs adat</i>	
1882		"	
1883		"	
1884		"	
1885		"	

53

Vizsgáljuk meg a következőkben a halálesetek korosztályonkénti százalékarányát:

Év	1 év alatt	1–7 év között	8–19 év között	20–39 év között	60 év felett
1836	23,26	47,61	5,81	20,95	2,32
1837	35,36	32,93	10,97	14,64	6,10
1838	44,74	23,68	2,63	15,70	13,16
1839	30,36	25,00	11,36	21,59	5,49

1840	45,61	24,56	3,51	17,54	9,78
1841	48,96	28,12	7,29	12,50	3,13
1842	48,18	20,37	2,40	16,86	12,09
1843	39,39	39,39	9,10	12,12	–
1844	45,59	14,70	7,36	22,06	10,29
1845	30,09	25,66	6,19	27,43	10,63
1846	33,84	13,84	9,23	26,16	16,93
1847	42,42	25,25	10,10	14,15	9,08
1848	38,61	32,67	4,95	16,83	6,94
1849	28,72	24,14	10,34	31,14	5,75
1850	28,07	15,79	8,77	38,60	8,77
1851	29,50	29,39	9,88	14,82	7,41
1852	44,62	16,93	6,16	24,60	7,69
1853	43,48	20,65	7,61	18,48	9,78
1854	32,14	32,14	14,00	15,48	7,15
1855	31,53	19,82	5,40	29,73	13,52
1856	24,36	14,35	10,10	29,26	6,42
1857	32,56	29,45	8,52	21,70	7,76
1858	30,43	19,56	6,53	29,35	14,13
1859	49,50	17,83	9,27	24,75	4,95
1860	35,41	18,75	6,25	21,88	17,71
1861	24,78	25,66	9,73	31,86	7,97
1862	29,22	16,85	10,11	34,83	8,99
1863	26,14	36,36	7,95	21,59	7,96
1864	39,32	12,34	6,17	28,39	15,58
1865	35,14	29,74	2,70	27,02	5,50
1866	51,25	18,75	5,00	17,50	7,50
1867	23,91	33,70	9,78	28,26	4,35
1868	46,97	21,21	6,06	21,21	4,55
1869	55,55	12,50	4,16	18,06	9,73
1870	35,63	16,09	9,20	29,88	9,20
1871	28,33	32,29	8,91	21,86	8,50
1872	28,13	23,12	8,75	26,25	13,75
1873	22,02	18,24	14,46	33,33	11,95
1874	21,33	28,68	11,76	30,88	7,35
1875	33,83	27,82	14,54	21,80	3,01
1876	41,86	15,12	6,98	29,06	6,98
1877	43,75	29,16	12,51	8,33	6,25

1878	36,22	43,30	8,66	10,24	1,58
1879	47,87	25,33	5,33	18,08	3,19
1880	41,38	29,88	5,75	17,24	5,75
1881	35,00	30,00	3,75	20,00	17,25
1882	28,42	48,43	5,26	10,52	7,37
1883	47,80	11,59	2,90	21,74	15,94
1884	34,09	27,27	4,55	26,14	7,95
1885	26,18	30,92	6,18	18,56	8,26

Az élve született gyermekek fele általában nem érte meg az iskolás kort. Ennek okai, igen nagy százalékban, a veleszületett gyengeség, alultápláltság, az áldatlan lakásviszonyok. A terhes asszonyok az utolsó pillanatig dolgoztak. A nedves, rosszul szellőztethető vertfalú parasztháznak gyakorlatilag csak egyetlen szobáját lakták, ahol összezsúfolódott felnőtt, számtalan gyermek s néha a magatehetetlen öregek is. Az orvosi ellátás rendkívül hiányos, bizonyos javulás csak a század vége felé jelentkezik. A visszavisszatérő járványok arattak.

Az egyházi temetési anyakönyvekben általánosságban feltüntetik a halál okát s ezek alapján a következő kirívóbb eseteket jegyeztük fel:

- 1836-ban himlőben meghalt 25 gyermek;
- 1837-ben himlőben meghalt 11 gyermek;
- 1841-ben himlőben meghalt 9 gyermek;
- 1852-ben tífuszban elhunyt 19 személy;
- 1859-ben ismét tífusz pusztított, meghalt 7 személy;
- 1867-ben kolerában meghalt 61 személy;
- 1873-ban újabb kolerajárványban elhunyt 81 személy;
- 1874-ben himlőben meghalt 25, torokgyíkban 2 gyermek;
- 1877-ben a torokgyík 46 áldozatot szedett;
- 1878-ban újra torokgyík tizedelt, eredmény 42 halott s ehhez járult még 10 haláleset himlő miatt;
- 1879-ben torokgyík miatt 17, himlő miatt elpusztult 22 gyermek;
- 1880-ban kanyaróban meghalt 5 gyermek, vörhenyben szintén 5;
- 1883-ban kanyaróban meghalt 17, vörhenyben 10, torokgyíkban 4 gyermek. Ekkor jelentkezik először haláleset okaként a gümőkór, 32 esetben;
- 1884-ben gümőkór miatt meghalt 19, torokgyík miatt 4, kanyaró miatt 17 s vörheny miatt 10 személy;

– 1885-ben a halálesetek száma himlő miatt 9, vörheny miatt 3, kanyaró miatt 17, torokgyík miatt 4, gümőkór miatt 9.

Ezekhez a szívszomorító adatokhoz tegyük hozzá, hogy nagyon sok esetben a beteg nem részesült orvosi kezelésben s a halál okát sem minden esetben orvos állapította meg.⁵⁵

Mindezek ellenére Kisiratos mégiscsak virágzott, lakossága szorgalmasan dolgozott, intézményei (község, jegyzőség, egyház, iskola) folyamatosan működtek.

A XIX. század utolsó évtizedeiben állami szinten is több olyan intézkedés történt, ami elősegítette a község modernizálását. Mindenekelőtt kötelezővé tették a szülésznő-képzést, hasonlóképpen tanfolyamokat szerveztek halottkémi képesítésre, hogy amíg kialakul a megfelelő körorvosi rendszer, e téren se legyenek végzetes fogyatékoságok.

Lassan, de végül mégis csak bevezették a kötelező telekkönyvezést, ami szabaddá tette az ingatlanok adásvételét, másfelől ezek biztosítékul szolgálhattak a hitelintézetektől felveendő kölcsönök esetében.

Hosszas parlamenti viták eredményeként 1895 őszétől kezdve bevezették a kötelező polgári anyakönyvezést. Ennek birtokában teljes pontossággal követhetjük a népességszaporulatot, mely Kisiratos esetében a következő képet mutatja:

Év	Születések száma	Házasságkötések száma	Halálozások száma	Természetes szaporulat
1896	102	20	90	+ 12
1897	110	29	79	+ 31
1898	109	30	78	+ 31
1899	123	27	53	+ 70
1900	119	29	85	+ 34
1901	127	25	93	+ 34
1902	138	25	75	+ 63
1903	100	31	70	+ 30
1904	131	27	66	+ 65
1905	104	27	67	+ 37
1906	114	22	46	+ 68
1907	114	45	76	+ 38
1908	118	14	68	+ 50

1909	138	15	62	+ 76
1910	99	15	84	+ 15
1911	118	21	75	+ 43
1912	134	23	59	+ 75
1913	122	29	70	+ 52
1914	133	16	46	+ 87
1915	77	10	71	+ 6
1916	41	5	60	- 19
1917	62	17	60	+ 2
1918	51	20	75	- 24
1919	120	44	65	+ 55
1920	117	36	38	+ 79
1921	126	20	65	+ 61
1922	129	14	62	+ 87
1923	93	10	47	+ 46
1924	101	38	53	+ 48
1925	88	18	55	+ 33
1926	100	27	58	+ 42
1927	75	20	56	+ 19
1928	97	28	58	+ 39
1929	75	34	77	- 2
1930	89	30	41	+ 48
1931	86	25	37	+ 49
1932	56	27	33	+ 23
1933	73	28	42	+ 31
1934	82	31	42	+ 39
1935	63	25	40	+ 23
1936	68	17	32	+ 36
1937	45	29	26	+ 29
1938	49	31	37	+ 12
1939	87	32	43	+ 44
1940	55	16	55	0
1941	59	26	21	+ 48
1942	42	17	32	+ 10
1943	28	11	26	+ 2
1944	35	5	34	+ 1
1945	29	9	26	+ 3

A születések számának alapvető csökkenése, mint láttuk, az 1930-as évektől figyelhető meg. Lényeges kiesések a két háború éve idején figyelhetők meg, amikor a hadbavonultak nagy száma miatt jelentősen csökken a házasságkötések és a születések száma.

A legfontosabb statisztikai adatokat azonban csak az 1900-as, majd ezt követően az 1910-es népszámlálások adatai biztosítják, melyek tekintettel vannak a lakosságnak nemcsak anyanyelvi, vallási, hanem foglalkozási viszonyaira, következésképpen képet tudunk alkotni a lakosság belső infrastruktúrájáról is.

Vegyük szemügyre először is az 1900-as népszámlálás adatait.

A község területe 3840 kataszteri hold (1600 négyszögöles).

Összlakosság 2372 fő + 1 katona és 6 külföldön tartózkodó.

Ebből 1205 férfi és 1168 nő.

A lakosság kor szerinti megoszlása

- 0–6 évig	445
- 6–11 évig	349
- 12–14 évig	189
- 15–19 évig	288
- 20–39 évig	606
- 40–59 évig	371
- 60 év felett	130
- nőtlen, hajadon	1392
- nő	862
- özvegy	116
- elvált	3

A lakosság anyanyelv szerinti megoszlása

- magyar	1340
- német	6
- román	18
- szerb	7
- egyéb	1

A lakosság hitfelekezeti megoszlása

- római katolikus	2183
- görögkeleti	35
- lutheránus	28

- református 54
- izraelita 73

A lakosság közül magyarul beszél 2366.

A lakosság közül ír-olvas 1062, vagyis a lakosság 44,66 százaléka.

A lakóházak száma 336, ebből

- kő vagy téglá 6
- föld vagy vályog 330

Tetőszerkezet

- cserép 32
- zsindey 41
- zsúp vagy nád 284⁵⁷

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlása

- mezőgazdaság és kertészet 2373,
ebből kereső 1283, eltartott 1090;
- ipar 157,
ebből kereső 55, eltartott 102;
- kereskedelem és hitel 45,
ebből kereső 14, eltartott 31;
- közlekedés 6,
ebből kereső 2, eltartott 4;
- közszolgálat és szabadfoglalkozású . 37,
ebből kereső 6, eltartott 31;
- véderő 1;
- napszámos 149,
..... ebből kereső 46, eltartott 103;
- házi cseléd 13;
- egyéb 59,
ebből kereső 12, eltartott 47.⁵⁸

A földtulajdonosok megoszlása

100 kataszteri holdon felüli birtokosok:

- Faragó József – 112 hold, ebből 99 hold szántó, 1 hold kert, 5 hold rét, 4 hold legelő, 3 hold terméketlen;

- Gáll Ferenc – 125 hold, ebből 99 hold szántó, 4 hold kert, 8 hold rét, 7 hold legelő, 4 hold erdő, 3 hold terméketlen;
- Gáll József – 118 hold, ebből 102 hold szántó, 4 hold kert, 5 hold rét, 6 hold legelő és 1 hold terméketlen;
- Gáll Pál – 110 hold, ebből 97 hold szántó, 3 hold kert, 9 hold legelő és 1 hold erdő;
- Jakabffy Béla – 561 hold, ebből 375 hold szántó, 2 hold kert, 130 hold rét, 47 hold legelő, 6 hold erdő és 1 hold terméketlen.

Mezőgazdasági leltárak:

- Faragó József – 3 eke, 1 borona, 2 szekér, 5 szarvasmarha, 9 ló, 13 disznó, 2 szolga;
- Gáll Ferenc – 3 eke, 2 borona, 3 szekér, 13 szarvasmarha, 14 ló, 21 disznó, 3 szolga;
- Gáll Pál – 3 eke, 2 borona, 2 szekér, 11 szarvasmarha, 10 ló, 14 disznó, 3 szolga;
- Jakabffy Béla – 1 vetőgép, 9 eke, 3 borona, 13 szekér, 81 szarvasmarha, 16 ló, 450 disznó, 26 szolga.⁵⁹

Kisbirtokosok száma: 133.

Kisegítő családtag: 180 férfi, 233 nő.

Mezőgazdasági cseléd: 130, ebből 77 kereső és 57 eltartott.

Alkalmi mezőgazdasági munkás: 16 év alatt 67, 16 év felett 431, eltartott 412.

A mezőgazdasági munkások közül saját háza van 57-nek.

Ipar: összesen 53, ebből 43 férfi és 10 nő.

Házi iparral foglalkozik: 1 férfi és 1 nő.

Önálló iparos: 31 férfi és 6 nő.

Kisegítő családtag: 3.

Segédmunkás: 13.

Inas: 3.

Az iparosok közül segéd nélkül dolgozik 33, 1 segéddel dolgozik 8, 2 segéddel 2, 3 segéddel 1.

Az iparosok közül: kovács 6, téglagyári munkás 6, fazekas 3, asztalos 7, más famegmunkáló 1, szabó 3, cipész-csizmadia 6, más ruházati szakma 7, molnár 3, ács 4, kocsmáros 3.

Ipparral mellékesen foglalkozik 8 férfi és 1 nő.⁶⁰

Az állatállomány (1895-ös adat):

– állattulajdonos	305
– szarvasmarha	699
– ló	758
– kecske	2
– juh	10
– sertés	2338
– az egy év alatt ellett borjak száma	110,
ebből eladva 12, elhullott 14.	

A szarvasmarha-állomány összetétele:

– bika: növendék 12, tenyészbika 7, selejt 1;
– tehén: 310 fejős, illetve tenyészállat, 20 selejt;
– ökör, tinó: 3 év alatti 6, hízó 5;
– üsző: 2 év alatti 82, 2 év feletti 66, szopós borjú 48.

A lóállomány összetétele

– mén: 1 év alatti 69, 1 év feletti 56;
– kanca: 1 év alatti 64, 1 év feletti 75, fogatolható 352;
– herélt: 1 év alatti 1, 1 év feletti 27, fogatolható 133.

A sertésállomány összetétele

– tenyészkán	9
– tenyészkoca	175
– ártány és süldő	173
– malac	1963
– a sertések közül mangalica	1209.

Gyümölcsfák száma (1897-es adat):

– almafa	721
– körtefa	200
– cseresznyefa	61
– meggyfa	495
– őszibarackfa	59
– kajszibarackfa	64
– szilvafa	934
– diófa	163
– eperfa	713
összesen	3350. ⁶¹

Az 1910-es népszámlálás adatai

Összlakosság: 2210 fő, ebből 1133 férfi, 1077 nő.

A lakosság kor szerinti megoszlása

- 0-6 évig	435	19,68 %
- 6-11 évig	332	15,02 %
- 12-14 évig	127	6,75 %
- 15-19 évig	229	10,36 %
- 20-39 évig	631	28,55 %
- 40-59 évig	300	13,57 %
- 60 év felett	156	5,47 %

A lakosság anyanyelv szerinti megoszlása

- magyar	1151
- német	14
- román	39
- szlovák	4
- szerb	2

A lakosság hitfelekezeti megoszlása

- római katolikus	2079
- görög katolikus	1
- görögkeleti	63
- lutheránus	8
- református	28
- izraelita	41

A lakosság közül ír-olvas 1195, vagyis a lakosság 49 százaléka.

A lakóházak száma 355, ebből

- kő vagy téglá	6
- kőalap	13
- föld vagy vályog	336

Tetőszerkezet

- cserép	88
- zsindely	28
- zsúp vagy nád	356

Az 1910-es népszámlálási statisztika közli az utolsó 10 év népmozgalmi adatait is. Ezek az adatok többé-kevésbé fedik a polgári és egyházi anyakönyvek adatait. De ne sajnáljuk tőle a nyomdarteret s közöljük a népszámlálás összegező statisztikáját is.

Év	Élve született	Elhalálozott	Szaporulat
1901	127	89	+ 38
1902	130	68	+ 62
1903	95	65	+ 30
1904	130	63	+ 67
1905	100	65	+ 35
1906	112	44	+ 68
1907	110	76	+ 34
1908	115	67	+ 48
1909	136	62	+ 74
1910	97	84	+ 13

Házasságkötési évi átlag: 26.

Természetes szaporulat 10 év alatt 469, elvándorlás és más okok miatt azonban a tényleges szaporulat csak 173.

A halálozási átlag az egy év alatti gyermekeknél évi 21, az 1–6 év között évi 18, 7 év felett pedig évi 28.

Az elhalálozottak közül orvosi ellátásban részesült évi átlagban 38.⁶²

Az elhalálozások okai tíz évi összesítésben (603).

Fertőző betegségek:

- kanyaró 35
- vörheny 11
- torokgyík (diftéria) 31
- szamárhurut 7
- vérhas 32
- gümőkór 144
- egyéb 5.

Nem fertőző betegségek:

- gyermekaszály 5
- veleszületett gyengeség 112

- végelgyengülés	44
- szélütés	41
- görcsök.....	27
- tüdő- és mellhártyagyulladás	43
- egyéb	85
- baleset	3
- öngyilkosság.....	1
- gyilkosság.....	1. ⁶³

A népesség foglalkozás szerinti megoszlása

	kereső	eltartott
- mezőgazdaság, kertészet	710	1215
- ipar	50	96
- kereskedelem, hitel	20	16
- közlekedés	2	2
- közszolgálat, szabadfoglalkozású	14	4
- házi cseléd	13	-
- egyéb	7	1

A mezőgazdaság szerkezete

100 kataszteri hold feletti birtokos	2
10 és 100 kataszteri hold között	110
10 kataszteri hold alatt	43
részes művelő	6
összesen	161 gazdaság

Cseléd: 56 kereső, 19 eltartott.

Mezőgazdasági munkás: 16 év alatt 28, 16 év felett 293 kereső, 293 eltartott.

A mezőgazdasági munkások közül saját háza van 75-nek.⁶⁴

Ipparral foglalkozik: 43 férfi és 4 nő.

A vállalatok nagysága:

- segéd nélkül	18
- 1 segéddel	7
- 2 segéddel	4
- 3 segéddel	2.

Az ipar szerkezete:

– kovács	5
– ács	4
– gépész	3
– asztalos	3
– takács	1
– szabó	10
– cipész, csizmadia	6
– molnár	4
– mészáros	3
– kőműves	1
– kocsmáros	5

Mellékesen foglalkozik iparral 4 férfi és 3 nő.⁶⁵

A század eleji két népszámlálás súlyos társadalmi válságot tár elénk. Mindenekelőtt megindul a kisbirtok felaprózódása. Csökken az állatállomány. Az 1911-es állatösszeírás szerint a helyzet a következő:

	1895	1911
szarvasmarha	699	517
ló	778	777
kecske	2	–
birka	10	–
sertés	2238	1209 ⁶⁶

Az eredeti kertészközösség tagjainak egymás iránti szolidaritása megszűnt. A lakosság felhígult.

A felszabadított földvásárlás lehetővé tette a nagybirtok létrejöttét, megfelelő szolgálattal.

A kisbirtokosok száma már kevesebb, mint az egykori kertészbérlőké volt. Megnövekedett azonban a szolgák s a földnélküli, pusztán alkalmi munkából élő napszámosok száma. Ha ezt a statisztikai számok alapján százalékban kívánjuk kifejezni, a következő szomorú kép tárul elénk (1900):

- földtulajdonos
- szerződéses cselédek
- mezőgazdasági munkás

Elszomorító tény, hogy 656 parasztcsalád közül csak 305-nek van valamiféle állata, míg 374 cseléd és napszámos nem rendelkezik saját házzal. A több száz szegény emberből kerülnek ki a környező nagygazdaságok alkalmi napszámosai, főleg aratáskor, terménybetakarításkor, továbbá állatgondozók, fogatosok, béresek, cselédek, kiknek munka- és életkörülményeit jól ismerjük a korabeli szociográfiai irodalomból. Gondoljunk csak a népi írók olyan jeles mestereire, mint Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza és még sokan mások.

Maga a kisiratosi közbirtokosság is szegény, mindössze 99 hold rét, 459 hold közlegelő és 2 hold hasznavehetetlen föld.⁶⁷

Nyilván a község gazdálkodása is hiányos.

Az 1908-as költségvetésű évre szóló állami adókimetés, ami a pótdadó alapjául szolgál, 16 644 korona.

A község lakóira nehezedő fontosabb közterhek: 37 146 korona adó, átlagban egy főre 15,7 korona. Az 1899 és 1910 közötti adatokból kitűnik, hogy ezt sohasem sikerült teljes egészében behajtani.⁶⁸

Az 1908-as községi bevétel főösszege 17 794 korona. Ebből ingatlanokból 778, üzimekből 601, tőkék kamataiból 76, közbizleti és közigazgatási bevételekből 13 082 korona.

A kiadások főösszege ugyanebben az évben 16 828 korona, ebből közbizleti és közigazgatási költségek 6245, közegészségi költségek 507, közművelődési költségek 2222, közbizleti költségek 540, közlekedési költségek 388 korona. A község köztulajdonának értéke 64 568 korona.⁶⁹

Belső társadalmi feszültségek

A századforduló politikai pártküzdelsei, a parlamenti választások nem nagyon érdekelték a kisiratosi parasztság nagyrészét. Egy-egy nagyszabású korteshadjárat visszhangja azonban Kisiratosra is elkerült, mint például 1901 szeptemberében, amikor is Babó Lajos, a szabadelvű párt battonyai jelöltje Kisiratosra is ellátogatott, hogy ott programbeszédet tartson. 15 tagú lovasbandérium fogadta a Rákóczi-indulóval, s a szavazásra jogosultakat sikerült is meggyőzni, hogy rá szavazzanak.⁷⁰ Más alkalommal a függetlenségi párt jelöltjeinek sikerült híveket szerezniük.

A szegény rétegek körében a XIX. század végén azonban egyre inkább megmutatkozott az elégedetlenség, a társadalmi feszültség.

Mivel a lakosság többsége napszámból, bérmunkából élt, életkörülményei elképesztően rosszak voltak. A korabeli ár- és bérvizonyok Gaál Jenő korabeli jeles közgazdász adataiból is kiviláglanak. A gabonaárak 5-6 forint között mozogtak mázsánként. Ugyanakkor a napszámok rendkívül alacsonyok voltak. Tavaszi idényben 12 órás munkaidő mellett a kapás napszám 40-50 krajcár között ingadozott. A nyári arató napszám 1, 1,2 forint volt. Télvíz idején pedig alig adódott munka.⁷¹

A mezőgazdasági munkásság szervezkedésére a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása után került sor. Miután Budapesten létrejött a párt, Aradon, ahol a munkásmozgalomnak korábban is voltak hagyományai, 1891. március 29-én alakult meg Schrodtt Lajos vezetésével a Szociáldemokrata Párt helyi szervezete, mely még ugyanazon esztendőben *Közjólét* címmel lapot adott ki. Ennek példányai vidékre, többek között Iratosra is eljutottak. A Szociáldemokrata Párt aradi szervezete kezdettől fogva komoly súlyt helyezett a mezőgazdasági munkásság megszervezésére. Az agrármunkásmozgalom központja Pécskán volt, felölelte a Tisza–Maros szög egész keleti részét. Az első megmozdulásokra a sorozatosan megrendezett május elsejei majálisok nyújtottak módot.

Ezekben az években azonban a Szociáldemokrata Párt kebelében még éles frakciós harcok dúltak, nem volt eléggé világos programjuk, nem múlt el a küzdelem a marxisták és revizionisták között, de a vezetés kérdése sem dőlt el. A kilencvenes évek elején Várkonyi Istvánnak voltak a vidéken

hívei. Erős visszhangra találtak Tornyán, Iratoson, s általában az összes környékbeli falvakban az 1891-es orosházai, ezt követően a battonyai események, mikor Tornyára külön csendőrsöt vezényeltek a lakosság lecsendesítésére, melynek járőrei úgyszólván naponta Kisiratoson is megjelentek.⁷²

A kilencvenes évek vége felé a vidéken sorra törtek ki az aratósztrájkok, 1899-ben Nagyiratoson, melyen számos kisiratosi részarató is részt vett.

1900 után a Mezőfi Vilmos vezette Újjászervezett Szociáldemokrata Pártnak volt a vidéken erős bázisa, majd 1905-ben a békéscsabai Áchim Andrásnak, aki egy Független Szociáldemokrata Párt létrehozásán fáradozott. E frakcióknak azonban nem volt világosan körvonalazott programjuk s főszerepük elsősorban az aratósztrájkok, földműves gyűlések megszervezésére korlátozódott. Tény azonban, hogy az iratosi cselédek, földmunkások körében meghallgatásra találtak. 1902. május elsején az almásiratosi uradalomban 60 napszámos kapás tűzött össze a gazdatisztekkel, kik fegyverhasználattal fenyegették meg a munkásokat. Végül is a két gazdatiszt csak nagynehezen menekült meg.⁷³

1903. július 16-án délelőtt 11 órakor népgyűlést tartottak Kisiratoson, melyen mintegy 205 résztvevő jelent meg. A gyűlést Nánási Mihály asztalosmester nyitotta meg és Budapestről a Népszava küldötte, Magyar Gyula tartott nagybeszédet.⁷⁴

Úgy tűnik, hogy Nánási Mihály volt a szocialista szervezkedés vezére, ki 1904 februárjában a hatóságoktól újabb nagygyűlés engedélyezését kérte, de ezt nem kapta meg.⁷⁵

Újabb szocialista népgyűlésre 1906. július elsején került sor, amikor a vezérszónok Vecseri János volt.⁷⁶

Adataink vannak arra nézve is, hogy az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt kongresszusán iratosi küldöttek is részt vettek,⁷⁷ majd 1907. május 9-én, amikor az aradi szervezet beadványt szerkesztett az országgyűléshez az agrárproletariátus érdekében, sok aláírással ellátott kérvényt küldtek be Iratosról is.⁷⁸

Az első világháború előestéjén azonban az agrármozgalom visszaesett. Sokan el is vándoroltak ipari centrumok, vagy állandó munkahelyet biztosító nagy uradalmak felé. Ekkor néptelenedett el Almásiratos is. Az 1913-as országos összeírásban még szerepel mint Kürtös külrésze, 177 lakossal.⁷⁹

A falu életéről, elsősorban társadalmi viszonylatban nagyon kevés adattal rendelkezünk. A battonyai hetilapok adtak nagyrítkán hírt egy-egy bálról, búcsúról, a Tűzoltó Egylet megalakulásáról. A legérdekesebb talán a

Battonya és környéke hetilap híradása 1891-ből, melyben arról ír, hogy a nagyváradi postaigazgatóság Kisiratoson önálló postahivatalt akar létesíteni, amennyiben az ellátja Forray Nagyiratost és Nagyvarjast is. A létesítendő postahivatalba gyalog küldönc szállítja a küldeményeket Kürtösről.⁸⁰ Tény, hogy 1913-ban Kisiratos önálló postahivatallal, távíró- és távbeszélő összeköttetéssel rendelkezett.⁸¹

Az első világháború előestéjén Kisiratos belső ellentmondásoktól nem mentes, földhiánnyal küszködő, szegényparaszt családok, földnélküli zsellérek, részesművelők és uradalmi cselédek lakta, önálló jegyzőséggel, postahivatallal, népes iskolával rendelkező község volt.

A szarajevói merénylet után Tisza István miniszterelnök érvelése ellenére a Monarchia megüzente a hadat Szerbiának. Kitért az első világháború. Az általános mozgósítás következtében Iratosról is tömegével vonult be a mozgósított férfinépség. Mindmáig nem tudjuk pontosan, hányan veszték oda Galíciában, Doberdónál vagy az Isonzo menti csatákban, s hányan tértek haza rokkantan. A házakba beköszöntött a gyász, özvegyek, árvák siratták szeretteiket.

A munkaképes férfi lakosság hadbaszólítása nyomán megcsappant a munkáskéz, csökkent a termelés, nőttek az árak. A folyamatos rekvirálások miatt gabona- és élelemhiány keletkezett. Nyilvánvaló, hogy ennek következtében elsősorban a szegény napszámos családok szenvedtek.

1918 őszén bekövetkezett az összeomlás, felbomlott a rend. A megye számos helységében a zúgolódó lakosság megtámadta az uradalmi raktárakat, malmokat, kifosztotta a boltokat. A csendőrség elmenekült. Bár Kisiratosról nincs tudomásunk különösebb rendbontásról, a helyzet mégis kaotikus volt. Különösen 1918. december 1-je után. Egy ideig Arad környékén a magyar hadsereg tartotta a rendet. Csakhamar azonban francia alakulatok vonultak be a megye székhelyére, majd 1919 nyarán helyüket átvette a román hadsereg.

A trianoni békeszerződés Nagy- és Kisiratosot és más közeli falvakat is Romániának ítélte.

Kisiratos a két világháború között

Az első világháborút követő hatalomváltás annyiban is változást hozott Kisiratos életében, hogy Csanád megyéből átkerült Arad megye újonnan alakult újaradi járásába, először *Iratoșul Mic*, később *Dorobanți* néven, mint önálló jegyzőség, posta-, távíró- és távbeszélő szolgálattal rendelkező nagyközség. Az 1922-es helységnévtár lakosságát 2482 főben jelöli meg, ebből 49 román, 2385 magyar, 66 német és 22 zsidó.⁸²

A fő társadalmi probléma, mely már 1919-ben jelentkezett, a földkérdés volt. A román földreformnak igen bőséges irodalma van, magyar vonalon a legalaposabban Wenczel József dolgozta fel, erős Erdély-centrikussággal.⁸³ Az egész országot felölelő, minden helységre kiterjedő pontosságú statisztika mindmáig nem áll rendelkezésre.

A parasztság országszerte elégedetlen volt, különösen mert Ferdinánd király már a lövészárkokban megígérte a harcoló román katonáknak a radikális földreformot. A Gyulafehérváron létrehozott Igazgató Tanács (Consiliul Dirigent) már 1919 őszén követelte a földreformot, magától értetődik, hogy Arad megyében is (az Igazgató Tanácsnak számos itteni tagja volt). Köztudott, hogy Arad megye délnyugati részén a nagybirtok túlsúlyban volt a kisbirtokkal szemben. Már korábban is rámutattunk, hogy milyen nagy volt a földnélküli zsellérek, napszámosok, részművelők száma. Ez a társadalmi réteg igen nagy reményeket fűzött a beharangozott földreformhoz.

A kérdést nem lehet csak Kisiratos határára redukálni, mert a környék településein számos nagybirtok létezett, több majossal, tanyaközponttal.

Bővebb áttekintés végett nézzük meg az iratosi körzet nagybirtokosainak a helyzetét. Ezek közül számos major volt bérletben, helyzetük ismertetésétől azonban a pontatlanság elkerülése végett eltekintünk. Nagyvonalakban a következő nagybirtokokról van szó:

- gróf Nádasdy család nagyiratosi uradalma, 3507 kataszteri hold, 395 négyszögöl;
- gróf Károlyi Tibor mácsai uradalma, 2881 kataszteri hold;
- gróf Almássy családnak a Kürtösi határban 2881 kataszteri hold;
- Justh Gyula tornyai uradalma, 798 kataszteri hold;

- a Purgly család sofronyai és egyéb uradalmi, 3737 kataszteri hold;
- végül a Jakabffy család kisiratosi uradalma, 561 kataszteri hold.⁸⁴

Még a földreformra vonatkozó törvény becikkelyezése előtt a Romániához csatolt részeken bevezették a kényszer-bérlet rendszert. Ily módon szerették volna ideiglenesen bérbeadni igen alacsony áron, főleg az országot elhagyó földbirtokosok (abszenteisták) földterületeit, melyeket aztán az 1921-ben megszavazott földreform-törvény értelmében teljes egészében kisajátítottak.⁸⁵ Ez a nagyiratosi Nádasdy család esetében 2287 hektárt jelentett, melyből 1499 hektár volt szántóföld, 30 hektár rét, 288 hektár legelő, 6 hektár erdő, 1 hektár szilvás és 457 hektár gazdaságilag hasznavehetetlen. De kisajátítás alá esett az Almássy- és Károlyi-uradalom, valamint a sofronyai Purgly-féle uradalom nagyrésze is.⁸⁶

Az Erdélyre és a Romániához csatolt részekre vonatkozó földreform-törvényt végül is 1921. július 23-án hirdették ki.⁸⁷

A földreform végrehajtására földosztó bizottságokat létesítettek, melyeknek feladata volt nemcsak a kisajátítandó területek meghatározása, hanem a földre jogosultak listájának összeállítása is.

Kisiratoson a földosztó bizottság 1921. március 19-én alakult meg s a földet igénylők számát 323-ban állapították meg, kik közül 57-et érdemtelennek tartottak s végül 264 parasztcsalád neve maradt a listán, de nem tudjuk, milyen kritériumok alapján.

A földet igénylőket 10 kategóriába sorolták, mégpedig:

I. kategória	14 család
II. kategória	16 család
III. kategória	2 család
IV. kategória	140 család
V. kategória	2 család
VI. kategória	9 család
VII. kategória	–
VIII. kategória	3 család
IX. kategória	34 család
X. kategória	3 család ⁸⁸

A kategóriák kijelölésénél számításba jöttek a frontharcosok, hadiözvegyek, hadiárvák, hadirokkantak, földtelen zsellérek, stb.

Hogy ebből mi és miként valósult meg, nem tudjuk, mert időközben a Nádasdy uradalom kisajátított területére több mint 100 battonyai, kétegyházi és magyarcsanádi román családot telepítettek, kik 400 négyszögöles kertet és családonként 7 kataszteri hold földet kaptak.⁸⁹

Elvileg minden faluban meg kellene lennie a földosztó bizottság jegyzőkönyvének, mintahogy a Nagyiratosi Polgármesteri Hivatalban nyomtatott példányban meg is van.

Kisiratos azonban 1968-ban megszűnt mint önálló község, irattára részben megsemmisült, részben bekerült a Kürtösi Polgármesteri Hivatal irattárába, teljes összevisszaságban, s tanulmányozása pillanatnyilag nem lehetséges.

A 83 éves Szanda Antal visszaemlékezése szerint 1922-ben a földreform alkalmával létrejött az „Újtelep”, ahol a közlegelőből hozzávetőlegesen 120 családnak egyenként 200 négyszögöles házhelyet mértek ki s családonként kaptak 1-1 hektár szántóföldet. Azt azonban pillanatnyilag nem tudjuk megmondani, hol, a határ melyik részén, melyik nagybirtokból, csak Kisiratos határában, vagy az egykori almásiratosi határban, vagy a szomszédos Kürtös, Sofronya vagy éppen Nagyiratos Kisiratos felé eső határrészében. Ezt egyedül csak a telekkönyvi bejegyzések alapján lehetne megállapítani. Ezek azonban későbbiek, s az ingatlanforgalmi törvény bevezetése után a rengeteg eladás és birtokcsere miatt, legalábbis egyelőre kibogozhatatlan.

Annyit azonban állapítsunk meg, hogy a földreform valamit javított a falu szegény lakosságának helyzetén.

Az 1921-es földreformnak azonban voltak súlyos fogyatékségei is. Egészen 1930-ig eltulajdoníthatatlan volt, következésképpen jelzálogkölcsönt nem lehetett rá felvenni. Másfelől az uradalmak szétverésével jelentősen csökkent az állatállomány. A reform nem vonatkozott az iga-vonó jószágra és semmiféle mezőgazdasági leltárra.

A gépesítés gyerekcipőben járt. Szanda Antal visszaemlékezése szerint a két háború között Kisiratoson összesen 5 traktor és 5 cséplőgép működött, továbbá néhány primitív vetőgép, henger és lókapa.

Erősen visszaesett a dohánytermesztés, amely korábban a kisiratosi gazdák legjövedelmezőbb forrása volt. Fellendült viszont a kendertermesztés, a közeli kendergyárnak köszönhetően. Némi előrehaladás volt tapasztalható a tejelőállat-tartás terén, az is inkább belső használatra.

Kisiratos piac-lehetőségeit rendkívüli mértékben korlátozta a korszerűtlen úthálózat. A kürtösi kövezett út jó 7 kilométert jelentett az állomásig, vagy az aradi bekötőútig, az is rossz állapotban, s az aradi piac nyilván a helyi járatok időrendjétől függött.

A község lakosságának ellátásában nem elhanyagolható szerepet játszott a Hangya termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezet. Ez a mozgalom

1898-ban indult meg gróf Károlyi Sándor vezetésével, aki a Magyar Gazdaszövetség megalapítója volt. Sajnos, nem tudjuk, hogy mikor alakult meg a Hangya kisiratosi fiókja. A mozgalom 25 éves évfordulóján, 1923-ban kiadott emlékalbum csak az eleki járásból sorolja fel az 1900 és 1921 között alakult fiókokat (Nagykamarás, Medgyesegyháza, Medgyesbodzás, Elek és Bánkut). Ezek a falvak mind Magyarországnak maradtak. Csanád megyéből úgyszintén csak a magyarországiakat sorolja fel, összesen 20-at.

Az Album felsorolja a megszállott területen levő Arad megyei Hangya szövetkezeteket is, mégpedig a következő községekből: Ágya, Borosjenő, Borossebes, Csálatele, Erdőhegy-Kisjenő, Kispereg, Kovászi, Magyarpécska, Mácsa, Máriaradna, Nadab, Nagyzerind, Ószentanna, Ópécska, Pankota, Selénd, Dezsőháza, Seprős, Szapárliget, Szemlak, Szentpál, Székudvar, Újpanát, Vadász, Zimándköz, Zimándújfalú, Zombrád, továbbá az egykori Csanádból Torna, s a Bánátból Majlátfalva.⁹⁰

A negyvenéves évforduló alkalmával, 1938-ban kiadott album szerint az erdélyi részeken már Iratoson is működött a Hangya, következésképpen valószínűleg a harmincas évek elején kezdhette meg működését.⁹¹

Ugyanilyen tájékozatlanok vagyunk a kisiratosi takarékpénztár (hitelszövetkezet) kérdésében is. A falumúzeumban látható egy eredeti fénykép, amely a helyi Hitelszövetkezet vezetőségét mutatja be. A Magyar Statisztikai Közlemények 1910-es adatai szerint Csanád megyében hitelszövetkezetek működtek Apátfalván (1903), Battonyán (1884), Csanádpalotán (1888), Csanádapácán (1905), Makón három is (1871, 1884, 1905), Mezőkovácsházán (1905) s Nagylakon négy is (1875, 1893, 1897, 1903).⁹²

A demográfiai helyzet a két háború között lassan-lassan javult.

Az 1930-as romániai népszámlálás adatai szerint a lakosság száma a következőképpen oszlott anyanyelv és hitfelekezet szerint.

Nemzetiség		Anyanyelv		Hitfelekezet	
magyar	2324	magyar	2362	római kat.	2353
román	68	román	68	görögkeleti	61
német	20	német	19	lutheránus	3
zsidó	12	jiddis	3	izraelita	28
cigány	28				
összesen	2452		2452		2445

A harmincas évektől kezdve a születések száma érezhetően apad, de a halálozások száma is, mintahogy azt részben a polgári anyakönyvekből kimutattuk.

A következőkben megkíséreljük ezrelékben kimutatni a születési, halálzási adatokat, s ezeknek alapján a természetes szaporulatot is.

Év	Születések ezrelékben	Elhalálozások ezrelékben	Természetes szaporulat ezrelékben
1920	59,94	17,19	42,25
1921	57,03	29,41	27,62
1922	58,27	28,15	30,32
1923	42,08	21,26	20,82
1924	45,70	23,98	21,72
1925	39,82	34,89	14,93
1926	45,24	16,42	18,82
1927	35,54	25,34	14,92
1928	43,89	26,25	17,64
1929	33,93	34,85	0,92
1930	36,30	16,72	19,58
1931	35,08	15,08	20,00
1932	22,83	13,56	9,37
1933	29,77	17,12	12,56
1934	33,34	17,53	15,81
1935	25,70	16,31	9,39
1936	27,50	13,05	14,25
1937	26,50	14,68	11,83
1938	19,99	15,09	4,90
1939	34,25	17,53	16,72
1940	22,43	22,43	0
1941	24,06	8,56	15,50
1942	17,12	21,21	- 4,09
1943	11,42	10,60	0,82
1944	14,27	13,86	- 0,41
1945	11,89	10,60	1,29

A második világháború alatti években a születések visszaesésének okai között mindenekelőtt a katonaköteles fiatalság határon túlra menekülése vezet. Ezekben az években a házasságkötések száma is vészesen lepadt.

A kisiratosi római katolikus plébánia temetési anyakönyveit 1927-től őrzi. Sajnos, az 1885 és 1927 közötti egyházi anyakönyvek kutatása egyelőre még nem engedélyezett. Következésképpen meg kell elégednünk az 1926 és 1945 közötti római katolikus hívek halálozási adataival.

Év	0–1 között	2–7 között	8–19 között	20–39 között	40–59 között	60 felett	összesen
1927	23	10	6	7	2	6	54
1928	14	3	3	5	3	19	48
1929	22	2	6	10	3	10	53
1930	12	4	3	5	3	12	39
1931	9	5	2	5	4	12	37
1932	9	3	3	3	3	12	34
1933	12	2	3	5	7	9	38
1934	17	10	2	4	6	6	45
1935	9	4	–	5	4	19	41
1936	11	4	3	1	4	6	30
1937	9	3	2	6	6	9	35
1938	10	4	3	7	8	9	41
1939	14	1	1	7	6	10	39
1940	8	–	1	9	4	12	34
1941	3	–	–	3	4	11	21
1942	3	–	–	3	4	11	21
1943	7	1	1	1	5	10	25
1944	3	6	4	2	7	11	33
1945	6	–	–	1	2	16	25

94

A csecsemőhalandóság (1 éven aluli halálozás) százalékaránya az összhalandósághoz képest:

1927	42,60 százalék
1928	29,16 "
1929	41,50 "
1930	30,76 "
1931	24,32 "
1932	21,47 "
1933	31,57 "

1934	37,77	százalék
1935	21,95	”
1936	36,66	”
1937	25,70	”
1938	24,39	”
1939	35,89	”
1940	23,53	”
1941	14,28	”
1942	14,28	”
1943	28,00	”
1944	9,09	”
1945	24,00	”

A második világháború újabb megpróbáltatásokat hozott a falura. A mozgósítás már 1938-ban megkezdődött, s ezzel együtt járt a lovak rekvirálása is. Megkezdődtek a behívások, majd a bécsi döntés előtt a katonaköteles korosztályok mozgósítása. Sokan a határon túlra menekültek, de ott sem kerülhették el a katonai szolgálatot s a frontot sem. Sokan veszték oda, mások a hadifogság keserű kenyerét ették évekeig. S hol vannak s hányan vannak azok, kik más hazát választottak?

Szerencsénkre a kisiratosi temető bejáratánál 1986-ban felállították a háborúban hősi halált szenvedettek emlékművét. Hajtsuk meg főnket áldozatuk előtt neveiknek felsorolásával.

1. Adler Mihály	14. Kiss Béla
2. Almási István	15. Kovács Mátyás
3. Bába István	16. Kristóf Ferenc
4. Bába Mátyás	17. Miklós István
5. Czank Ferenc	18. Őze Ferenc
6. Gál Balázs	19. Papp János
7. Gál Ferenc	20. Czirkó János
8. Gál János	21. Torma József
9. Gál Pál	22. Tóth János
10. Göcző István	23. Vágó Béla
11. Hegedűs Mátyás	24. Vetró Mihály
12. Horváth Sándor	25. Egy ismeretlen katona
13. Katkó Ferenc	

Az utolsó fél évszázad

Ha arra gondolunk, hogy milyen fáradságos és munkaigényes egy falu múltjának feltárása, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az utolsó fél évszázad leírása, melyet a mai generációk éltek és dolgoztak végig, összehasonlíthatatlanul könnyebb feladat elé állítja a kutatót.

A helyzet azonban éppen fordított, mert amíg a régmúlt idők írásos emlékeit a levéltárak és a korabeli statisztikák megközelítő pontossággal őrzik, addig a második világháború utáni helyzet sokkal zavarosabb. Az 1956 utáni népszámlálások adatai ködösek, a kiadott statisztikai közlemények nem tüntetik fel a községközpontozott falvak adatait, se a nemzetiséget, se a vallási, felekezeti megoszlást. Ráadásul mikor 1968-ban Kisiratosot mint községet felszámolták és Kürtöshöz kapcsolták, a község irattára részben megsemmisült, részben teljesen rendezetlenül bekerült a kürtösi városháza irattárába, s jelen helyzetben jó ideig aligha kutatható.

Ebben a helyzetben a szóbeli adatközlésre hagyatkozunk.

Szanda Antal visszaemlékezései szerint 1945-ben, közvetlenül a dr. Groza Péter miniszterelnök nevéhez kötött földreform alapján a falu temető felé eső részén megközelítőleg 60 házhelyet mértek ki az arra rászorulóknak, egyenként 10 árat. Bizonyos elkobzott földekből a volt frontharcosoknak adtak családonként egy-egy hektár földet. Ezt a részt hívják ma is Groza-telepnek.

Az inflációs éveket átvészelve a falu gazdaságilag igen gyorsan helyreállt, bár súlyos terhet jelentett a gazdálkodóknak az egyre növekvő kötelező beszolgáltatás.

Az RKP Központi Bizottságának 1949. március 3–5. között tartott plenáris ülésén meghirdették a mezőgazdaság szocialista átalakulásának programját. Ennek egyik ideológiai alapkérdése lett a kíméletlen osztályharc, mely valójában a legjobban gazdálkodó, legtöbbet termelő szorgalmas gazdák megsemmisítését célozta. *„A szocialista mezőgazdaság társadalmi alapját a szegényparasztság képezi, mely szoros szövetségben a középparasztsággal kíméletlen harcot folytat a gazdag parasztság, az úgynevezett kulákság ellen”*. A módszerek közismertek, a szinte kifizethetetlen adótehertől a termés teljes beszolgáltatásáig. Adataink szerint Kisiratoson megközelítőleg 40 családot tettek kuláklistára.

Gondolom, nem kell külön hangsúlyozni, hogy a kíméletlen osztályharc fokozásával mennyire megbomlott a falu társadalmának egysége, mennyi áskálódás, feljelentés és harag keletkezett.

A kisiratosi pártszervezet az elsők között kezdte meg propagandáját a helyi termelészövetkezet (kollektív gazdaság) megalapítása érdekében.

Szerencsénkre, Aldea Iancu aradi mérnök diplomadolgozata éppen a kisiratosi kollektív gazdaság 1972 és 1982 közötti időszakának történetét dolgozta fel, természetesen szakmájának megfelelően, mindenekelőtt közgazdasági kitekintéssel és az említett évtizedre vonatkozóan nagyon sok használható táblázattal, melyből kitűnik a megye egyik legjobban szervezett mezőgazdasági szövetkezetének dinamikus fejlődése.⁹⁶

De maradjunk a kezdeteknél.

Alig 10 hónappal az 1949-es plenáris után 1950. január 31-én 77 család mindössze 77 hektár területen megalakította a kisiratosi termelészövetkezetet, melyhez még hozzácsatoltak 120 hektár kisajátított földet.

Aldea Iancu adatai szerint a szövetkezet végleges formáját 1950. július 25-én érte el, mikor is a tagság 214 családra növekedett s a földterület elérte a 386 hektárt.

Kisiratos teljes szövetkezetesítése 1959-ben fejeződött be, mikor az utolsó család is belépett a termelészövetkezetbe. Kezdetben a termelés természetesen főleg gabona és tengeri termesztésre szakosodott.

Kétségtelen, hogy az erőszakolt szövetkezetesítést kezdetben jelentős mértékben támogatta az állam, elsősorban az ugyancsak nagy állami befektetésekkel kifejlesztett gép- és traktorállomásokon keresztül. Persze, ennek megvolt az ára is, mert az elvégzett munka értékét termékben kellett leróni s a későbbi évtizedekben is a termelészövetkezet nem rendelkezhetett szántáshoz és betakarításhoz szükséges saját tulajdonú gépekkel.

Aldea Iancu mérnök adatai szerint 1962-hoz viszonyítva a kisiratosi termelészövetkezet közvagyona 1965-ig 68 százalékkal, 1970-ig 82 százalékkal, 1975-ig pedig 242 százalékkal növekedett.

A szemesgabona termelésében 1962-hoz viszonyítva 1975-ig 150 százalékos növekedést mutathatunk ki.

Az állatállomány a termelészövetkezet létesítésekor elhanyagolható volt: 75 szarvasmarhából 20 volt fejőstehén s a 20 sertésből mindössze 5 volt anyakoca. A szállítást és egyéb munkákat 50 ló végezte.

Bár az állati szektorba jelentős befektetéseket eszközöltek – beleértve építkezéseket is –, annak fejlődése meglehetősen hullámzást mutat s a legtöbb esetben ráfizetéses volt.

A gabonafélék mellett a szövetkezet jelentős tételben szerződött a megfelelő állami üzemekkel cukorrépa és kender termesztésére.

Ennek dinamikáját 1952 és 1975 között Aldea Iancu mérnök a következőképpen adja meg.

1952 1955 1960 1962 1965 1970 1975

Gabonatermés tonnákban

búza	625	738	857	1080	1395	1514	1665
árpa	169	188	246	279	365	386	422
tengeri	751	1254	1410	1532	2373	2509	2847
cukorrépa	4080	4333	4890	4566	5670	7560	9048
kender	410	430	468	495	533	570	629

Holdankénti átlag kilogrammban

búza	1388	1240	1350	2400	3100	3365	3720
árpa	1692	1888	2563	2786	2541	3860	4220
tengeri	1670	2281	2540	2668	3103	3970	4336
cukorrépa	13 600	14 443	16 300	15 220	18 900	25 200	30 160
kender	4101	4302	4675	4951	5330	5700	6242

Állatállomány

szarvasmarha	102	150	330	482	620	850	1100
ebből tejelő	70	125	193	291	400	650	675
sertés	20	31	50	76	88	91	100

Előállított termék tonnákban

hús	7	12	30	42	52	71	80
tej (hektoliterben)	1120	2200	3555	4760	4308	6223	7500

A szövetkezet megerősödésével párhuzamosan egyre súlyosabb mértékben nőtt az állammal szembeni beadási kötelezettség, meglehetősen nyomott áron.

Felismerve a gabonatermesztés és még inkább az állattartás gyenge rentabilitását, a szövetkezet már 1960 után faiskolát és gyümölcsöst telepített, majd – egyelőre csak kísérletként – létrehozta egy 1 hektáros üvegházat, mely már az első évben másfél millió lej tiszta hasznot eredményezett. Valójában ez a kezdeti gyors siker szoktatta rá a lakosságot a belterjes kertgazdálkodásra.

Kísérletek történtek öntözési rendszerek kiépítésére, ez azonban elsősorban a zöldség-, paradicsom-, paprikatermesztésben hozott eredményeket.

Aldea Iancu adatai szerint 1976 és 1981 között a szövetkezet termőterülete a következőképpen oszlott meg:

	1976	1977	1978	1979	1980	1981
a szövetkezet összterülete hektárban	2185	2168	2177	2170	2170	2293
ebből megművelve	2055	2050	2111	2122	2122	2122
búzavetés	450	450	450	450	550	510
árpavetés	200	200	200	200	100	100
tengeri vetés	650	650	664	730	570	617
kender	100	100	100	100	100	100
cukorrépa	300	300	300	300	300	332
burgonya	50	50	50	50	50	50
zöldség	130	130	140	140	150	150

Ugyanebben az időszakban a szövetkezet jelentős befektetéseket is eszközölt:

	1976	1977	1978	1979	1980	1981
	(1000 lejes átlagban)					
összesen	699	520	909	805	240	316
ebből állami kölcsön	420	302	634	405	150	–
építkezésekre	699	–	100	–	–	–
gépekre	–	120	–	–	–	–
szállító eszközökre	–	30	300	–	–	316
állatállományra	–	100	209	805	–	–
öntözési berendezésre	–	–	300	–	240	–

Fejlesztési alap:

1976	2 970 000 lej
1981	3 590 000 lej
1985	4 000 000 lej .

A termőterületek megoszlásánál szinte érthetetlen, hogy semmi sem szerepel a takarmánynövények számára, jóllehet a belterjes szarvasmarhatartásnak ez az alapfeltétele. E célra csak a melléktermékeket (szalma, cukorrépa egyelésből származó zöldlevél s az esetleges másodvetés hozama) használták. Ez a magyarázata a gyenge tejhozamnak s az állati szektor rendszeres veszteségének.

Aldea Iancu dolgozatában kitér a termelőszövetkezeti tagok foglalkoztatottságára is, ami folyamatos csökkenést mutat.

	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Szövetkezeti tag	702	752	602	560	525	583

1980-ban a falu 1706 lakosából már csak 528 aktív munkaerő, s ebből is 320 50 éven felüli.

Az okok közismertek: a fokozódó gépesítés, a fiatal munkaerő elvándorlása s a lakosság lassú kiöregedése. Ez oda vezetett, hogy 1980-tól kezdve már idegen munkaerő alkalmazása is szükségessé vált (1980-ban 43).

Közismert tény, hogy a termelőszövetkezet tagjait munkaegység szerint javadalmazták. Ennek értéke a kutatott években a következőképpen alakult:

	1976	1977	1978	1979	1980	1981
A munkaegység értéke lejben	28,56	31,70	32,00	41,40	45,37	43,30
Ebből pénzben	23,26	25,35	24,04	33,10	38,37	36,30
Termékben	5,30	6,35	8,07	8,30	7,00	6,60
Ebből búza	2,10	2,62	3,75	4,40	5,00	4,20
Tengeri	3,20	3,73	4,27	3,90	2,00	2,40

A törekvés arra irányult, hogy a szövetkezeti tagok minél kevesebb szemes terményt kapjanak, olyannyira, hogy egy adott pillanatban bevették a fejadagot.

Bármennyire is lehangoló a szövetkezeti tagság alacsony javadalmazása, mégis bizonyos szempontból ezek az évek jelentették Kisiratos számára a folyamatos felemelkedést. Gondolunk itt a folyamatos orvosi ellátás biztosítására, az óvoda, napközi otthon és kantin megszervezésére és folyamatos ellátására, a művelődési ház építésére. 1958-ban Kürtösről bekötötték a nagyfeszültségű áramot. Elkészült az aszfaltozott bekötőút, javult a fogyasztási szövetkezet ellátása stb.

Valójában ezekben az évtizedekben épült a legtöbb új ház.

Az utolsó évtizedek folyamatosan romló gazdasági helyzetének és az okoknak kutatása már a jövő feladata. Az 1989. decemberi fordulat után a régi tsz-t feloszlatták, illetve átalakították.

A kisiratosi római katolikus egyház

Egy faluközösség életében az első és egyben a legfontosabb intézmény az egyház. Kisiratos, mint számtalan helységről verbuvált telepes dohánykertész község, kezdetben nem rendelkezett önálló egyházzal, hanem a szentségek kiszolgáltatására (keresztelés, esketés, temetés) Németszentmártonba jártak át, akárcsak az almásiratosiak, míg Forray Nagyiratos hívei a tornyai parókián lettek ellátva. Mint már említettük, a németszentmártoni anyakönyvek 1818-tól tartalmazzak bejegyzéseket Kisiratosra és Almásiratosra vonatkozóan. 1818-ban már 4 kisiratosi és 3 almásiratosi gyermeket kereszteltek meg.

Mivel a lakosság száma folyamatosan gyarapodott – nem tudjuk, melyik évtől kezdődően –, a németszentmártoni káplán alkalmanként átjárt Kisiratosra s ritkábban Almásiratosra is misézni.

Ez a helyzet 1836-ig tartott, mikor is a kisiratosi Historia Domus adatai szerint a községnek már több mint 1400 lakosa volt.

Ekkor alakult meg az önálló kisiratosi plébánia, mégpedig egy szerződés alapján, melyet Lonovits József csanádi püspök kötött a kisiratosi közösséggel, s melynek korabeli másolata megvan a plébánia irattárában. Maga a szerződés egyedülálló a maga nemében. Miért?

Az 1771-es úrbérrendezés úgyszólván minden jobbágyfaluban dézsma-és robotmentes szabadtelket biztosított az egyház számára (általában 38 1100 négyszögöles kisholdat), a kegyúri jog alapján. Ez azt jelentette, hogy az egyházi tized is a földesurat illette (Arad megyében többnyire a kamarát), aki a kilencedet is szedte. Ezt egybecsapták s a dézsmát mint ötödöt a földesúr szedte, akár terményben, akár megváltásként pénzben. Így volt ez Németszentmártonban is, mely mint Haruckern telepítés magánbirtoknak számított.

Hogy 1818 és 1836 között a németszentmártoni római katolikus parókia miként egyezkedett a két kertész községgel az egyházi szolgáltatások ellentételezése végett, nem tudjuk, mivel pillanatnyilag nincsenek rá adataink. Erre egyedül a németszentmártoni Historia Domusban találhatnánk némi utalást, de ennek sorsáról semmit sem tudunk.

Kisiratosnak, mint magántelepítésnek – már volt szó róla – patrónusa Szalbekné Török Zsófia volt. A kisiratosi magántelepések nem tartoztak

sem robottal, sem dézsmával, nem volt urbáriumuk, mely biztosíthatta volna az egyház számára a szabad telket.

Ezért volt szükség külön szerződésre a papi javadalmak biztosítása végett. A szerződés szerint a község köteles a plébániának 32 1100 négyesögöles holdföldet és évi 60 forintot biztosítani. Szalbekné magára vállalta a kegyuraságot s mind a 32 hold földet, mind az évi 60 forintot biztosította. Ugyanakkor a község tartozott még minden háztól egy véka búzát, egy pár csirkét, valamint egy forint 12 krajcárt adni, melynek első fele Szent András, másik fele pedig Szent György havában adandó. A község feladata még a 32 hold föld megdolgozása és 3 öl fa biztosítása. Almásiratos, mint Kisiratos filiáléja házanként egy véka búzával, 1 pár csirkével, és összesen 3 öl fával tartozott.⁹⁷

Ugyanebben az esztendőben beiktatták az első káplánt Nagy János személyében és október 18-án Szál Antal kerületi esperes felszentelte az első kisiratosi templomot, felépítették a paplakot. 1838-ban emelték fel a tornyot és felszentelték az első kisharangot. Rá egy évre az uraság és a község közös költségén megnyílt az iskola.

A következő évben Kisiratoshoz kapcsolták mint filiálét Dulovics Domb-egyházát, ahonnan házanként két forinttal és egy pár csirkével tartoztak.

Az új egyház lendületesen fejlődött. 1841-ben Lonovics József csanádi püspök jelenlétében felszerelték az új harangot és 300 forinton Szent Vendel tiszteletére felépítették a kisoltárt, továbbá a Szalbek család 750 forintért orgonát vásárolt a templom részére.

1844-ben petrisi Szalbek Jakab és Szalbek György 300 forintos áron új miseruhát, egy tiszta ezüstből készült és családi címerrel ékesített kelyhet és egy díszes nemzeti zászlót adományozott az egyháznak a szertartások és búcsúünnepek alkalmára.

A kisiratosi római katolikus parókia bajai 1851-ben kezdődtek, mikor is a Szalbek család eladta birtokát a Jakabffy, Varga és Ráth családoknak, kik aztán részüket elcserélték a kincstárral Kupa és Dombiratosért.

Következésképpen évekig, kegyuraság híján, senki se törődött sem a parókiával, sem az iskolával, sőt 1861-ben a kamarával szerződött bankigazgatóság az addig háborítatlanul bírt parókiális földeket is elvette s a községnek eladta.

Mivel 1875-ben a község az addig haszonbérben bírt földeket örök áron megváltotta, rendeződött a papi földek kérdése is.

1880-ra a község lakossága 1774-re, Almásiratosé pedig közel 600 főre gyarapodott⁹⁸, ezért az 1836-ban épült templom kicsinek bizonyult. A

község vezetősége, név szerint Horváth Márton jegyző és Kása János bíró új templom építését javasolta, melyet a hívek lelkesen meg is szavaztak. Elsőnek 400 000 téglát égetését határozták el. A templom építéséhez Bonnáz Sándor csanádi püspök 10 515 forint 66 krajcárral járult hozzá.

1880. április 27-én a szomszédos községek, tanyák és majorok lakóinak jelenlétében sor került az alapkövételére az alábbi szöveggel: „*Nisi Dominus Aedificaverit Domum In Vano Laboraverunt Qui Aedificant Emmo*”. Ebben az évben november elsején tették fel a templomkeresztet, majd 1881. szeptember 14-én Németh József püspök felszentelte az új templomot. 1894-ben Gesztincsár Ferenc makói templomfestő befejezte az új szentegyház belső festését.

1885-ben komoly vitára került sor a község és a parókia között a szabad legeltetés miatt, mivel addig mind a plébános, mind a kántor háborítatlanul használhatták a közlegelőt. Ekkortájt azonban a község belső falutörvénnyel szabályozta a legeltetést. Eszerint 10 kadrát (kb. egy kishold) földtulajdon után a közlegelőn 1 tehenet és 4 birkát vagy 4 sertést lehetett legeltetni, tehát nagy gúlya, nyáj vagy konda a szűk legelő miatt tilos lett.⁹⁹ Végül is a vita békességgel zárult.

Miután az örökváltság a kincstárral rendeződött, 1886. június 27-én a plébánia kiegyezett a kincstárral is, minek értelmében a plébánia 17 katasztrális papi földet kapott 1794 forint örökváltságon, mely összegnek felét Bonnáz Sándor megyés püspök fedezte.

1799-ben megrepedt a régi harang. Az új harangot Hönig Frigyes aradi harangöntő készítette el s azt 1899. október 21-én fel is szentelték.

A kisiratosi parókia nemcsak Kisiratos, Almásiratos és Dulovics Dombegyháza híveit látta el. Miután Nagyiratos leszakadt a tornyai anyaegyházról, szintén Kisiratoshoz kapcsolódott egészen 1919-ig, mikor is önálló egyház lett.

Ha átnézzük a keresztelési anyakönyveket, a keresztelendő gyermek származását illetően a legkülönbözőbb bejegyzéseket találjuk: Kürtös, Sofronya, Szentpál, Ötvenes, Csernovics-újfalu, Kutas pusztá, Vizes, Hermann pusztá, Jakabffy allódium, Buchfeld tanya, Tövis egyháza, Kintzig pusztá, Hodáj, Vander tanya, Cziffra pusztá, Schneider és Fleischmann pusztá, Hirschmann tanya stb.¹⁰⁰

Sajnos, 1900-tól kezdve a *Historia Domus* feljegyzései felületesek, nem tudunk semmit az első világháború behívottairól, hősi halottairól, sem a földreformról, de az egyházi földek kisajátításáról sem, melyre viszont a telekkönyvi adatok utalnak.

A második világháború után a helyzet tovább romlott. 1953-ban elvették a plébánia veteményeskertjét is.

Ettől függetlenül az egyház önzetlenül végezte munkáját, pontosan vezette az anyakönyveket, s mivel 1968-ban Kisiratos mint önálló község megszűnt és Kürtöshöz csatolták, a polgári anyakönyvek bejegyzései követelhetetlenek, a község demográfiai helyzetét csakis az egyházi anyakönyvekől követhetjük, mely a következő helyzetet tárja elénk:

Év	keresztelés	házasságkötés	temetés	népszaporulat
1968	47	20	19	+ 28
1969	42	16	21	+ 21
1970	42	13	15	+ 27
1971	31	24	12	+ 20
1972	32	22	24	+ 8
1973	35	22	19	+ 16
1974	38	25	19	+ 19
1975	41	17	23	+ 18
1976	26	16	13	+ 13
1977	33	14	18	+ 15
1978	38	24	26	+ 12
1979	19	13	22	- 3
1980	27	7	30	- 3
1981	19	20	20	- 1
1982	26	16	23	+ 3
1983	22	11	28	- 6
1984	15	10	45	- 30
1985	17	11	18	- 1
1986	26	9	26	0
1987	27	8	27	0

101

Idáig tudtuk nyomon követni Kisiratos lassú népességfogyását, mely folyamat a születések folyamatos csökkenése miatt 1990-ben felgyorsult.

A Kisiratoson szolgálatot teljesítő római katolikus lelkészek névsora:

1. **Nagy János**, 1836-tól 1879-ig 43 éven át (Németszentmártontól Nagyikindáig, Józsefvárosig). A kegyuraság megszűnése miatt lemond.

2. **Bechtl Antal**, 1879 októberétől 1890. február 1-jéig.
3. **Hügel János**, 1880 februárjától 1906-ig, 26 éven át. Meghalt 1909. november 21-én. Lovrinban temették el. Először Józsefvárosban káplán. Szolgálati ideje alatt épült az új templom. Saját házat épített, az lett később a plébánia.
4. **Mátyás Béla**, 1905-ben négy hónapig segédlelkész.
5. **Mihályfi Gyula**, 1906-tól 1912-ig. Innen Buttyinba helyezték át.
6. **Hodász Ágoston**, 1912-től 1951-ig 39 éven át megszakítás nélkül. Szegeden kezdte, 1937-ben esperes, majd 1943-ban főesperes lett. 1951. június 17-én halt meg s a kisiratosi temetőben helyezték örök nyugalomra. Műfordítóként tűnt ki, s életéről Sarusi Mihály írt értekezést.
7. **Huszár Jusztin**, minorita, 1951 és 1953 között, mindössze két évet szolgált Kisiratoson, s Szentelnekre száműzték.
8. **Uray József**, 1955-től 1963-ig. Nagyperegről jött, innen Pankotára távozott, Hodorinán ő létesített parókiát.
9. **Uray Ágoston**, 1963-tól 1978-ig, 15 évig szolgált Kisiratoson. Székelyszentléleken született, ferences atyaként Seléndről jött, itt is vonult nyugdíjba.
10. **Kovács István**, 1978 novemberétől 1980 áprilisáig. Temeskeresztesről jött s Kisiratosról Obébre távozott.
11. **Tury László**, 1981 áprilisától 1998 májusáig. Obébről jött Kisiratosra, ahol 16 évet működött. 1990-től kanonok.

A kisiratosi iskola történetéből

Köztudomású, hogy a magyarországi falusi elemi oktatás érdekében Mária Terézia uralkodása alatt hozták az első intézkedéseket még 1766-ban. 1774-ben dolgozta ki Felbinger Ausztriára vonatkozóan (*Allgemeine Schulordnung für die Deutschen Normal-Haupt und Trivialschulen*), majd 1777-ben Magyarországra nézve, melynek pontos címe *Ratio educationis totisque rei literariae per regnum Hungariae et provincias reform anexas*.¹⁰³

E törvény kimondta, hogy a falvakban is megszervezendők a négyelemis osztatlan iskolák, az ott lévő egyházfelekezeti patronálása mellett a lakosság anyanyelvén. Következésképpen Arad megye délnyugati helységeiben sorra alakulnak meg a román, magyar és német nyelvű négyosztályos elemi iskolák, rendszerint egyetlen tanító irányításával, kit a község alkalmazott szerződés alapján. Tudomásunk szerint már 1772-ben magyar és román nyelvű elemi iskola működött Pécskán és Szemlakon, német nyelvű Németszentmártonban. Román nyelvű iskolák létesültek 1791-ben Mácsán, 1794-ben Tornyan és 1798-ban Kürtöson.¹⁰⁴

Kisiratos, Nagyiratos és Almásiratos 1818-ig puszták, és ekként szerepelnek Lipszky 1806-os mappáján is.

Mint már korábban láttuk, e puszták magántulajdonban voltak, mégpedig Nagyiratos a Forray, Almásiratos az Almásy, Kisiratos a Szalbek család használatában. 1818–1819-ben egy időben került sor e három dohánykertész falu betelepítésére.

A telepítést követő években az új falvaknak nem volt önálló egyháza s iskolája sem. Nagyiratos Tornyához, Kisiratos és Almásiratos Németszentmártonhoz tartozott. Mint láttuk, a kisiratosi önálló parókia 1836-ban alakult meg Nagy János plébános irányításával s hozzátartozott mint leányegyház Almásiratos is.

1838-ban Kisiratos lélekszáma 1484 római katolikus és 12 zsidó, Almásiratosé 350 római katolikus lakos.

Három évvel később a kisiratosi plébánia mellett megnyílik az osztatlan négyosztályos elemi iskola, melyhez a telket a kegyúri jogot gyakorló Szalbekné Török Zsófia biztosította, az épületet, cseréptetőzetet és a megfelelő bútort az adta.¹⁰⁵

Az iskolát látogató tanulók számáról és a tanító nevééről nincs tudomásunk.

A csanádi püspökség schematismusai 1857-től kezdve nyújtanak megbízható adatokat mind a kisiratosi, mind az almásiratosi iskolára vonatkozóan.

1857-ben történik említés Kisiratoson Pataki Jenő tanítóról. Ekkor a kisiratosi tanköteles gyermekek száma 313, rendszeresen látogatja a tanórákat 226 tanuló.

Ugyanebben az esztendőben Almásiratoson Szabó Imre a tanító, a tanköteles gyermekek száma 91, rendszeresen látogatja az órákat 71 gyermek.

1861-ben Kisiratoson Pataki Jenő tanítósága alatt 140 tanköteles gyermekről tesznek említést, kik közül 122 látogatja rendszeresen az órákat. Almásiratoson változatlanul Szabó Imre a tanító, 75 tanköteles gyermekből 65 jár rendszeresen iskolába.

1863-ban Kisiratoson már Zamojszky Mihály vezeti az iskolát. A tanköteles gyermekek száma 193, rendszeresen látogatja az órákat 161 tanuló. Almásiratoson Endre Imre tanító vezetésével 72 tanköteles gyermekből 66 tanuló jár rendszeresen iskolába.

1864-ben Kisiratoson már Kozma György tanít. 240 tanköteles gyermek közül 151 jár rendszeresen iskolába. Almásiratoson változatlanul Endre Imre tanít. A tanköteles gyermekek száma 85, rendszeresen látogatja az órákat 65 tanuló.

Végül 1866-ban Kisiratoson Kozma György 218 tanköteles gyermek közül valójában 140-et tanít, míg Almásiratoson 88 tanköteles gyermek közül 71-et.¹⁰⁶ Ezek úgynevezett triviális iskolák, amelyekben a nagyobb gyermekek a kisebbeket ellenőrzik. A tantárgyak: írás, olvasás, számtan, hittan és ének.

Az 1867-es kiegyezés után, az Eötvös-féle iskolareform nyomán Kisiratoson is bevezetik a hatosztályos elemi iskolát a római katolikus egyház irányítása alatt. A battonyai hetilap 1892 októberi számában olvashatjuk, hogy Hervay Kálmán főbíró elnöklete alatt a közgyűlés elhatározza, hogy a római katolikus iskolát alakítsák át községi iskolává.¹⁰⁷

Ez meg is történt, és 1903 szeptemberében 8000 forint költséggel megkezdik az új községi iskola építését Papp Balázs építész tervei alapján.¹⁰⁸

Ugyanebben az évben azonban a költségek már meghaladják a község erejét, ezért a községi iskola átalakul állami iskolává. Mike Gyula főmérnök

vezetésével két új tantermet építettek s fel is szereltek, és megsürgették két tanítói lakás építését is.¹⁰⁹

Mint állami iskola a hatalomváltás után román tannyelvű állami iskolává alakult át.

Sajnos, ebből az időszakból egyetlen anyakönyv maradt meg az iskola irattárában, mégpedig az 1899–1900-as tanévből. Két tanító látta el az oktatást, mégpedig a lánytagozatot Bácsi Béla, kinél a tanköteles gyermekek száma 179, s György Ignác a fiútagozatot, melyben a tanköteles tanulók száma 159.

Ezek szerint Kisiratoson a tanköteles tanulók száma összesen 338. Az 1900-as népszámlálás szerint Kisiratos lakossága 2372, melyhez viszonyítva a tanköteles tanulók aránya 14,25 százalék.

Almásiratos ekkorra már elnéptelenedett, iskolájáról nincsenek adataink s azt sem tudjuk, hogy az itt lakó néhány gyermek valójában hová járt iskolába.

A születések száma ezidőtájt évente mintegy 110, de igen magas a gyermekhalandóság s így az első elemibe beiratkozott tanulók száma, tekintetbe véve az ismétlődőket is, általában 80 körül mozog. Nagy a lemorzsolódás, a negyedik osztályig általában csak a fele jut el, a hatodik osztályt pedig legfeljebb 10-12 tanuló fejezi be.

Az első világháborút követő hatalomváltás után 1922-től kezdve mint állami hatosztályos iskola működik, a tanítási nyelv a román lesz, csak a hittant oktatják magyarul. A tanító gárda egyelőre marad, de folyamatosan kicserélődik román tanerőkre. Az igazgató először az 1899–1900-as tanévből ismert György Ignác, majd hosszabb ideig Ormay József s végül Mureşan Alexandru.

1921-től kezdve megmaradtak az összes anyakönyvek s nagyrészt a katalógusok is. 1926-ig hat osztállyal, majd az 1926/1927-es tanévtől kezdve hét osztállyal működött a kisiratosi iskola, általában 300-350 tanulóval.

A születések csökkenésével párhuzamosan az első osztályos tanulók száma egészen a II. világháborúig átlagban 70 és 60 között mozog s ezek 80 százaléka be is fejezi a négy osztályt, a hételemis záróvizsgát azonban átlagban 20 tanuló teszi le sikerrel, ami az első osztályba beiratkozottnak kevesebb mint húsz százaléka.

Az 1945/1946-os tanévtől kezdve a kisiratosi iskolában is visszatérnek az anyanyelvű oktatásra. Az első igazgató Kovács Erzsébet, a tanulók száma 355.

Az 1948-as tanügyi reform után az V–VII. osztályok mint úgynevezett második ciklus a korábbi polgári iskolák tananyagát tekintti mérvadónak s a tárgyakat tanárok tanítják. Képzett tanerők hiányában azonban a képzetesebb tanítók vállalják a tanítást, sok közülük vállalva a magánúton való továbbképzést.

Az első igazgató Bérczy Ferenc, a tanulók létszáma 319. A tanulók száma többé-kevésbé minden tanévben 250–300 fő. A lemorzsolódás azonban igen magas, az első osztályba beiratkozott 50-70 tanuló közül általában 20 tanuló fejezi be a hetedik osztályt.

1960-tól kezdve azonban a helyzet fokozatosan javul, ami elsősorban a képzett tanerőknek s egy viszonylagosan egységes és stabil tanerő gárdának köszönhető.

Az 1964–1965-ös tanévtől kezdve a hétosztályos oktatás kibővül nyolcosztályosra, s az 1969–1970-es tanévig a tanulók száma meghaladja a 300-at, egyes években a 380-at is. A lemorzsolódás gyakorlatilag megszűnik.

A végzettek közül sokan folytatják tanulmányaikat különböző aradi közép- és szakiskolákban s a főiskolát végzettek száma is jelentős. Ennek statisztikai felmérése még a jövő feladata.

A felhők 1970 után kezdenek tornyosulni a kisiratosi iskola felett is, amikor a lakosság fiatalabb rétege elhagyja a falut s az ipar felé orientálódik. Következésképpen a születések száma folyamatosan csökken:

- 1970-ben még 42,
- 1980-ban már csak 27,
- 1990-ben 21,
- 2000-ben pedig csak 13.

Ezzel arányosan csökken a beiratkozottak száma is:

- 1970-ben 30 első,
- 1980-ban szintén 30,
- 1990-ben már csak 22,
- 2000-ben pedig 18.

Nyilvánvaló, hogy a következő osztályok száma is hasonló arányban csappan, 1988-ban 200 alá, 1997-ben pedig már csak 150 tanulóra.

Időközben a régi oktató gárda nyugdíjba vonulása után a tanító és tanári kar megfiatalodott s hasonló lelkesedéssel igyekszik fenntartani az iskolát s a modern idők szellemében oktatni a fiatalságot.

A kisiratosi iskola növendékeinek száma

Tanév	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	összesen
1921–1922	?	95	67	52	35	9	–	–	258
1922–1923	?	98	76	40	30	13	–	–	263
1923–1924	65	?	82	66	35	14	–	–	262
1924–1925	?	62	50	68	20	19	–	–	219
1925–1926	64	84	56	65	46	21	–	–	336
1926–1927	92	60	48	50	59	34	15	–	358
1927–1928	102	96	79	52	48	56	34	–	467
1928–1929	39	41	29	18	14	9	11	–	161
1929–1930	44	34	33	33	17	11	2	–	174
(mindkét év adatai hiányosak)									
1930–1931	119	125	107	72	59	26	12	–	520
1931–1932	69	52	63	71	44	35	12	–	346
1932–1933	62	77	41	50	44	25	22	–	321
1933–1934	45	45	61	46	33	21	4	–	255
1934–1935	104	80	65	73	65	43	24	–	454
1935–1936	42	27	27	22	18	11	6	–	153
(az adatok hiányosak)									
1936–1937	56	69	49	52	41	36	24	–	327
1937–1938	76	51	72	36	33	20	27	–	315
1938–1939	69	60	50	52	49	25	25	–	330
1939–1940	73	67	57	62	50	57	18	–	384
1940–1941	77	76	51	60	45	58	15	–	382
1941–1942	51	85	66	82	58	63	22	–	427
1942–1943	68	44	64	69	56	48	20	–	369
1943–1944	67	42	64	69	62	42	17	–	363
1944–1945	50	38	55	47	63	29	25	–	307

Magyar nyelvű oktatás

1945–1946	145	25	45	54	43	28	15	–	355
1946–1947	61	72	63	63	64	5	–	–	265
1947–1948	76	76	58	52	52	16	–	–	330

A tanügyi reform után

1948–1949	67	62	63	63	64	–	–	–	319
1949–1950	47	71	46	46	47	21	15	–	293
1950–1951	45	37	70	43	59	36	12	–	302
1951–1952	44	33	38	86	51	46	25	–	323
1952–1953	40	34	40	35	38	44	30	–	261
1953–1954	37	38	37	27	21	22	15	–	197
1954–1955	53	37	30	34	25	17	16	–	212
1955–1956	52	52	35	29	25	11	6	–	210
1956–1957	52	43	43	33	20	12	8	–	211
1957–1958	63	75	37	42	25	11	7	–	260
1958–1959	60	63	71	36	30	17	11	–	288
1959–1960	54	59	61	65	21	25	14	–	299
1960–1961	50	52	56	53	78	20	24	–	333
1961–1962	70	47	49	56	62	24	20	–	328
1962–1963	66	65	46	50	58	55	48	–	388
1963–1964	50	64	62	47	55	56	20	–	354
1964–1965	52	43	65	58	53	42	52	28	393
1965–1966	42	49	45	64	64	47	47	44	402
1966–1967	44	38	51	47	63	55	46	36	380
1967–1968	31	44	43	51	47	63	55	57	391
1968–1969	31	31	44	41	38	40	57	42	324
1969–1970	30	31	21	44	47	27	34	20	254
1970–1971	24	30	21	20	24	33	47	27	226
1971–1972	18	30	28	50	28	38	33	13	238
1972–1973	22	28	17	26	52	25	36	32	238
1973–1974	23	21	26	16	26	48	25	36	221
1974–1975	34	23	20	25	17	25	48	22	214
1975–1976	24	24	20	20	27	14	23	46	198
1976–1977	39	45	33	30	21	26	14	23	231
1977–1978	36	34	44	31	21	20	24	14	224
1978–1979	31	31	35	42	34	16	18	23	230
1979–1980	28	26	34	36	43	29	15	16	227
1980–1981	30	23	26	33	33	42	27	15	229
1981–1982	41	27	24	24	35	33	38	27	249
1982–1983	34	42	26	26	28	32	30	38	256
1983–1984	31	30	41	25	23	22	33	27	232

1984–1985	24	30	32	41	26	22	20	33	228
1985–1986	20	23	29	29	40	25	2	21	
	román tagozat 11, szakiskolai tagozat 35								235
1986–1987	21	18	24	27	30	38	27	19	
	román tagozat 7								210
1987–1988	20	21	18	26	28	26	39	25	203
1988–1989	21	20	21	21	24	27	27	37	198
1989–1990	16	21	21	22	19	23	27	25	174
1990–1991	22	17	19	19	20	19	23	24	163
1991–1992	19	22	16	19	16	23	17	24	156
1992–1993	17	16	16	15	17	16	19	18	134
1993–1994	28	20	17	14	18	17	16	19	149
1994–1995	19	28	19	16	14	19	16	16	147
1995–1996	29	17	27	17	15	15	19	15	154
1996–1997	20	26	17	27	16	17	14	19	156
1997–1998	18	20	23	15	27	16	17	14	150
1998–1999	18	15	16	22	15	28	16	13	143
1999–2000	18	14	16	14	25	15	26	15	143

Kisiratoson tanító pedagógusok

Tanítók és tanítónők 1919-től 1949-ig, a tanügyi reformig

Bálint Margit	Kovács Erzsébet
Bámbó Margit	Moşoiu Zeno
Belényessy István	Mureşan Alexandru
Özv. Belényessy Jánosné	Ormay József
Belan Magdalena	Piroska Erzsébet
Benea Rodica	Nádassy Károly
Blăgăilă Ambrosiu	Nádassy Károlyné
Boros Jenő	Péterffy József
Boros Margit	Pleilmayer Márta
Dr. Bulacu	Schroff Margit
Czank Ilona	Szőke Maria
Dániel Gizella	Tarzoj Iosif
Gagyí György	Stoica Nicu
Gherman Irina	Tat Dimitrie
Götz Marton	Tatomir Haralambie
György Ignác	Visnitchi Velinici
Ispas Petru	

1948, a tanügyi reform után Kisiratoson tanító pedagógusok

Alaszu Pál	Gulyás Gabriella
Almási Magdolna	Gulyás Ilona
Almási Vince	Guld Mária
Amtmann Károly	Gyékény László
Amtmann Mária	Györke Ilona
Andó László	Haász Ágnes
Andrássy Margit	Hügel Etelka
Barják Franciska	Hügel R...
Bartók Mária	Kádár István
Bauer Ilona	Kertész Eszter
Belényessy János	Király Mária
Belényessy Jánosné	Kiss Mária
Bencze Irén	Kiss Ottó
Benedek Katalin	Kovács Ferenc dr.
Benedek Sándor	Kovács Ibolya
Bérczi Ferenc	Kovalik Aurélia
Bodó Judit	Kósa Ágota
Brauch Magda	Ködmön Gizella
Butari Livia	Ködmön József
Căluț Corneliu	Krikorka Klára
Chirichelu Lucia	Kunzabó Valéria
Csabai Irén	Lengyel Elvira
Csorba Júlia	Lengyel József
Dermendjin Lucia	Măcian Elisabeta
Doba Mária	Măcian Teofil dr.
Engelhardt Mária	Magyar Mária
Formanek Aranka	Mandel Magda
Formanek László	Márkus, Szigetvári Mária
Friedrich Lajos	Maxa Magda
Gagy Pálffy György	Milka Péter
Gagy Pálffy Teréz	Móra Margit
Gál Franciska	Muntean Mária
Gaic Irén	Nagy Etelka
Gedeon Edit	Nagy Katalin
Godó János	Némedi Irén
Gönczi Mária	Olasz Angéla
Gulyás Ágnes	Pecho Anna

Piklor Margit
Pollák Éva
Popovici Tiberiu
Püspök György
Rittberg Mária
Salamon Ida
Szabó Erzsébet
Szabo G.
Szabó Margit
Szabó István
Szekeres Ágota

Szellelki Mária
Szilágyi Katalin
Szilágyi Mária
Tilca Maria
Torma Franciska
Vezér Júlia
Weber Erzsébet
Weiss Florica
Zilahi András
Znorovszky Attila

A kisiratosi iskola igazgatói

György Ignác
Ormay József
Mureşan Alexandru
Kovács Erzsébet
Hügel Etelka
Bérczy Ferenc
Szabó István

Kádár István
Formanek László
Lengyel József
Benedek Katalin
Püspök György
Almási Vince
Hahnagy Dénes

110

Utószó

Az olvasó talán sok statisztikai adatot talál e rövid történeti áttekintésben. A szerző azonban úgy véli, csakis így tárulhat elénk teljes kép egy népes középkori község pusztulásáról, majd újratelepítéséről, s a jelenlegi lakosság meggyökeresedéséről.

Igyekeztünk megvilágítani e jellegzetes, a hanyatló jobbágyrendszer sokrétűségét bemutató társadalmi képet, melyről annyi téves nézet alakult ki az utolsó fél évszázadban. Sajnos, e ferde – főleg osztályharcra alapozott – felfogás a tankönyveket is áthatotta.

Az olvasónak jogos hiányérzete támadhat, hogy e kötetecskeben nincs szó a falu művelődési életéről, sem a faluból elszármazott neves személyiségekről.

Tudatosan nem terjedt ki a szerző figyelme ezekre a témákra, egyrészt azért, mert Sarusi Mihálynak számos tanulmánya szól ezekről. Ugyancsak Sarusi Mihály tette közzé Kisiratos határneveit és ragadványneveit. Ezeknek újraközlésére csakis a szerző adhat engedélyt.

Másfelől, tudomásom szerint a falu illetékeseinek tervében szerepel néhai Kovács Ferenc kisiratosi népköltésének javított újrakiadása. Ennek keretében kell szerepelnie mind a falu közművelődésének, tájmúzeumának, népszokásainak, építkezésének, kert- és határhasználatának bemutatása.

Ezzel válhat teljessé egy falumonográfia. Az itt bemutatott történelmi rész e nagyszabású elképzelésnek csak első része.

Jegyzetek

- 1 Márki Sándor, Arad vármegye és Arad szabad királyi város története, I–II. Arad, 1892, 1893, – II. kötet, 128, 132 – Aradul permanentă în istoria patriei. Arad, 1978, 154–155.
- 2 Arad – Monografia oraşului Arad. 1999, 77–778.
- 3 A török kiűzése a Maros völgyéből, 1686–1696. Gyula, 1995, 11.
- 4 Ibidem, 20–21.
- 5 Ibidem, 58.
- 6 Ibidem, 35.
- 7 Kamarai Levéltár, Bécs, 1722. Fasc. 1.
- 8 Erdély és a részek térképe és helységnévtára, Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján, szerkesztette Herner János, Szeged, 1987. 20–21.
- 9 Márki, i. m. II. 267–270. – Aradul permanentă... 163.
- 10 Kamarai Lvt. Bécs, 1764, m. Márki, i. m. II. 353.
- 11 Márki, i. m. II. 352.
- 12 u.o.
- 13 Kovách Géza, Ahol Dózsa és Horea hadai jártak, Bukarest, 1976, 88–144.
- 14 Márki, i. m. II. 304–305.
- 15 Ibidem, II. 558–559.
- 16 Ibidem, II. 686, Kempelen Béla, Magyar nemesi családok, Budapest, 1912. II. 391.
- 17 Márki, i. m. II. 695.
- 18 Ibidem, II. 657–658.
- 19 Ibidem, II. II. 676, Kempelen, i. m. II. 172.
- 20 A kisiratosi római katolikus plébánia, Historia Domus.
- 21 Márki, i. m. II. 704, Kempelen, i. m. IX, 210.
- 22 Dr. Gheorghe Ciuhandu, Româniile pe Câmpia Aradului de acum două veacuri, Arad, 1940.
- 23 Országos Levéltár, Budapest, Acta Genealis, 3688.
- 24 Pávai Gyula, Hajdani gányók nyomában, Művelődés, 1972.
- 25 Dáczer Károly, Kamarai dohánykertészségek telepítése a Dél-Alföldön (1843–1844), Szeged, 1998.

- 26 Ibidem.
- 27 Ibidem.
- 28 Vályi András, Magyarországnek leírása betűrendi sorban, Buda, 1795. II. 222.
- 29 Dányi Dezső, II. József népszámlálásának községi adatai, Budapest, 1997.
- 30 A kisiratosi r. kat. plébánia, Historia Domus.
- 31 Schematismus pro diocesis Csanadiensis pro anno 1820.
- 32 Ibidem.
- 33 Ibidem.
- 34 Ibidem.
- 35 Csongrád megyei Levéltár, Csanád megyei részleg, 1820-as dicalis összeírás.
- 36 u. o. 1821-es összeírás.
- 37 u. o. Ibidem, 1822–1826. évi összeírások.
- 38 Az 1828-as országos összeírással kapcsolatban lásd: Barta László, Az 1828' évi összeírás Csongrád megyében. Tanulmányok Csongrád megye történetéből, V. Szeged, 1981. – Kovách Géza, Conscriptia satelor arădene, Ziridava, XV–XVI. Arad, 1987. – Erdei Aranka, Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban, Gyula, 1980.
- 39 Országos Levéltár, Budapest, Arhivum Palatinale, Kameralis Conscriptio, 1828, Hungaria, Comitatus Csanadiensis, A, 18, 19, 21.
- 40 Ibidem, Forray Nagyíratos, Almásíratos.
- 41 Kisíratos, Historia Domus.
- 42 Dáczer, i. m. 220.
- 43 Schematismus pro anii 1837–1868.
- 44 Csongrád megyei Levéltár, Csanád megyei részleg, dicalis összeírások.
- 45 Ibidem.
- 46 Fényes Elek, Magyarország geographiai szótára, Pest, 1851. II. 158.
- 47 Kisíratos, Historia Domus.
- 48 Ibidem.
- 49 Pesty Frigyes, Magyarország helynévtára, kézirata, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- 50 Magyar Statisztikai Közlemények, I. kötet.
- 51 Állami Levéltár, Arad, Kisiratosi anyakönyvek.
- 52 Ibidem.
- 53 Ibidem.
- 54 Ibidem.

- 55 Kürtösi Polgármesteri Hivatal, kisíratosi anyakönyvei.
 56 Magyar Statisztikai Közlemények, I. 340–341.
 57 Ibidem, II. 678–679.
 58 Rubinek Gyula, Gazdaczimtár, Budapest, 1897. 422–423.
 59 Magyar Statisztikai Közlemények, II. 678–679.
 60 Ibidem, 42. kötet. 340.
 61 Ibidem, 46. kötet. 340.
 62 Ibidem, 41. kötet.
 63 Ibidem, 47. kötet.
 64 Ibidem, 46. kötet.
 65 Ibidem.
 66 Ibidem, 41. kötet.
 67 Ibidem, 39. kötet.
 68 Ibidem, 41. kötet.
 69 Ibidem, 39. kötet.
 70 Battonya és Vidéke, 1901. szept. 30.
 71 Dr. Gaál Jenő, Arad vármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása, Arad, 1898, 328–329.
 72 Sumon Péter, A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmi, 1891–1907, Budapest. 1953. – Pölöskei Ferenc, Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848–1918, Budapest, 1961, I. 181.
 73 E. Glück – Al. Roz, Aradul muncitoresc, București, 1982, 33.
 74 Battonya és Vidéke, 1903. július 18.
 75 Ibidem, 1904. február 28.
 76 Ibidem, 1906. július 1.
 77 Pölöskei, i. m. 318.
 78 E. Glück – Al. Roz, Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene, 1821–1918, Timișoara, 1981, 33.
 79 A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára, Budapest, 1913, 170.
 80 Battonya és környéke, 1891. július 18.
 81 A Magyar Szent Korona Országainak...
 82 C. Martinovici, N. Istrati, Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite, Cluj, 1922. 338.
 83 Wenczel József, Az erdélyi román földreform, Kolozsvár, 1942.
 84 Állami Levéltár Arad, Serviciul Agricol, 32/1931, 161–167.

- 85 Roz Al., Reforma agrară din 1921 în județul Arad – Studii privind istoria județului Arad în perioada 1900–1944. Arad, 1980. 183.
- 86 Ibidem, 184.
- 87 Ibidem.
- 88 Ibidem.
- 89 Ibidem.
- 90 A „Hangya” termelő, értékesítő és fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Központja első 25 éve, Budapest, 1922.
- 91 Almási Balogh Elemér, A negyvenéves Hangya és a Közgazdasági Egyetem története, Budapest, 1938.
- 92 Magyar Statisztikai Közlemények, 35. kötet, 313–314.
- 93 Recensământul general al României din 1930. București, I. kötet, 1931.
- 94 A kisiratosi római katolikus parókia anyakönyvei.
- 95 A kisiratosi temető emlékműve.
- 96 Aldea Iancu, Dezvoltarea economico-socială a CAP Dorobanți, CUASC Curtici, kézirat, 1900.
- 97 A kisiratosi római katolikus plébánia irattára.
- 98 Magyar Statisztikai Közlemények, 1900.
- 99 Kovách Géza, Területmérési rendszerek Arad megyében, Népismereti Dolgozatok, 1980. 35. oldal.
- 100 Kisiratosi r. kat. plébánia keresztelési anyakönyvei.
- 101 Ibidem.
- 102 V. Popeanga, Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului, Arad, 1973, 18.
- 103 Ibidem, passim.
- 104 Schematismusok.
- 105 Ibidem.
- 106 Battonya és Környéke, 1893. október.
- 107 Battonya és Vidéke, 1903. szeptember.
- 108 Ibidem.
- 109 A kisiratosi általános iskola irattára.

Bibliográfia

1. *Aldea Iancu*, Dezvoltarea economico-socială a C.A.P. Dorobanți, CUASC Curtici, jud. Arad, Manuscris, 1985.
2. *Anonymus*, Gesta Hungarorum, Budapest, 1977.
3. *Almási Balogh Elemér*, A negyvenéves Hangya és a Mezőgazdasági Egyesület története, Budapest, 1938.
4. Arad – monografia orașului, Arad, 1999.
5. Arad, permanență în istoria patriei, Arad, 1978.
6. Battonya és környéke, 1894–1898.
7. Battonya és környéke, 1901–1910.
8. *Barta László*, Az 1828. évi összeírás Csongrád megyében. Tanulmányok Csongrád megye történetéből, V. Szeged, 1981.
9. *Bellusi Baross Károly*, Magyarország földbirtokosai, Budapest, 1893.
10. *Blazovich László*, A Körös–Tisza–Maros-köz középkori település rendje, Szeged, 1985.
11. *Borovszky Samu*, Csanád megye története I–II. Budapest, 1897.
12. *Ciuhandu Gheorghe dr.*, Româniile pe Câmpia Aradului de acum două veacuri, Arad, 1940.
13. *Dáczer Károly*, Kamarai dohánykertészek telepítése a Dél-Alföldön (1843–1844), Szeged, 1998.
14. *Dányi Dezső*, II. József népszámlálásának községi adatai, 1785. Budapest, 1997.
15. *Czánki Dezső*, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak alatt, I. II. Budapest, é.n.
16. *Erdei Aranka*, Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban, Gyula, 1986.
17. Erdély és a részek térképe és helységnévtára, készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján, szerkesztette *Herner János*, Szeged, 1987.
18. *Fényes Elek*, Magyarország geographiai szótára, I–IV. Pest, 1851.
19. *Gaál Jenő dr.*, Arad vármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása, Arad, 1898.

20. *Gaál Jenő dr.*, Csanád megye, Budapest, 1894.
21. *Glück E.–Roz Al.*, Aradul muncitoresc, București, 1982.
22. *Glück E.–Roz Al.*, Din istoria mișcării muncitorești, Documente arădene, Timișoara, 1981.
23. *Gyimesi Sándor*, A telepítvényes falvak felszabadulása, – A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848–1914. kötet. szerk. Szabó István, Budapest, 1965.
24. *Györffy György*, Magyarország történeti földrajza az Árpádok alatt, Budapest, 1963. I.
25. A „Hangya” termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség központja első 25 éve, Budapest, 1923.
26. *Hegedüs Vilmos*, Polgári fogyasztási szövetkezeti mozgalom története Magyarországon, I–II., Budapest.
27. *Historia Domus*, Kisiratos, Római katolikus plébánia.
28. *Káldy Nagy Gyula*, A gyulai szandzsákság 1567 és 1579 évi összeírása, Békéscsaba, 1982.
29. *Karácson Imre*, Török-magyarkori Okmánytár, 1559–1686, Budapest, 1914.
30. *Kempelen Béla*, Magyar nemesi családok, Budapest, 1912.
31. *Kovács Ferenc*, Iratosi kertek alatt, Bukarest, 1958.
32. *Kovách Géza*, Ahol Dózsa és Horea hadai jártak, Bukarest, 1976.
33. *Kovách Géza*, Conscriptia satelor arădene din 1828, Ziridava.
34. Magyar Statisztikai Közlemények, 1–47. Budapest, 1900–1913.
35. A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára, Budapest, 1913.
36. A Magyar Szent Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája, Budapest, 1897.
37. *Maksay Ferenc*, Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén, I–II. Budapest, 1990.
38. *Márki Sándor*, Arad vármegye és Arad szabad királyi város története, I–II. Arad, 1892–1895.
39. *Martinovici C.–Istrati N.*, Dicționarul Transilvaniei, Banatulul și celoralte ținuturi alipite, Cluj, 1922.
40. Monumenta vaticana historia regni Hungariae illustrantia I. Budapest.
41. *Nagy Antonius Fekete, Kenez Victor, Dolymossy Ladislaus, Erszegi Geysa*, Monumenta rusticorum in Hungariae – Rebellium Anno + MDXIV, Budapest, 1979.
42. *Nagy Iván*, Magyarország nemesi családjai, Budapest, é. n.
43. *Pataki Iosif*, Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea, București, 1972.

44. *Pávai Gyula*, Hajdani gányok nyomában, Művelődés, 1972.
45. *Pesty Frigyes*, Krassó megye története, I–IV. Budapest, 1884.
46. *Pesty Frigyes*, Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben, I. Budapest, 1888.
47. *Pesty Frigyes*, Magyarország Helységnévtára, kézirat, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
48. *Pölöskei Ferenc*, Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1849–1949, Budapest, 1961.
49. *Rácz Károly*, A zarándi egyházmegye története, Arad, 1880.
50. Recensământul general al României din 1930, București, 1931.
51. *Roz Alexandru*, Reforma agrară din 1921 în județul Arad, Studii privind istoria județului Arad în perioada 1900–1944, Arad, 1980.
52. *Roz Al.–Kovach G.*, Repertoriul istoric al județului Arad, Arad, 1997.
53. *Rubinek Gyula*, Gazdaczimtár, Budapest, 1897.
54. *Sarusi Mihály*, Az aradi végek kutatója Kovács Ferenc kisiratosi népköltési gyűjtő, író, tanár életéről, Az újkígyósi népiskola kötetében.
55. *Sarusi Mihály*, Csanádi kálvária, Hodács Ágoston kisiratosi író, műfordító plébánosról, Új Horizont, Veszprém, 1994. 4–5.
56. *Sarusi Mihály*, Csonka Csanád, kisiratosi falurajz, Békés megyei könyvtár, Körös Irodalmi Társaság, Körös Könyvtár, 2001.
57. *Sarusi Mihály*, Godó páter útja a Jézus társasági atya életéről, München, 2002.
58. *Sarusi Mihály (Kurtucz Mihály)*, Kisiratos helynevei, Magyar Névtani Dolgozatok, 71. kötet, Budapest, ELTE.
59. *Sarusi Mihály (Kurtucz Mihály)*, Kisiratos ragadványnevei, Magyar Névtani Dolgozatok, 107. 1992.
60. Schematismus pro diocesis Csanadiensis, 1818–1875.
61. *Simon Péter*, A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmi, 1891–1907, Budapest, 1903.
62. *Stoicescu Nicolae*, Cum măsurau strămoșii, Metrologia medievală pe teritoriul României, București, f.a.
63. *Szakály Ferenc*, Magyar adóztatás a török hódoltságban, Budapest, 1981.
64. *Takács Lajos*, A dohánytermesztés Magyarországon, Budapest, 1964.
65. *Teleki József*, A Hunyadiak kora, Budapest, 1853–1867.
66. A török kiűzése a Körös–Maros völgyéből, 1686–1695, Gyula, 1998.
67. *Vályi András*, Magyarország leírása betűrendi sorban, Buda, 1799.
68. Zsigmond-kori Okmánytár, Budapest, 1956.

Képek a település életéről

A falu lakosainak névsorát és vagyoni helyzetét tartalmazó dokumentum fedőlapja (1828)

A kisiratosi római katolikus templom
(1880-ban épült)

Vert falú ház a XIX. századból

XIX. századbeli ház, jelenleg falumúzeumként működik

Tisztaszoba a falumúzeumban

Konyha és kenyérsütési kellékek a falumúzeumban

Az iskola épülete

1918-ban születettek a VII. osztály végén

Idős házaspár – Almási Antal és Fekete Erzsébet –
a XIX. század végén

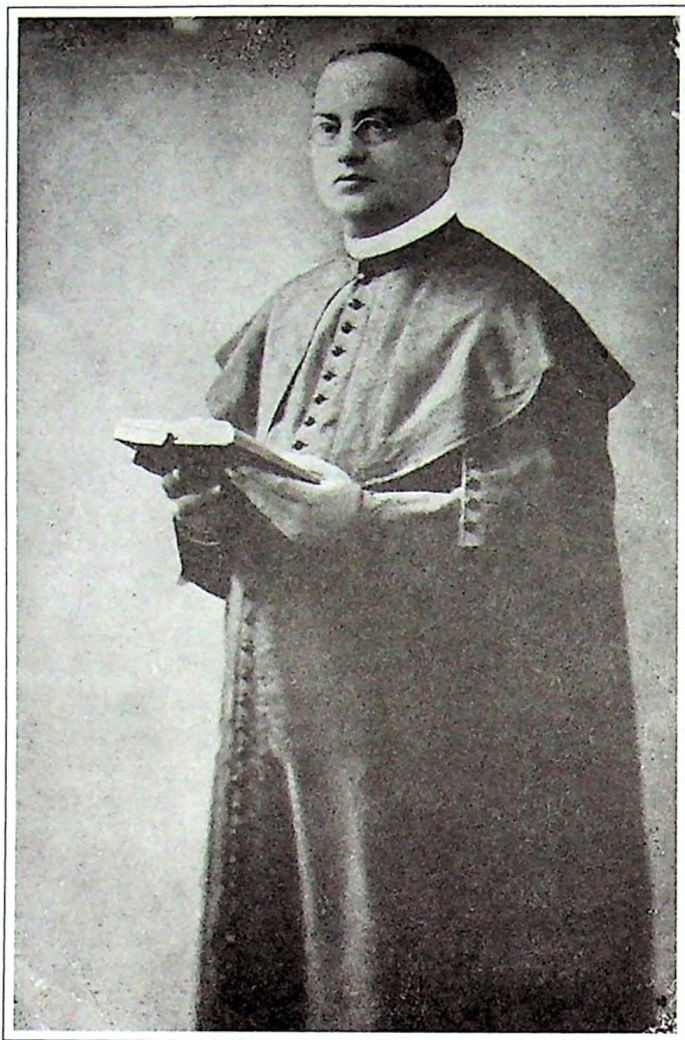
Középkorú hölgy, korabeli viseletben
(XIX. század vége)

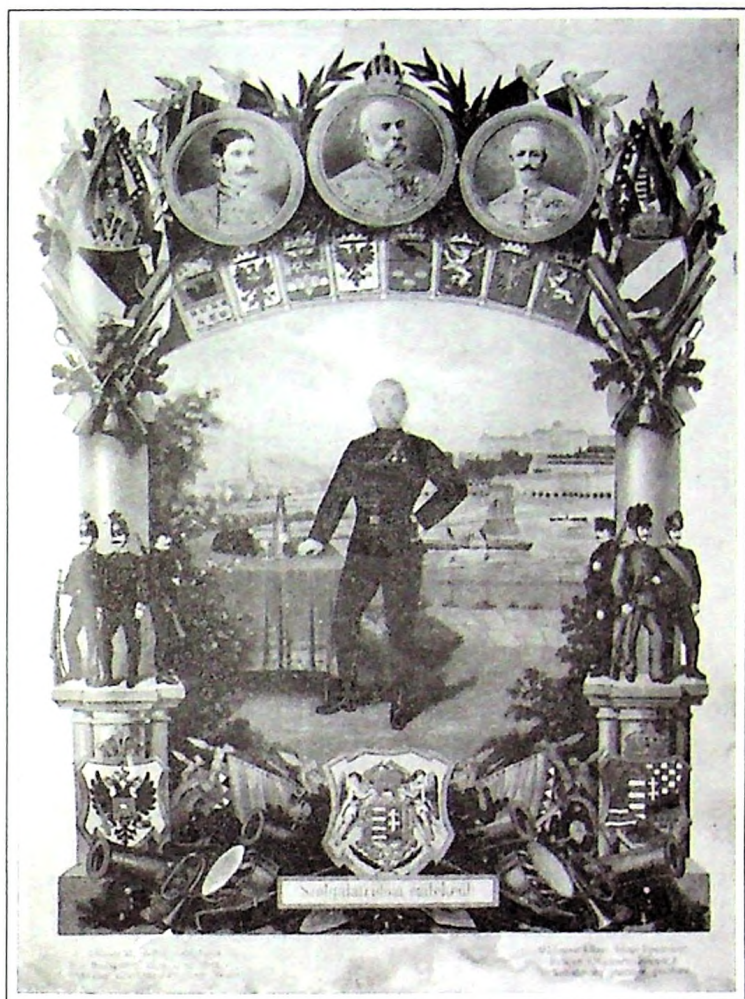
Kisiratosi család – Lévai József, Lévai Mária
és ifj. Lévai József (1904)

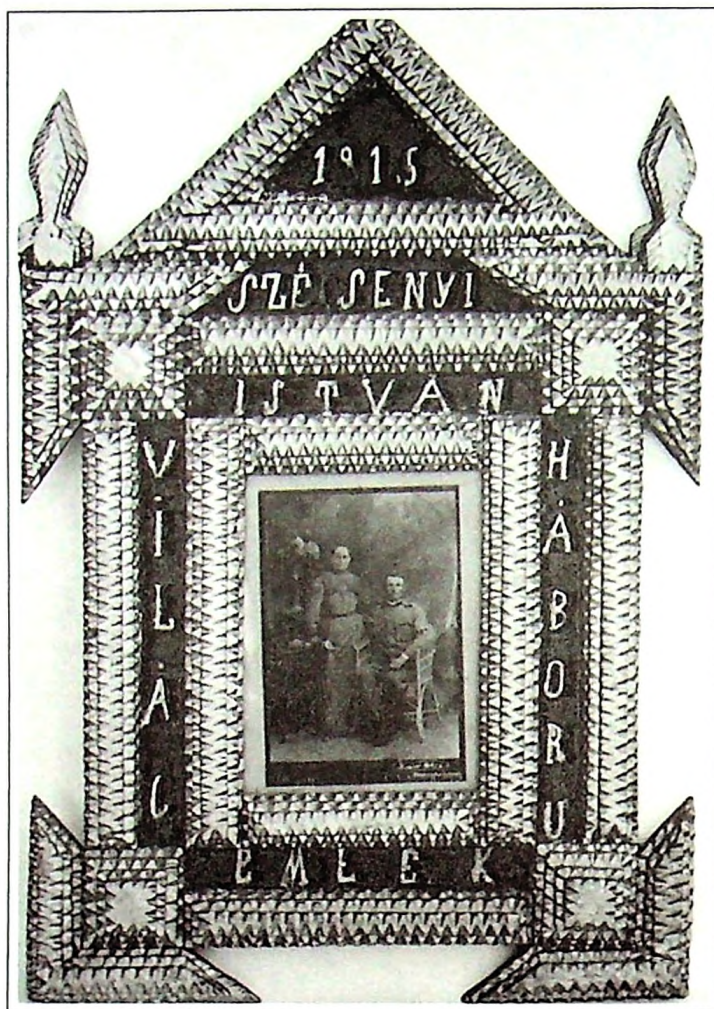
Fiatal lány, ünnepi öltözetben
(XX. század eleje)

Hodács Ágoston (1879–1951),
kisiratosi plébános, majd esperes (1912–1951),
író, műfordító

Obsitlevél a XX. század elejéről

Első világháborús emlékkép
(1915)

Első világháborús emlékkép
(1917)

Csépléskor készült fénykép
(1940-es évek)

Az aratás kezdete 1951-ben

Tartalom

Előszó	5
Földrajzi viszonyok	6
Az első emberi telepek	8
Az első írásos emlékek	10
Középkori nemesi családok Iratos környékén	13
A török hódítás kora	16
Jegyzetek	28
A török kiűzése, az új berendezkedés	31
A Maros menti szerb határország	34
Új tulajdonviszonyok	35
Az újratelepítés	37
Kisiratos és Almásiratos megalapítása	41
Az 1828-as általános összeírás	50
Az 1838–39-es és az 1847–48-as dicális összeírás Kisiratosról	65
Kisiratos 1849 után	84
A kisiratosi római katolikus egyházközség híveinek demográfiai mozgása az anyakönyvek alapján	91
Belső társadalmi feszültségek.....	108
Kisiratos a két világháború között	111
Az utolsó fél évszázad	118
A kisiratosi római katolikus egyház	124
A kisiratosi iskola történetéből	129
Utószó	138
Jegyzetek	139
Bibliográfia	143
Képek a település életéből	146

A kötet megjelenését anyagilag támogatták:

Agrodor Mezőgazdasági Társulás, Kisiratos
Conarcin Kft.

Kisiratosi Máltai Segélyszolgálat
Kisiratosi RMDSZ

Kisiratosi Farmil Gyógyszertár
Kisiratosi Gazdakör

Kisiratosi Általános Iskola

Pro-Ki-Dor Alapítvány kuratóriumának tagjai

Andó László

Halai János

Faragó András

Lőrincz Lajos

Jerger Hajnalka

Molnár Miklós

Németh Tibor

Németh Emese

Gulyás András

Gaic Irénke

Godó Marika

Almási Vince

Almási Béla

Szatmári Pál

